

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

VRCHNOSTENSKÁ SPRÁVA A JEJÍ VZTAH
VŮČI NEKATOLICKÉMU OBYVATELSTVU
NA VYBRANÝCH PANSTVÍCH
VÝCHODNÍCH ČECH
OD VYDÁNÍ TOLERANČNÍHO PATENTU DO ZÁNIKU
PATRIMONIÁLNÍ SPRÁVY
(1781-1848)

Diplomová práce

Autor: Michal Severa
Studijní program: N7105 Historické vědy
Studijní obor: 7105T005 Archivnictví
Vedoucí práce: PhDr. Sixtus Bolom-Kotari, Ph.D.

Hradec Králové, 2015

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Michal Severa

Studium: F12124

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví

Název diplomové práce: Vrchnostenská správa a její vztah vůči nekatolickému obyvatelstvu na vybraných panstvích východních Čech od vydání Tolerančního patentu do zániku patrimoniální správy (1781-1848)

Název diplomové práce AJ: Manorial Authorities and Its Relation to Non-Catholics in Selected Domains of Eastern Bohemia since the Publication of the Edict of Tolerance till the Demise of Patrimonial Administration (1781-1848)

Anotace:

Stručný obsah: Diplomová práce se bude zabývat specifiky přístupu vrchností vůči poddaným nekatolického vyznání na vybraných panstvích východních Čech (Pardubice, Litomyšl, Rychmburk, Opočno, aj.) od vydání Tolerančního patentu do zániku patrimoniální správy. Nebude si všimnout pouze práce vrchnostenských úředníků na jednotlivých dominiích, ale i úředníků na krajské a guberniální úrovni. Komparován bude postup úředníků při vyřizování žádosti o zřízení sborů stavby modliteben, či jejich postoj vůči příchozím: pastorům a jejich případná patronace? či úplná lhůstevnost vůči duchovnímu zajištění svých "akolíků."

Metody zpracování: diplomaticko paleografická metoda, komparace

Literatura nebo archivní fondy: Fondy velkostatků v SOA Zámorsk (Vs Litomyšl, Vs Rychmburk, Vs Pardubice, Vs Opočno?), archivy měst v SOA Svitavy (Archiv města Litomyšl, Archiv města Polička), fond České gubernium v NA, fond Archiv pražského arcibiskupství v NA

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Sixtus Bolom Kotari

Oponent: doc. PhDr. Věra Němcčková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 31.5.2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 10. července 2015

Michal Severa

Děkuji všem, kteří mi dovolili nahlédnout pod roušku tajemna vztahů východočeských vrchností a evangelíků v době toleranční a byli mi nápomocni k sepsání této práce.

Zvláště děkuji PhDr. Sixtu Bolomu-Kotari, Ph. D.

„A slovo Páně rostlo a rozmáhalo se.“

Skutky 12,24 podle Bible kralické

ANOTACE

Michal SEVERA, *Vrchnostenská správa a její vztah vůči nekatolickému obyvatelstvu na vybraných panstvích východních Čech od vydání Tolerančního patentu do zániku patrimoniální správy (1781-1848)*, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové 2015, 113 s.

Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá vztahem vrchností, resp. vrchnostenské správy k nekatolíkům na panstvích východních Čech v době toleranční. Snaží se postihnout hlavní momenty vztahů těchto dvou stran a v tematických kapitolách ukazuje různosti přístupů vrchností na jednotlivých panstvích. Cílem práce je porovnávání strategií vrchností, současně s přihlédnutím k fungování státní správy, neboť vrchnostenská správa byla v 18. století její nejnižší instancí. Práce si všímá zakládání prvních sborů, příchodu pastorů, stavby modliteben. Sleduje financování pastorů a postoje vrchností k evangelickým školám a sektářům. Práce se také stručně zabývá diplomatikou evangelíků a jejich pečetěmi.

Klíčová slova: Východní Čechy, Vrchnostenská správa, Evangelíci, Nekatolíci, Tolerance

ANNOTATION

Michal SEVERA, *Patrimonialverwaltung und ihre Beziehungen zur nichtkatholischen Bevölkerung in den ausgewählten Herrschaften von Ostböhmen von der Erscheinung des Toleranzpatents bis dem Erlöschen der Patrimonialverwaltung (1781-1848)*, Philosophische Fakultät, Universität Königgrätz 2015, 113 S.

Masterarbeit.

Diese Masterarbeit beschäftigt sich mit den Beziehungen der Obrigkeit, bzw. der Patrimonialverwaltung zu den Nichtkatoliken in Herrschaften von Ostböhmen in der Toleranzzeit. Die Arbeit versucht die Zeitpunkte der Beziehung betreffen und in den thematischen Kapitel zeigt von den Obrigkeiten die Verschiedenheiten der Stellungen in den Einzelherrschaften. Das Ziel dieser Arbeit ist ein Vergleich der Strategien der Obrigkeiten, zugleich mit Bezugnahme auf die Staatsverwaltung, denn die Patrimonialverwaltung im 18. Jhr. ihre niedrigste Bestandteil war. Diese Arbeit beachtet die Gründung von ersten Toleranzgemeinden, die Ankünften der Prediger, den Bau von Bethäuser. Sie verfolgt die Pastorfinanzierung und auch die Stellung der Obrigkeiten zu den Schulen und den Toleranzsektierer. Die Arbeit beschäftigt sich auch mit den Aktenkunde der Protestanten und auch mit ihren Siegeln.

Schlagwörter: Ostböhmen, Patrimonialverwaltung, Protestanten, Nichtkatoliker, Toleranz

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ STUDOVANÉ OBLASTI	9
2 LITERATURA A PRAMENY – PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ	10
2.1 Literatura	10
2.2 Prameny	15
2.2.1 Skupiny pramenů	16
3 VYMEZENÍ POJMŮ	23
4 VRCHNOSTENSKÁ SPRÁVA V DOBĚ TOLERANČNÍ	24
5 CÍRKEVNÍ EVANGELICKÁ SPRÁVA V DOBĚ TOLERANČNÍ	26
6 RANÁ TOLERANČNÍ DOBA NA PANSTVÍCH VÝCHODNÍCH ČECH.....	28
6.1 Vyhlášení tolerance a první akce evangelíků	28
6.2 Postoje vrchností a vrchnostenských úřadů k prvním tolerančním přihláškám ...	34
6.3 Slavnostní přihlášky – Feierliche Erklärungen.....	38
7 PRVNÍ SBORY – PASTOŘI – MODLITEBNY (1782-1784)	41
7.1 Panství Rychmburk a Rosice	42
7.2 Panství Zdechovice	46
7.3 Zámecké panství litomyšlské	46
7.4 Komorní panství Pardubice.....	50
7.5 Panství Lanškroun.....	54
8 VÝVOJ PO ROCE 1784	61
8.1 Pastoři a jejich financování	62
8.2 Od dřeva ke kameni - modlitebny a fary podruhé	70
8.3 Vrchnosti a toleranční sektáři.....	75
8.4 Vrchnosti a evangelické školy.....	81
9 DIPLOMATIKA EVANGELÍKŮ DOBY TOLERANČNÍ	84
9.1 Před ustavením sborů	84

9.2	Po vzniku sboru.....	85
9.3	Pečeti východočeských evangelíků v době toleranční	87
9.3.1	Pečet' superintendence.....	87
9.3.2	Pečeti sborů.....	88
9.3.3	Osobní pečeti pastorů.....	90
ZÁVĚR		92
PRAMENY A LITERATURA.....		94
	Prameny nevydané.....	94
	Prameny vydané.....	95
	Literatura.....	97
	Internetové zdroje.....	103
SEZNAM PŘÍLOH.....		104

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK

A, AV	augšpurský, augšpurského vyznání
č.	číslo
č. j.	číslo jednací
č. p.	číslo popisné
H, HV	helvetský, helvetského vyznání
kar	karton
kn.	kniha
pozn.	poznámka
roč.	ročník
s.	strana
sign.	signatura
srov.	srovnej

ÚVOD

Předložená práce je věnována rozboru vztahů vrchností k nekatolíkům na vybraných panstvích východních Čech v době toleranční (1781-1848). Po vydání Tolerančního patentu v říjnu roku 1781 se pro dosud skrývané evangelíky naskytla možnost sdružovat se ve státem tolerované církvi helvetského či luterského směru, nekatolíci si mohli zřídit vlastní sbory, stavět modlitebny, zakládat školy, povolát kazatele a učitele, které byli nuceni sami živit. Ačkoliv literaturasledující historii jednotlivých sborů nebo okolnosti vydání tolerance je poměrně bohatá, vztahům vrchností a nekatolíkům se dosud nikdo zevrubněji nevěnoval, byť některé skutečnosti vyplývaly například z líčení historií jednotlivých sborů. Studie sesnaží zaměřit na témata, která tento vztah charakterizují, a spíše než by se soustředila na chronologický spád událostí, vymezuje se tematickými kapitolami, které přibližují vztahy vrchností na různých dominiích nejen k tolerovaným evangelíkům (helvetům a luteránům), ale i k tolerančním sektářům, kterýžto fenomén je typický právě pro východní Čechy a svým působením daleko přesahuje dobu toleranční.

Cílem práce je porovnat a interpretovat strategie postojů vrchností k nekatolíkům na jejich vlastních panstvích a odpovědět na otázku, zda nějaká taková obecná strategie existovala, nebo se jednalo o nahodilé řešení situací, které po vyhlášené toleranci ve východních Čechách nastaly. Trvaly vrchnosti mnohdy s podporou příslušníků katolické církve na dogmatické barokní zbožnosti, nebo se již v závěru 18. století etablovaly a hlásily k osvícenecké šlechtě, na jejímž vrcholu stál osvícený panovník?

Práce je z valné části vystavěna na pramenech, především písemnostech fondů velkostatků a také státních úřadů. Práce se nevyhýbá konfrontaci s prameny jednotlivých sborů, které však neposkytují dostatek relevantních informací. Ačkoliv již některé prameny byly zhodnoceny v literatuře, především o historii jednotlivých sborů, nebyly vytěženy z pohledu sledování vztahu vrchností k nekatolíkům, o což jsme se snažili v této práci; sledovat vztahy z pozice třetího, nezávislého pozorovatele. Velké množství pramenů je naopak použito vůbec poprvé a nově objevené prameny doplňují například již v historiografii známé skutečnosti.

Po úvodních kapitolách, věnujících se literatuře, pramenům a vymezením pojmů, se autor v krátkosti věnuje vrchnostenské a církevní správě v době toleranční, poté následují kapitoly zabývající se situací v rané toleranční době ve východních Čechách. Kapitola sledující první pastory, sbory a modlitebny poskytuje první ucelený pohled na vztah vrchností a nekatolíkům, neboť v té době byla komunikace mezi nekatolíky a vrchnostmi velmi intenzivní a zde lze sledovat rozvinuté vztahy mezi oběma stranami. V části po roce

1784 se autor věnuje pastorům a jejich financování, druhé vlně stavby modliteben, tolerančním sektářům a také evangelickým školám; kapitoly opět sledují vztahy obou stran při těchto procesech. Poslední kapitola práce seznamuje čtenáře stručně s diplomatikou evangelíků, jejich písemnou produkcí, druhy písemností a také pečeti, které se na písemnostech vyskytují.

Tato studie je volným navázáním na bakalářskou práci autora,¹ která se zabývala nekatolíky na litomyšlském panství v závěru 18. století a byla obhájena na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, a také na publikované studii autora.²

---

¹ Michal SEVERA, *Nekatolické obyvatelstvo na litomyšlském panství v druhé polovině 18. století*, Filozofická fakulta Univerzita Hradec Králové 2012, 74 s.

² Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: 350. výročí královéhradecké diecéze, Hradec Králové 2015, s. 405-423 (v tisku).

1 GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ STUDOVANÉ OBLASTI

Problematické se jeví vymezení studované oblasti, neboť pojem „východní Čechy“ nepředstavuje historicky hranicemi vymezenou oblast. Obecně lze toto území vymezit správními celky, čemuž dali přednost i autoři syntézy východočeských dějin od pravěku do roku 1526, neboť pro ně bylo vymezení pole bádání velmi důležité.³ Definicí oblasti se musel zaobírat i autorský kolektiv vedený jedním z editorů výše vzpomenuté práce v publikaci mapující území východních Čech ve středověku a raném novověku, kde autoři došli opět k závěru, že je třeba se upnout na rozsah někdejších historických krajů, tedy správních celků.⁴

Pojmem „východní Čechy“ se dnes zpravidla rozumí území někdejšího, do roku 1990 existujícího, Východočeského kraje, v jehož rozsahu s mírnými změnami se rozprostírá kraj Pardubický a Královéhradecký. Na území dnešních „východních Čech“ se v době toleranční rozprostíraly čtyři historické kraje - čáslavský, chrudimský, bydžovský (od roku 1784 jičínský) a hradecký. Již z počtu krajů je vidno, že oblast měla hned několik center a v průběhu doby došlo i k jejím přesunům (v roce 1784 bylo vedení bydžovského kraje přesunuto do Jičína a v době stavby hradecké pevnosti nalezl tamější krajský aparát dočasné útočiště na zámku v Hoříněvsi, v letech 1779-1791). Rozsah a struktura těchto krajů se udržela od tereziánské reformy v roce 1751 s drobnými změnami v 80. letech 18. století až do roku 1848, resp. 1850. Oblast východních Čech bychom mohli také vymezit rozlohou Východočeského kraje z let 1960-1990, který konečně určil jediné centrum v Hradci Králové.

Pro potřebu této studie uvažujme tedy oblast východních Čech vymezením někdejšího Východočeského kraje a sledujme nekatolíky a vrchnostenskou správu v této oblasti, leč historicky sledovanou oblast a události musíme v kontextu doby řadit do někdejších historických krajů. V takto vymezené oblasti vznikly v době toleranční sbory převážně helvetského (H) a v několika případech i augsburského směru (A):

Borová (H), Bučina (H), Bukovka (H), Čermná (H), Černilov (H), Černilov (A), Dvakačovice (H), Hradiště (H), Chvaletice (H), Klášter (H), Krakovany (H), Krouna (H), Křížlice (A), Libštát (H), Lozice (H), Proseč (H), Raná (H), Sloupnice (H), Svratouch (H), Telecí (H) a Trnávka (A).

---

³ Ondřej FELCMAN – František MUSIL (eds.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 19-24.

⁴ Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha 2011.

2 LITERATURA A PRAMENY – PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ

Zkoumání fungování vrchnostenské správy a jejího vztahu k nekatolíkům v námi vymezené oblasti si vynucuje studium a zhodnocení množství literatury, která k tématu byla vydána, a současně prostudování pramenů, na které ještě mnohdy nepadlo oko badatele. Relevantní literaturu k tématu lze rozdělit pracovně do několika okruhů:

1. Vrchnostenská správa v českých zemích v letech 1781-1848 a její místní specifika
2. Život evangelíků na dominiích a v nově založených církevních sborech
3. Obecné práce o nekatolících, včetně „blouznivců“ v širších a dějinných souvislostech

2.1 Literatura

První okruh literatury obsahuje práce, které se zabývají vrchnostenskou, tedy patrimoniální správou v námi vymezeném časovém období. Všeobecná rovina mnohokrát shrnuta nebyla, povětšinou se jedná o učební texty či vydaná skripta.⁵ Obecně můžeme říci, že se vydané studie zpravidla věnují vrchnostenskému hospodaření, úřednické skladbě, rozloze a územním sporům určitého dominia nebo kritické analýze či edici pramenů,⁶ jedná se zejména o práce regionální. Znalost specifik vrchnostenské správy na jednotlivých panstvích nám objasní úvody archivních pomůcek, většinou inventářů, fondů *velkostatků* zpracovaných archiváři Státního oblastního archivu v Zámrsku, jedná se o práce různorodé a také různé kvality, ale úvody jsou o to cennější, že byly sepsány zpracovateli příslušných fondů, tudíž se jedná o informace získané z primárních dochovaných pramenů patrimoniální správy. V této stati se zaměříme na fondy panství (velkostatků), na kterých vznikaly toleranční sbory, kterých se tato práce více či méně dotkne. Konkrétně jde o následující fondy: Velkostatek Jilemnice,⁷ Velkostatek Kumburk,⁸ Velkostatek

⁵ Emanuel JANOUŠEK, *Přednášky o patrimoniální správě*, Praha 1955; TÝŽ, *Patrimoniální správa a patrimoniální archiv*, in: Miloslav VOLF – Antonín HAAS (red.) *Archivní příručka. Sborník přednášek o archivní praxi*, Praha 1948; Václav ČERNÝ, *Vývoj patrimoniálního velkostatku a jeho správy*, in: Sborník přednášek proslovených na I. sjezdu československých profesorů filosofů, filologů a historiků v Praze ze dne 3. - 7. 4. 1929. Nejnověji stručný přehled o patrimoniální správě i s bibliografií Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu do současnosti*, Praha 2007, s. 229-238.

⁶ Omezme se na práce ze sledovaného regionu: Aleš VALENTA, *Velkostatek Chlumec nad Cidlinou od konce 17. století do roku 1740*, in: Východočeský sborník historický 11, Pardubice 2002, s. 85-104; TÝŽ, *Finanční poměry panství Litomyšl v polovině 18. století*, in: Časopis Národního muzea. Řada historická č. 3-4, 2003, s. 151-166; Marie MACKOVÁ, *Úředník lichtensteinských panství druhé poloviny 18. století. Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravské Třebové*, in: *Theatrumhistoriae*, 2011, s. 273-283; pardubickému dominiu se věnují práce Terezy SIGLOVÉ, *Struktura a platy zaměstnanců komorního panství Pardubice v roce 1741*, in: Východočeský sborník historický 8, 1999, s. 99-115, TÁŽ, *Soudobé zisky nenesou. Spory obyvatel měst a městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011. Jaroslav LÁSKA, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze 16. a 18. století*, in: Orlické hory a Podorlicko. Sborník vlastivědných prací 9, 1999, s. 96-122. Jana STEHLÍKOVÁ – Luděk ŠTĚPÁN, *Nasavrcké panství a slatiňanští Auerspergové*, Slatiňany 2014.

⁷ Erik BOUZA – Jarmila MORAVCOVÁ, *Velkostatek Jilemnice 1661-1947*, díl I.-II., inventář, Zámrsk 1963.

Litomyšl,⁹Velkostatek Lanškroun,¹⁰ Velkostatek Nasavrky,¹¹ Velkostatek Pardubice,¹²Velkostatek Rosice,¹³Velkostatek Rychmburk (Předhradí) – Chroustovice-Košumberk,¹⁴ Velkostatek Smiřice-Hoříněves,¹⁵ Velkostatek Zdechovice¹⁶. Fondy Velkostatek Opočno a Nové Hradky nemají dosud vydanou archivní pomůcku.¹⁷

Druhý okruh literatury reprezentují především práce lokálního charakteru, neboť shrnují dějiny jednotlivých sborů či se jedná o biografie pastorů a jiných příslušníků místních církví. Souhrnně a stručně byly sepsány dějiny reformovaných sborů v *Památníku reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evanjelických h. v. v Čechách a na Moravě v jubilejním roce 1881* (Praha 1881), který sestavil Ludvík Bohumil Kašpar. Stejně tak historii reformovaných, ale i luterských sborů obsahuje jeho *Almanach jubilejní obsahující popsání všech českých sborů evanjelických H. i A. V. r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících* (Praha 1881). Františkem Bednářem sestavený *Památník Českobratrské církve evangelické* (Praha 1924) má podobné ambice jako Kašparovy práce. K historii téměř všech tolerančních sborů, kterých se v této stati nějakým způsobem dotkneme, byly vydány práce, které jsou někdy útlé, někdy podrobné, vydané samostatně nebo časopisecky. Životopisy kazatelů helvetského sboru v Bučině společně se stručnou historií sboru sepsal v knize *...a přišli ke nám kázat slovo Boží. Životopisy kazatelů u Sboru Českobratrské církve evangelické v Bučině* (Bučina 2006) Miroslav Kučera. Doba toleranční v témže sboru je shrnuta někdejšími kazatelem Rudolfem Medkem.¹⁸ Sboru v Bukovce od jeho vzniku až po rok 1856 je věnován článek v *Časopise historickém*.¹⁹ Helvetskému sboru v Černilově věnoval monografii jeho kazatel Justus Szalatnay s titulem *Paměti evanjelického reformovaného sboru v Černilově* (Praha 1886), stručné pojednání o sboru augsburském v téže vsi vypsál Bohumil Molnár.²⁰ Sboru ve

---

⁸ Věra CIBULKOVÁ – Jaroslava HOFMANNOVÁ – František ZAHŘÁDKA, *Velkostatek Kumburk 1635-1949*, díl I.–III., inventář, Zámrsk 1965.

⁹ Miloslav HROMÁDKA – Jarmila MORAVCOVÁ, *Velkostatek Litomyšl (1513) 1553-1949*, inventář, Zámrsk 1960, s. I–XLVII.

¹⁰ Věra CIBULKOVÁ, *Velkostatek Lanškroun (1459) 1540-1930*, inventář, Zámrsk 1963.

¹¹ Zdeněk BIČÍK – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Nasavrky 1686-1946*, inventář, Zámrsk 1964.

¹² Zdeněk BIČÍK – Erik BOUZA a kol., *Velkostatek Pardubice 1494-1952*, inventář, Zámrsk 1963.

¹³ Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rosice 1662-1928*, inventář, Nový Studenec 1959.

¹⁴ Věra BEČVÁŘOVÁ – Erik BOUZA – Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Rychmburk 1543-1943*, díl I., inventář, Zámrsk 1962, s.; Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Chroustovice 1625-1854*, díl III., dílčí inventář, Zámrsk 1962, s.; Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Košumberk 1623-1849*, díl IV., inventář, Zámrsk 1962.

¹⁵ František ZAHŘÁDKA, *Velkostatek Smiřice-Hoříněves 1588-1918*, inventář, Zámrsk 1969.

¹⁶ Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Zdechovice 1608-1939*, inventář, Nový Studenec 1957.

¹⁷ Oba fondy se momentálně v SOA v Zámrsku inventarizují.

¹⁸ Rudolf MEDEK, *Doba toleranční ve sboru bučinském*, in: *Reformační sborník IV*, 1931, s. 59-90.

¹⁹ Josef DOBIÁŠ, *Dějiny evanjelický reformované církve v Bukovce až do roku 1856*, in: : Josef Dobiáš (ed.), *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu*, roč. 1, Pardubice 1881, s. 1-48, 98-114.

²⁰ Bohumil MOLNÁR, *Počátkové luterských sborů v Čechách v době toleranční*, in: Josef Dobiáš (ed.), *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu*, roč. 1, Pardubice 1881, s. 215-222.

Dvakačovicích a jeho kostelu vystavěném v 19. století je věnován článek Hany Stoklasové.²¹Sboru v Horní Čermné se nejnověji věnuje publikace Radomila Jindry s názvem *Historie evangelické církve v Čermné* (Horní Čermná 2008); nelze opomenout i starší práce Františka Šilara.²²Bohuslav Teplý sepsal úctyhodné dílo o historii sboru ve Chvaleticích, které nese titul *Českokobratrský evangelický sbor ve Chvaleticích*.²³ V roce 1928 u příležitosti 80 let od narození Oskara Opočenského, kazatele klášterského, vyšel v Klášteře nad Dědinou spis věnující se historii tamějšího sboru a jako pocta práci Opočenského; *Památník českokobratrského evangelického sboru v Klášteře n. D.*, (Klášteř nad Dědinou 1928). Reformovanému sboru v Krakovanech je věnována pozornost v monografii Jana V. Barthella *150-let Krakovan* (Krakovany 1934) a částečně také v absolventské práci Marcely Janouchové.²⁴Dějínám sboru v Krouně se věnuje kniha uspořádaná třemi autory z roku 1931 s titulem *Z roboty ducha ke svobodě*, která vyšla v nedávné době v reedici.²⁵ Luterskému sboru v Křížlicích byla věnována pozornost hned několikrát, dvakrát vyšla kniha Ludka Rejchrt *Na horách ležící. Dějiny evangelického sboru v Křížlicích* (Praha 1978 a 2004), dále je třeba zmínit starší práci Bohdana Kutlíka a jeho *Zrcadlo Křížlické 1881*.²⁶Knih *Světlo na horách* (Praha 1939) od Emanuela Havelky podává historii sboru v Libštátě,²⁷ stejně tak absolventská práce Jana Kletvíka.²⁸Z pozůstalosti Josefa Dvořáka bylo díky jeho synovi Velimíru Dvořákovi vydáno v roce 2005 *Českokobratrské Prosečsko*, které se věnuje nejen evangelickému sboru v Proseči, ale i širšímu okolí. Helvetskému sboru v Dolní Sloupnici jsou věnovány práce Bedřicha Smetánky, Ilji Buriana a Antonína Rejzka.²⁹Stručně o historii sboru v teleci pojednává Josef Martínek – *Reformovaného sboru Páně v Telecím založení a trvání od 13. října 1781 do října 1881. Na památku stoletého jubileum* (Telecí 1881). Luterský sbor v Trnávce a jeho historie byla shrnuta v publikaci Ferdinanda Hrejsy s titulem *Evanj. církev*

---

²¹ Hana STOKLASOVÁ, *Evangelický sbor ve Dvakačovicích a stavba jeho kostela v 19. století*, in: *Východočeský sborník historický* 20, 2011, s. 93-124.

²² František ŠILAR, *Štěpán Szeremley. Toleranční kazatel ve Velimi, Krabčicích a v Čermné*, rukopis, s. l., s. d.

²³ Jedná se o rukopis, který není datován ani lokován, pravděpodobně však pochází z roku 1980, kdy naň byla sepsána recenze Zdeňkem Janem Medkem. Uložen byl rukopis o dvou dílech v Synodní radě ČCE, dnes v Ústředním archivu ČCE a dnes je dochován pouze druhý díl práce s uvedenou recenzí.

²⁴ Marcela JANOUCHOVÁ, *Dějiny evangelických sborů Krakovany a Chvalčice a porovnání jejich vývoje*, Bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2014.

²⁵ Karel ANDRLE – Josef CHALUPNÍK – František ŠÁDEK, *Z roboty ducha ke svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živilu na bývalém panství rymburském*, Krouna 1931. Reprint vyšel v roce 2002.

²⁶ Bohdan KUTLÍK, *Zrcadlo Křížlické, neb Dějiny církve evanj. aug. vyznání v Křížlicích. Na 100 letou památku tolerančního patentu vydal Bohdan Kutlík*, Praha 1881.

²⁷ Emanuel HAVELKA, *Světlo na horách. Ze života pastýře chudých*, Praha 1939.

²⁸ Jan KLETVÍK, *Evangelici v Libštátě (1783-1945). Tři kostely v jedné obci by něco neobyčejného bylo*, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011.

²⁹ Bedřich SMETÁNKA, *Úzkou cestou. Nástin dějin Českokobratrského evangelického sboru v Dolní Sloupnici*, Dolní Sloupnice 1931; Ilja BURIAN, *Sloupnicko v době temna*, rukopis, 1977; Antonín REJZEK, *Památnosti farní osady Sloupnické*, in: *Sborník Historického kroužku* 4, 1903, s. 97-101, 145-149, 216-220.

a. v. v Trnávce (Chotěboř 1900) a také pozdějším kazatelem tohoto sboru Gustavem Adolfem Molnárem v publikaci *Stručné dějiny Českobratrského evang. sboru v Trnávce* (Valašské Meziříčí 1924).

Vznikly také monografické práce zabývající se jednotlivými kazateli sborů, které dokreslují život ve sboru a přibližují mnohdy nelehkou úlohu pastorů nejen v náboženské obci. Bedřich B. Bašus vypsál život Jana Paila v beletristickém pojetí *Jan Pail. Příběh tolerančního kazatele a svratoušského rodáka*.³⁰

Třetí okruh literatury,³¹ který se zabývá nekatolíky z obecného hlediska, jevelcelku bohatý. Od 19. století bylo téma hojně studováno zásluhou protestantských historiků, vyprovokované výročím vydání Tolerančního patentu.³² Útlum nastal v období minulého režimu, kdy doba nepřála vydávání literatury s náboženskou tematikou, i když se výjimky objevily. Práce většinou vznikaly na půdě teologických fakult, tedy z pera evangelických, protestantských historiků. Z obecných prací, které se věnují evangelíkům, zmiňme autorské trio Ilju Buriana, Jířího Melmuka a Evu Melmukovou-Šašecí s rozsáhlou publikací *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě* (Praha 1995-1996), která je z valné většiny založena na studiu archivních pramenů mnohdy ještě nepublikovaných. Z pera Evy Melmukové-Šašecí vzešel přehledný spis *Patent zvaný toleranční* (Praha 1999, 2013). Ranou dobu toleranční přehledně, ale podrobně na základě studia pramenů, vylíčil Zdeněk Jan Medek v práci *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě* (Praha 1982). Pro dokreslení podrobností ze života protestantské společnosti po vydání tolerance nebo i pro nalezení drobných historiografických prací musíme sáhnout po bohatém evangelickém tisku, evangelických časopisech, kde se objevují četné studie rozdělené i do částí v několika

---

³⁰ Bedřich B. BAŠUS, *Ztroskotání; Události; Svatba*, Praha 1987.

³¹ Literatura k historii evangelíků, evangelickým sborům a vůbec evangelické společnosti byla dvakrát shrnuta v 80. letech minulého století: Bedřich B. BAŠUS, *Počátky tolerančního evangelictví, Acta reformationen Bohemicam Illustrantia / IV.*, Praha 1985 a *Pomůcka ke studiu historie Českobratrské církve evangelické a jejích sborů*, Praha 1982.

³² Ke stoletému výročí vydání Tolerančního patentu zmiňme vídeňskou souhrnnou práci Gustava FRANKA, *Das Toleranz-Patent*, Wien 1882; vydán také v českém překladu jako *Toleranční patent císaře Jozefa II. Dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů*, Vídeň 1881. V Čechách byl vydán Ludvíkem Bohumilem KAŠPAREM, *Památník reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evanjelických h. v. v Čechách a na Moravě v jubilejním roce 1881*, Praha 1881, zde autor vypsál historii jednotlivých helvetských sborů, které rozdělil podle seniorátů; práce však obsahuje faktické chyby, proto je třeba přistupovat k práci kriticky. Týž sestavil *Almanach jubilejní obsahující popsání všech českých sborů evanjelických H. i A. V. r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících*, Praha 1881. Později sestavil obdobnou práci František BEDNÁŘ, *Památník českobratrské církve evangelické*, Praha 1924. Ke dvoustému výročí vydání Tolerančního patentu byl na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě vydán spis Amadeo MOLNÁR – Josef SMOLÍK, *Čeští evangelíci a toleranční patent*, Studie a texty Komenského evangelické bohoslovecké fakulty č. 6, Praha 1982. Ze zahraničních prací zmiňme i pro naše prostředí důležité sborníky pod vedením profesora vídeňské teologické fakulty Petera F. BARTONA, *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts im Reiche Joseph II.*, Wien 1981 a *TÝŽ, Im Lichte der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts im Reiche Joseph II.*, Wien 1981.

číslech.³³Z nejnovější doby nelze opomenout bohatou publikační činnost sociologa a historika Zdeňka R. Nešpora, z jehož pera či pod jehož vedením vznikly četné práce věnující se problematice českých evangelíků a dobové společnosti vůbec. Z prací jmenujme najmě *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století* (Praha 2006), *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století nebo období zrodu českého ateismu?* (Praha 2010). Pod Nešporovým vedením vznikly například práce: *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (Praha 2007) nebo společně s Jiřím Justem a Ondřejem Matějkou vydali práci *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí* (Praha 2009).

Do sledovaného okruhu literatury jistě náleží práce zabývající se „*blouznivci, deisty, ariány, heretiky, kacíři, bludaři, adamity či odpadlíky*“, tolerančními sektáři; tedy tou skupinou lidí, která odmítala po vydání Tolerančního patentu jak katolickou církev, tak tolerované směry protestantské církve. Zájem o deisty nastal bezprostředně po vydání tolerance a odrazil se také v literatuře.³⁴První literaturu sledující tento fenomén z pozice historika musíme hledat až později, a to v druhé půlce 19. století, kdy v Časopise Musea království Českého vyšla studie Josefa Alexandra svobodného pána Helferta zvaná *O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II.* (Praha 1877 a 1879).³⁵Na Helfertanavázala práce Antonína Rezka *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy* (Praha 1887). Spolu s Vítězslavem Šimákem vydal Rezek pramennou edici o dvou dílech *Lístář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX.* (Praha 1927 a 1934). Stejně tak lze čerpat informace o sektářích v dalších pramenných edicích pro východní Čechy od Václava Schulze³⁶ či Karla Václava Adámka³⁷. Z období marxistické historiografie lze jmenovat ojedinělou práci autorského dua Markéty Machovcové a Milana Machovce *Utopie blouznivců a sektářů* (Praha 1960), kde sociologicko-filozofický úvod předchází historické sondě založené především na literatuře, ale nevyhýbá se ani pramenům. Z nejnovějších prací je třeba jmenovat Nešporovu vydanou diplomovou práci pod názvem *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století* (Ústí nad Labem 2004), kde se zaobírá východočeským sektářstvím, čili námisledovaným územím.

³³ Z některých těchto časopisů bude dále v textu citováno. Obecně o časopisech a periodicích Zdeněk R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů 1849-1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

³⁴ Polemika z pera pravděpodobně královéhradeckého biskupa Jan Leopolda HAYE, *Kurze Geschichte des imvorigen]abreimChrudimerKreiseangebrochenen Deismus*, in: Ephemeriden der Menschheit, Bd. 2, Leipzig 1783, s. 449-461; dostupné též online na: <http://www.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/browse/ephemeridenmenschh/21783.html> (21.10.2014).

³⁵ Josef Alexander HELFERT, *O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II.*, in: Časopis Musea království Českého 1877, s. 201-227, 533-557 a 1879, s. 212-258.

³⁶ Václav SCHULZ (ed.), *Lístář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII.*, Praha 1915.

³⁷ Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Lístiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v XVIII. a XIX. věku*, I., II. díl, Praha 1911 a 1922.

Závěr práce je opatřen seznamem literatury, jež se zabývá sektáři, proto není třeba tuto literaturu blíže rozebírat.

2.2 Prameny

Vzhledem k velkému množství a druhů dochovaných pramenů musíme přistoupit k jejich rozdělení a klasifikaci. Už s ohledem na dobu, kterou sledujeme, kdy na úřady všech stupňů a správ dolehly josefínské reformy, které znamenaly kvantitativní nárůst spisového materiálu, v důsledku uplatnění pravidla, že každý úřední akt měl být veden výhradně písemně. Samozřejmě záleželo na producentovi písemnosti, rozdíl byl mezi guberniálním úředníkem a představitelem předtolerančního evangelického společenství na východočeské vsi. Od toho se také odvíjí stupeň dochování těchto pramenů a jejich přístupnost.

Několik prací se již pokusilo klasifikovat prameny různým způsobem. Nejjednodušší a jasné rozdělení pramenů podali manželé Machovcovi,³⁸ kteří dělí prameny na *primární*, *sekundární* a *terciární*. Toto dělení pramenů převzali editoři rozsáhlého spisu *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, kteří dělení doplnili ještě skupinami pramenů dělených dle provenience: Prameny veřejné správy, prameny církevní správy římskokatolické, prameny církevní správy evangelické (AV a HV) a prameny neúřední povahy.³⁹ Rozdělení pramenů, které je kombinací obého, je uplatněno v disertaci Sixta Boloma-Kotariho, v biografii prvního helvetského moravského superintendenta Michaela Blažka.⁴⁰ Ten si nejprve všimá pramenů primárních, a to pamětních záznamů Michaela Blažka, poté se věnuje pramenům sekundárním a terciárním, byť jejich dělení částečně popírá,⁴¹ radí je hierarchicky od nižší církevní správy po vyšší správu státní: 1. Evangelické církevní sbory jako základní jednotka církevní správy, 2. Vyšší orgány evangelické církevní správy (senioráty, superintendence, konzistoře ve Vídni), 3. Orgány veřejné správy světské i církevní (římskokatolické), 4. „Ego-dokumenty“: korespondence, paměti, 5. Ostatní.

Pro naši práci postačí jednoduché dělení pramenů dle Machovce, kam lze jistě zařadit i skupiny pramenů, které rozlišili další výše zmínění autoři.

Naše práce sleduje vztah vrchností a nekatolíků prostřednictvím písemností vrchnostenské správy. V tomto případě mezi *primární prameny* řadíme právě písemnosti vyprodukované vrchnostenskou správou a s ní ruku v ruce spojenou správou státní. Jedná se o prameny vzniklé z pera těch, kteří evangelíky zpravidla nebyli, s nekatolíky se znali a do jisté míry

---

³⁸ Markéta MACHOVCOVÁ – Milan MACHOVEC, *Utopie blouznivců a sektářů*, s. 195nn.

³⁹ Ilija BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995, s. 5-10.

⁴⁰ Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek. Superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvětenství*, disertační práce FF Masarykovy univerzity, Brno 2013, s. 15-20.

⁴¹ *Tamtéž*, pozn. 51 na s. 15.

znali jejich názory a postoje, avšak stáli tak říkajíc na druhé straně řeky – evangelíci, tedy venkovští lidé se tedy v tomto směru konfrontovali s bohatší vrstvou na venkově, rychtáři, sedláky, dále s katolickými představiteli a v neposlední řadě s úředníky patrimonií. Právě tyto prameny nás nejčastěji zpravují o vrstvách tohoto obyvatelstva a umožňují nám nahlédnout na vztah mezi vrchnostenskou správou a právě samotnými nekatolíky. Obecně se jedná o seznamy, soupisy nekatolíků z daného panství pořízené vrchnostenskými úředníky, výslechové protokoly z období tzv. slavnostních přihlášek, výslechy deistů, korespondence patrimonií s instančně vyššími úřady (krajem, guberniem), korespondence s představiteli katolické církve (arcibiskupství, biskupství, jednotliví faráři).

Mezi *prameny sekundární* řadíme prameny vzniklé z činností státních úřadů – krajských a zemských, popřípadě dvorských úřadů a kanceláře panovníka. Sem bychom řadili výnosy, dekrety či cirkuláře. Jde o normy, zákonná ustanovení, která udávala směr počínání vrchnostenských úřadů a zásadně tak ovlivnila vztahy vrchností s nekatolíky.

Nakonec přichází na řadu *prameny terciární*, což jsou prameny vzniklé z činnosti samotných nekatolíků. Do této skupiny bychom zahrnuli individuální toleranční přihlášky z počátku roku 1782, seznamy nekatolíků sepsané jimi samotnými, petice mnohdy adresované i panovníkovi, žádosti o zřízení sborů, povolání pastora, zřízení evangelického hřbitova, přenechání katolického kostela či zřízení toleranční modlitebny a dále například žádosti o finanční podporu. Jde o písemnosti, které byly adresované veřejným, úředním osobám. Dále se setkáváme s písemnostmi, které nekatolíci vyprodukovali pro svoji vlastní potřebu – úvahy, modlitby, písně. Jedná se o zlomek písemností, které máme pro tuto vrstvu obyvatelstva dochovanou. Takovýchto písemností je dochováno velmi málo; buď se nedochovaly, nebo nebyla jejich produkce natolik valná, aby množství mohlo konkurovat pramenům vyprodukovaným úřady. Zohlednit také musíme ne běžnou gramotnost oněch nekatolíků.

2.2.1 Skupiny pramenů

Prameny můžeme rozdělit dle provenience do skupin, tedy podle institucí, kde či pro které vznikaly. S těmito prameny pak souvisí samotné uložení, uspořádání a dostupnost příslušných fondů. Většina pramenů je uložena ve státních archivech, část pak v archivech církevních, zlomek pak v muzeích či v soukromých sbírkách.

a) Prameny církevní správy evangelické

Prameny evangelické církevní správy můžeme rozdělit dle jejich stupňů; od nejnižších základních jednotek – evangelických církevních sborů, přes vyšší stupně správy – senioráty, superintendence a vídeňské konzistoře.

Prameny evangelických církevních sborů jsou zpravidla i dnes uloženy na původních místech vzniku a uložení – na evangelických farách či v kostelích. Evangelické sbory mají ale možnost své sborové archivy předat jako depositum do sítě státních archivů, resp. státních okresních archivů, což se i občas děje.⁴² Ostatní sborové archivy východních Čech jsou stále uloženy na původních místech a o jejich složení se dozvídáme díky vytrvalé práci manželů Miloslavy a Čestmíra Rychetských, kteří v 80. a 90. letech uspořádali téměř všechny evangelické sborové archivy v republice a pořídili k nim soupis.⁴³ Archivy jsou dnes téměř třicet let od svého uspořádání v různém stavu a správci sborů nemají mnohdy pro archivy soupisy.⁴⁴ Ve své podstatě archivy sborů obsahují materiály ze života sboru a jejich fungování. Hojně jsou zastoupeny účetní záležitosti, korespondence s nadřízenými církevními úřady, ale i katolickými představiteli či patrimonii. Vzácně se ve fondech dochovaly i původní toleranční přihlášky z konce roku 1781 či spíše z počátku roku 1782.⁴⁵ Homogenní součástí takovýchto archivů byly matriky. Až do roku 1829 byly vedeny pro soukromé účely sboru, od tohoto roku jim byl přiznán statut veřejné listiny. Matriky jsou dnes předány do Státních oblastních archivů, v našem případě v rámci východočeského regionu se jedná o Státní oblastní archiv v Zámrsku.⁴⁶ Ne vždy bylo předání důsledné a dodnes se v archivech sborů některé matriky nacházejí.⁴⁷ Vzácnými doklady, které nám přibližují fungování sboru, jsou pamětní knihy, které mnohdy zachycují život ve sboru z pera kazatelů, ale obsahují také opisy došlé korespondence či opisy cirkulářů a nařízení konzistoře či seniorátů. Součástí těchto archivů bývají také osobní pozůstalosti kazatelů, v kterých se mohou nacházet rukopisy, deníky či celé svazky písemností, kde dotyční líčí

---

⁴² Písemnosti evangelického sboru v Křížlicích a tamější evangelické školy jsou deponovány ve Státním okresním archivu Semily – fondy *Sbor Českobratrské církve evangelické Křížlice* a *Soukromá evangelická škola augsburského vyznání Křížlice*.

⁴³ Soupisy jsou uloženy v Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické, pro naši sledovanou oblast jsou to archivy následujících sborů: Borová, Bučina, Bukovka, Černilov (AV i HV), Dvakačovice, Horní Černá, Hradiště, Chvaletice, Klášter nad Dědinou, Krakovany, Krouna, Křížlice, Libštát, Lozice, Proseč, Raná, Svatouch, Telecí a Trnávka. Soupis sborového archivu z Dolní Sloupnice chybí.

⁴⁴ Například v Černilově takto postrádali soupis pro své archivy sborů AV i HV.

⁴⁵ Takové přihlášky na listech malého formátu z února 1782 se dochovaly v Archivu FS ČCE v Trnávce, bez sign., srov. přihlášky z litomyšlského panství z téže doby v SOA v Zámrsku, Vs Litomyšl, kar č. 344.

⁴⁶ O Sbírce matrik Východočeského kraje, kde jsou uloženy matriky sborů HV i AV z naší oblasti referuje Milan NOVOTNÝ, *Sbírka matrik Východočeského kraje*, in: Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, s. 369-379.

⁴⁷ Například autorem této práce byla nalezena v Archivu FS ČCE v Trnávce nejstarší matrika sboru (vedena od roku 1782), která byla ovšem součástí pamětní knihy. Farářem sboru Mgr. Ing. Milošem Hübnerem byla poskytnuta příslušnému archivu k digitalizaci.

život svůj či život daného sboru. V nedávné době takovéto prameny vyprovokovaly sepsání několika monografií či studií.⁴⁸ Archivy sborů by si zasloužily větší pozornost a péči, například deponováním do sítě státních archivů či do Ústředního církevního archivu Českobratrské církve evangelické.

Archivy seniorátů, jako vyšších jednotek evangelické církevní správy, jsou uloženy v Ústředním církevním archivu ČCE, stejně tak archivy superintendentur české i moravské (HV i AV). Zatímco písemnosti Moravské superintendence se momentálně pořádají a budou tak v dohledné době zpřístupněny, fondy českých superintendentur zůstávají badatelům nepřístupné.⁴⁹

Zlomek písemností superintendentur helvetského i augsburského vyznání obsahuje fond Evangelická vrchní církevní rada Vídeň, který je uložen v Národním archivu v Praze a byl deponován do tehdejšího Československa na základě archivní rozluky v roce 1920. Ačkoliv fond obsahuje především písemnosti instituce, jejíž jméno nese samotný fond, lze zlomek písemností, počínající rokem 1807, při studiu našeho tématu také využít.⁵⁰

b) Prameny církevní správy katolické

Některé informace pro studium vztahu vrchnosti k nekatolíkům, ale i k nekatolickému obyvatelstvu obecně, můžeme čerpat z písemností, jež vyprodukovala katolická církevní správa. V nejnižších jednotkách katolické správy, tedy farních úřadech – farnostech, se vyprodukovaly písemnosti, které nás s nekatolíky seznamují. Tyto písemnosti bychom našli ve fondech farních úřadů, které jsou jako depositum, ostatně jako většina katolických fondů, uloženy v síti státních archivů. Fondy farních úřadů jsou uloženy ve Státních okresních archivech a nalézají se tam kupříkladu matriční přílohy, které tak doplňují katolické matriky v oblastních a zemských archivech. Jak již bylo řečeno výše, matriky evangelických sborů získaly status veřejné listiny až v roce 1829 a do té doby nekatolické obyvatelstvo zachycují matriky vedené katolickými duchovními správci. Tím se ale nevylučovala existence evangelických matrik sborů, které měly do té doby ovšem

---

⁴⁸ Zde jmenujme práci Sixta BOLOMA, *Tomáš Juren - toleranční doba na Vysočině budba srdce*, Tišnov 2008; dále jeho disertace o Michaelu Blažkovi, viz poznámka výše. Ondřej MACEK, *Poznamenání všelijakých a rozličných památek... Andreje Slouka zápisník písmáka jako pramen pro vznik nosislavského reformovaného sboru*, in: Martina BOLOM-KOTARI a Věra NĚMEČKOVÁ (edd.), *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*, Hradec Králové 2011, s. 269-286.

⁴⁹ Dle informace vedoucí Ústředního církevního archivu ČCE PhDr. Evy Fialové (informace ze dne 27.2.2013).

⁵⁰ Archivní pomůcka – Helena CHUDOBOVÁ, *Evangelická vrchní církevní rada Vídeň (1807) 1861-1918 (1919)*, Inventář, Praha 1965.

soukromý charakter. Dále se jedná o soupisy náboženských přestupů⁵¹ nebo reversy navrátilců do katolické církve.⁵² Nejvyšší formou katolické církevní správy v námi sledovaných východních Čechách ve sledované době bylo Biskupství královéhradecké, přesněji až od roku 1782 zahrnovala diecéze také kraj chrudimský a čáslavský, do té doby pouze hradecký a bydžovský.⁵³ Písemnosti vzešlé z této instituce bychom našli ve fondu Biskupská konsistoř Hradec Králové.⁵⁴ Písemnosti katolické správy, vyjma matrik, nebyly k sepsání této práce využity.

c) Prameny veřejné správy

Mezi prameny veřejné správy se řadí prameny nižších úředních jednotek, které jsou ovšem pro naši práci zásadní. Jde o prameny ukryté ve fondech velkostatků – v archívech patrimonií. Pro naše vymezené území se jedná o velkostatkové fondy uložené ve Státním oblastním archívu v Zámrsku, a jak již bylo uvedeno výše, jedná se o následující fondy:

Velkostatek Jilemnice, Velkostatek Kumburk, Velkostatek Litomyšl, Velkostatek Lanškroun, Velkostatek Nasavrky, Velkostatek Nové Hradky, Velkostatek Opočno, Velkostatek Pardubice, Velkostatek Rosice, Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, Velkostatek Smiřice-Hoříněves, Velkostatek Zdechovice.⁵⁵

Písemnosti patrimoniálních archívů nám umožňují nahlédnout na vztah vrchnosti s nekatolíky v námi vymezeném čase a území. Nalezneme zde žádosti nekatolíků o povolání duchovního, o povolení zřídit hřbitovy nebo vystavět modlitebnu. Ve velkostatkových fondech se nacházejí toleranční přihlášky a různé výslechové protokoly tzv. slavnostních přihlášek, pro poznání počtu přihlásivších se k tolerovaným směrům. Dochována je i korespondence s vyššími úřady, především krajskými. Obzvláště zajímavé bývají i osobní sdělení majitelů panství k problematice nekatolíků či prvních tolerovaných evangelíků. V těchto fondech se dají nalézt také příslušná nařízení či panovnické patenty zaobírající se nekatolickou tematikou. Nechybí korespondence s povolávanými pastory na panství, jejich osvědčení (především z Uher). Občas se dochovají i koncepty žádostí

⁵¹ Příkladem může být kniha *Tabellarisches Verzeichniss ... Religions-Uibertritte*, pro farnost Cerekvice (nad Loučnou) z roku 1830 uložená ve Státním okresním archívu Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOkA Svitavy).

⁵² K tomu například Milan NOVOTNÝ, *Reversy navrátilců do církve. Nekatolíci ve farnosti České Heřmanice v sedmdesátých letech 18. století*, in: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 183-190.

⁵³ K tomu více Václav ŘEZNÍČEK, *Přivtělení krajů čáslavského a chrudimského ke diecesi královéhradecké r. 1782*, in: *Časopis Musea Království českého* 81, 1907, s. 229-235.

⁵⁴ Státní okresní archív Hradec Králové, Biskupská konsistoř Hradec Králové (1664-1950). Fond je částečně zpracovaný a postupně zpřístupňován dílčími inventáři od hradeckých archivářů PhDr. Jiřího Pavlíka, Ph.D. a Mgr. Radka Pokorného.

⁵⁵ Fondy jsou zpřístupněny archivními pomůckami, jejich přehled v poznámkách č. 7-16. Fondy Velkostatek Opočno a Nové Hradky nemají dosud platnou archivní pomůcku.

poddaných panovníkovi či různé petice, například žádosti o povolení zřídit sbory i na místě, kde nežil předepsaný počet rodin či osob dle intencí Tolerančního patentu a upřesňujících předpisů. Nebo v případě litomyšlského zámeckého panství šlo o žádost o přijetí pastora, který nepocházel z Uher. Poté jde o různé seznamy, přehledy salárů určených pastorovi. Nechybí stížnosti od evangelických duchovních na členy evangelických obcí, kteří rádně pastora neplatili, a ten se dostával mnohdy do existenčních problémů.

Většinou jde o zlomky písemností, které je třeba doplňovat jinými fondy. Pouze výjimečně jsou akta týkající se nekatolíků dochována poměrně celistvě po celé toleranční období (Velkostatek Rychmburk, Velkostatek Litomyšl), z čehož již čerpali naši předchůdci a na základě těchto pramenů vydali edici.⁵⁶

Vrchnostenským úřadům byly nadřizeny krajské úřady, které si od reformy v roce 1751 udržely svoji podobu po celou toleranční dobu. Pro námi vymezené území jde o tři kraje: hradecký (v letech 1779-1791 se sídlem v Hoříněvsi), chrudimský a bydžovský (od roku 1784 sídlo přeneseno do Jičína, od té doby Jičínský kraj). Prameny těchto krajských úřadů jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a stupněm rozsahu a torzovitosti materiálu se fondy různí. Prameny pro evangelíky jsou dostupné až od 19. století ve fondech Krajský úřad Čáslav, Chrudim a Nový Bydžov (Jičín).⁵⁷

Nejvyšší formou správního úřadu v Království českém bylo *Gubernium*, které sídlilo pro českou část monarchie v Praze. Úřad vzniklý v roce 1763 přeměnou Královské reprezentace a komory, založen na zemské působnosti. Gubernium mělo působnost v následujících agendách: publicum a politicum, contributionale, militare, camerale, commerciale a judiciale. Úřad zaniká v roce 1849, kdy je de facto nahrazen místodržitelstvími.⁵⁸ Písemnosti vzniklé v úřadu Českého gubernia uchovává Národní archiv v Praze a v části *Publicum* se nacházejí zásadní písemnosti k vyhlášení tolerance v Čechách, provádění tolerance, protokoly slavnostních přihlášek, pravidelné hlášení krajských úřadů k počtu nekatolíků na jednotlivých panstvích, korespondence s krajskými úřady, dominií či představiteli katolické správy.⁵⁹ Zmíněné písemnosti (sign. ČG-Publicum,

---

⁵⁶ Jde o edice písemností fondu Velkostatek Rychmburk – Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750-1782*, Praha 1911; TÝŽ, *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922. Pro písemnosti Velkostatku Litomyšl – Václav SCHULZ, *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII.*, Praha 1915.

⁵⁷ Prameny evangelíků z těchto fondů využil např. Milan SKŘIVÁNEK, *K otázce tolerance a lidové spirituality ve východních Čechách od konce 18. století do poloviny 19. století*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska 6, 2005, s. 110-145.

⁵⁸ Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 147-148 a 274.

⁵⁹ Fond je zpřístupněn archivní pomůckou Pavla BURDOVÁ a kol., *České gubernium. Díl IX. – Publicum 1748-1805*, Inventář, Praha 1962.

G1/1)⁶⁰ nebyly do nedávné doby reflektovány. Až autoři publikace *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě* plně využili těchto pramenů. Oproti fondu Moravského zemského gubernia, uloženého v Moravském zemském archivu v Brně, kde jsou spisy řazeny dle jednotlivých krajů a panství, jsou české písemnosti řazeny pouze chronologicky, což značně ztěžuje jejich studium.⁶¹ Písemnosti českého i moravského gubernia stejně tak sloužák vydávání Edic tolerančních přihlášek, kdy se do dnešních dnů podařilo vydat celkem 11 svazků. Edice jsou řazeny podle jednotlivých krajů.⁶²

Písemnosti dochované v registratuře Českého gubernia v mnoha ohledech nahradí písemnosti nedochované v archivech panství – velkostaticích. V tomto případě jde například o panství Nové Hradky nebo panství Kumburk, v kterýchžto fondech nejsou dochovány žádné písemnosti k námi sledované problematice. Obecně ranou toleranční dobu lze sledovat (až na výjimky) na základě guberniálních pramenů, protože ve fondech velkostatků se písemnosti z té doby (až na výjimky) nedochovaly.

d) Prameny neúřední povahy a prameny hmotné

Pramenů k poznání vztahu vrchnostenské správy a nekatolíků ve východních Čechách vzniklé mimo oficiální úřady je pouze mizivé množství. Zpravidla se jedná o rukopisné modlitební knihy či knihy tištěné. Dále jde o různé projevy uměleckého cítění nekatolíků, jako nástěnná desatera, upomínky na vyhlášení Tolerančního patentu, akvarely na papíře či podmalby na skle a další díla určená k vyvěšení ve světnici.⁶³ O jejich užití a vyvěšení i s dalšími protestantskými motivy a symboly nás zpravuje i krásná literatura.⁶⁴ Mnohdy jsou tyto prameny uloženy v muzeích nebo v soukromých sbírkách.⁶⁵ Více se nám dochovalo památek hmotných, ať už to jsou samotné evangelické kostely,⁶⁶ někdejší modlitebny,

---

⁶⁰ Ve zmíněné signatuře jde o kartony č. 697-714.

⁶¹ Srovnej *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995, s. 7.

⁶² Edici tolerančních přihlášek připravují členové společnosti VERITAS-historická společnost pro aktualizaci odkazu české reformace, o. s. Dosud byly vydány přihlášky pro následující kraje: Jihlava (1987), Znojmo, Olomouc (1988), Rakovník (1989, 1990), Beroun, Kouřim, Tábor, pražská města (1996), Hradec Králové (2004), Mladá Boleslav (2006), Litoměřice (2014). Většina svazků má i své druhé aktualizované vydání. Část svazků je zpřístupněna ke stažení online na: <http://veritas.evangelnet.cz/> (6.12.2014).

⁶³ Srovnej S. BOLOM, *Tomáš Juren*, s. 193-208 (obrazová příloha).

⁶⁴ Teréza Nováková ve své povídce S nuší popisuje obydlí „helvítky“ Zemanové z Budislavi (ves na panství města Litomyšle): „*Panímáma měla v sednici bezky: na dvě postele prubovaných peřin, stůl tvrdý, vykládaný, s hvězdou, kolem něho i velikých kamen lajč, v rohu nad stolem dva starodávné obrázky, na skle poslední večeri Páně s dvanácti apoštolů a desatero božích přikázání, pak říkání o císaři Josefu a tolerančním patentu na papíře, uprostřed ozdobně rysované srdce švabachem psané, a konečně podobizny Kalvína a Luthera*“. Citováno podle: Teréza NOVÁKOVÁ, *Kamenité stezky*, Hradec Králové 1978, s. 147.

⁶⁵ Pro naši oblast například sbírkové předměty v Městském muzeu ve Skutči a v Městském muzeu a galerii Polička, srov. S. BOLOM, *Tomáš Juren*, s. 193-208.

⁶⁶ Evangelické stavební památky s úvodními studiemi včetně podrobného seznamu literatury a fotografiemi shrnul Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009; dále nás evangelickými památkami provází *Po stopách památek reformace v České republice*,

hřbitovy a na nich dochované epesní náhrobky pastorů či vysokých představených dané evangelické obce, dále jde o obydlí pro pastora, o památky movitého rázu, jako kalichy k vysluhování večere Páně nebo i dřevěné křtitelnice z doby vzniku sborů.⁶⁷

Praha 2011; nebo *Památná místa české reformace*, Pardubice 1995. Evangelické kostely mnohdy i celé toleranční areály jsou památkově chráněny; zvláštní místo mezi nimi zaujímá evangelický toleranční areál ve Velké Lhotě u Dačic v Jihočeském kraji.

⁶⁷ Například kalich k večeri Páně z modlitebny v Libiši viz Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínského náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982, obr. č. 24; Klasicistní dřevěná polychromovaná křtitelnice užívaná v luterském kostele v Černilově je dnes uložena na půdě kostela helvetského v téže vsi společně s archivem obou tamějších sborů (AV a HV), návštěva autora této práce 7. září 2014.

3 VYMEZENÍ POJMŮ

Období od vydání Tolerančního patentu do zániku patrimoniální správy lze také vymezit souslovím *doba toleranční*. Rozumíme tím období od odevzdávání prvních tolerančních přihlášek, ustavování *sborů* (Kirchengemeinde; častěji pak (helvetische) Gemeinde), příchodu prvních *pastorů*, *kazatelů* (Pastor, Prediger), někdy označovaných, zvláště v rané toleranční době jako *učitelé* (Lehrer); zde je nutné v pramenech odlišovat význam z kontextu, tedy „pastor“ versus „kantor“. V tomto čase probíhají i stavby *modlitebne* neboli *chrámy Páně* (Bethaus). Zvláštní místo v době toleranční zaujímá *raná toleranční doba*, která dle autorů obsáhlého spisu⁶⁸ je vymezována léty 1781-1789 – zahrnující většinu doby vlády Josefa II. Dle našeho soudu se však raná toleranční doba dá vymezit přesněji a úžeji. Tento časový úsek v naší práci představuje období od vydání Tolerančního patentu po ukončení konsolidace základní sítě východočeských tolerančních sborů v roce 1784. Zvláště v rané toleranční době se v pramenech hovoří o tolerovaných nekatolících různě: *akatolici* (Akkatholiker), *bludaři* (Irrgläubige), *kecíři* (Ketzer), *heretici* (Häretiker). Později se již rozlišuje jejich konfese: *helveti* neboli *kalvíni*, *reformovaní* (Helvet, Calvinist, Reformierter) a *luteráni* (Lutheranen). Pro luterány se také užíval dobový pojem *evangelici*, který později získal širší význam a zahrnoval tolerované nekatolíky obou konfesí. V naší práci evangelík je synonymem pro tolerovaného nekatolíka. Ovšem pod pojmem *nekatolík* lze zahrnout i příslušníky netolerovaných směrů, jakožto různé *bludaře*, *adamity*, *izraelity*, *deisty*; které můžeme zahrnout pod pojem *sektáři*.

Ostatní pojmy jsou buď vysvětleny v příslušných kapitolách anebo se jedná o pojmy z příslušných historických disciplín, které jsou obecně poučenému čtenáři známy. Ostatně pojmy k toleranční době a evangelíkům byly již slovníkově shrnuty.⁶⁹

---

⁶⁸ Ilja BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995.

⁶⁹ Slovník méně známých výrazů in *Evangelici*, s. 321-329.

4 VRCHNOSTENSKÁ SPRÁVA V DOBĚ TOLERANČNÍ

Vrchnostenská správa v rané toleranční době je poznamenána státními zásahy a vrchnostenský úřad se postupně, ale jistě dostává pod státní kontrolu vykonávanou krajskými úřady. Již v polovině 18. století začaly státní úřady dohlížet na činnost patrimoniálních úřadů ve věcech přenesené státní správy, kterou vrchnostenské úřady vykonávaly. Jako příklad uvedeme kontribučenskou agendu, kde byly zásahy státu markantní.⁷⁰ V polovině 18. století, kdy pozvolna docházelo k zestátnění krajských úřadů, se začalo na patrimoniální úřady nazírat jako na podřízené složky a z toho také plynulo chování krajského úřednického aparátu. K dokonání postátnění krajů došlo v roce 1783 a tehdy se kontrola jednotlivých patrimonií měla dít objíždkami hejtmana a komisařů. Ještě před polovinou 18. století záviselo složení vrchnostenského úřednictva výhradně na majiteli panství. Ten také určoval, jakou bude mít příslušný úředník kvalifikaci. Později, právě již v době tereziánské si majitel dominia může úředníka stále vybírat, ale byl již vázán státními předpisy určující jeho vzdělávání a nutnou imatrikulaci v tehdejší hospodářské společnosti (od r. 1773). Za vlády Josefa II. se nekompromisně požaduje odborné vzdělání na pozici soudnictví, jak sporného, tak nesporného. To se týkalo i úředníků, kteří vedli gruntovní knihy. V roce 1779 zasáhl stát i do platových poměrů vrchnostenských úředníků, kdy určil poplatky poddaných za jednotlivé úřední úkony. Velká reorganizace postihla i patrimoniální soudní správu, ale to je již nad rámec našeho tématu.⁷¹ Jedním z úseků státní správy, která byla svěřena patrimoniím, byla přenesená politická správa. Ta se plně vyvinula v době josefínské a zahrnovala několik okruhů působnosti,⁷² mimo jiné také duchovní záležitosti. Proto také prameny dochované ve fondech velkostatků týkající se nekatolíků, modliteben, pastorů, apod. byly uloženy v někdejší vrchnostenské spisovně v rubrikách „*politicum*“ či „*publicum*“.⁷³ S tím také souvisela písemná produkce. Záležitosti církví, také nekatolíků před zřízením tolerančních církví, vyřizoval vrchnostenský úřad zpravidla s krajským úřadem, svědčí o tom bohatá korespondence dochovaná v patrimoniálních archivech, v guberniálním archivu (zpravidla v opisech) a velmi sporadicky ve fondech krajských úřadů (spisy z této doby jsou prakticky nedochovány kvůli masovým skartacím). Méně často řešil vrchnostenský úřad záležitosti nekatolíků s majitelem panství, i

⁷⁰ Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 235-236.

⁷¹ E. JANOUŠEK, *Přednášky*, s. 57-60.

⁷² Politická agenda se dá shrnout do následujících úseků působnosti: Vyhlášení zákonů a nařízení, policejní záležitosti, vybírání daní a dávek, záležitosti školní a studijní, duchovní záležitosti, silniční a vodní stavby, kamerální a poplatkové věci, řemesla a obchod, vojenské záležitosti, konskripce, příprave, kvartýrování vojska, dozor nad obecními záležitostmi, kultura, zemědělství chov dobytka, lesní hospodářství anebo vykonávání politického soudnictví. Srov. E. JANOUŠEK, *Přednášky*, s. 61.

⁷³ Například prameny uloženy ve fondech velkostatků, z nichž tato práce čerpá.

kdyžv některých záležitostech byl majitel zpravidla zpraven, běžné úřední záležitosti se řešily s vrchnostenským úřadem. Majitel panství v případě uvedení pastorů do úřadu nemohl využívat svého patronátního práva, to využíval pouze u katolických duchovních. Mnohdy však majitel dominia převzal iniciativu a z důvodu klidného vývoje povolal sám pastory na své panství, jako v případě Filipa Kinského na panství Rychmburk, o tom bude řeč dále.

V čele panství stál *ředitel* (Direktor) či *vrchní* (Oberamtmann), ještě v polovině 18. století se objevuje titulatura *hejtman* (Hauptmann), ačkoliv byl tento titul v roce 1749 zakázán na patrimoniální úrovni a mohli ho užívat pouze představitelé krajské správy. Prostřednictvím ředitele panství a jeho úřednického aparátu se v části vrchnostenského úřadu, zvaného *Oberamt* nebo *Direktorialamt*, vyřizovala církevní agenda zařazená do přenesené veřejné správy politické. Korespondence či vůbec písemná produkce vzešlá z kompetencí krajských úřadů jsou signována krajským hejtmanem či krajskými komisaři. Vrchní úřad měl za povinnost podávat krajskému úřadu pravidelná hlášení, ta se týkala také náboženské situace na panstvích, zvláště pak stavy tolerovaných nekatolíků či nezařazených po vyhlášení tolerance. Krajský úřad pak tuto agendu a počty postupoval vyššímu orgánu – Českému zemskému guberniu. Písemná produkce mezi těmito složkami přenesené státní správy byla velmi bohatá a výměna korespondence na tehdejší dobu velmi rychlá. Ředitel panství či jeho úředníci komunikovali s nejnižšími jednotkami – vesnicemi, později je můžeme nazývat obcemi, prostřednictvím vrchností dosazeného úředníka – *rychtáře*. Ten v této době byl prostředníkem mezi vrchností a poddaným lidem. Byl představitelem vesnické správy společně s konšely. Pokud lze v této době hovořit o vesnické samosprávě, tak ve velmi omezené míře. Ta se vztahovala na pořádek ve vsi či na obhospodařování obecních pozemků či budov. Obecní správa často vykonávala právě agendu přenesenou z vrchnostenských úřadů. Prostřednictvím rychtářů byly zpravidla podávány žádosti nekatolíků na vrchnostenské úřady či přímo císaři. Týkaly se povolání pastora, zřízení modliteben, odpuštění od štolových poplatků katolickým duchovním. Rychtáři měli za povinnost zasílat patrimoniím počty nekatolíků (ještě před ustanovením komisí tolerančních přihlášek).

Pokud jde o zhodnocení kompetencí vrchnostenské správy v církevních záležitostech – tedy v intencích námi sledovaného tématu – můžeme konstatovat, že v rámci přenesené státní správy zde vrchnostenské úřady vykonávaly pouze prostředníka a že téměř všechna

zásadní rozhodnutí v záležitostech nekatolíků na panstvích východních Čech spočívala na rozhodnutí krajských úředníků.

5 CÍRKEVNÍ EVANGELICKÁ SPRÁVA V DOBĚ TOLERANČNÍ

Tak jako samotné tolerované církve vzešly z nařízení nejvyšších úřadů, byla i evangelická církevní správa doslova sestavena činností státních úřadů. Evangelická církevní správa mohla navázat svojí činností pouze na jednoho předchůdce a to na těšínskou konzistoř, neustavila se však ze svých vnitřních potřeb. Stejně jako vydání prováděcích nařízení k Tolerančnímu patentu mnohdy nějakou dobu trvalo, tak i dvorská kancelář potřebovala čas k vytvoření funkční církevní správy.

Až 28. září 1782 bylo rozhodnuto, kdo bude uvádět do funkce evangelické kazatele – byl jím *komisař* delegovaný krajským úřadem.⁷⁴ Celé tři roky trvalo, než byl ustaven hlavní úřad nad evangelickými tolerovanými církvemi – evangelická konzistoř. Na území rakouských zemí existovala od roku 1749 augšpurská konzistoř v Těšíně, která byla nadřízena jedinému sboru právě tamtéž. Teprve 22. července 1784 byla zřízena jako ústřední správní úřad evangelická – augšpurská konzistoř v Těšíně, která však byla z důvodu značné vzdálenosti od rakouských zemí přemístěna do Vídně na základě dvorského dekretu z 22. září 1784. Současně byla zřízena reformovaná konzistoř.⁷⁵ V čele oboukonzistoří stál *president*, katolický úředník, který byl jmenovaný a pod sebou měl podřízené dva duchovní a dva světské *rady*.⁷⁶ Duchovní radové pocházeli z řad vídeňských kazatelů. Společným úředníkem pro obě konzistoře byl *sekretář* jakožto evangelický úředník.⁷⁷

Dokud byla konzistoř v Těšíně, byla úředně podřízena Moravskoslezskému guberniu; po přestěhování do Vídně byla konzistoři představeným úřadem dolnorakouská vláda. Pokusy podřídit konzistoře pod panovnický dvůr, resp. dvorskou kancelář, byly marné. Vlastní úlohou konzistoře bylo dbát na dodržování „K. K. Jura“ v církvi a mezi hlavní náplň její práce náleželo: obstarávat církevní záležitosti, urovnávat spory, vykonávat církevní disciplínu, přezkoušení kandidátů na kazatelské pozice, ordinace – svěcení kazatelů, dozor nad životem a úřední činností superintendentů a kazatelů, regulace liturgického života a možnost podávat návrhy ke schválení bohoslužebných a katechistických knih. Okruh úloh

---

⁷⁴ *Evangelici*, s. 222.

⁷⁵ Karl KUZMÁNY, *Urkundenbuch zum österreichisch-evangelischen von Kirchenrecht*, Wien 1855, s. 182.

⁷⁶ Od roku 1786 byl v augšpurské konzistoři pouze jeden světský rada.

⁷⁷ Gustav REINGRABNER, *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation*, Wien-Köln-Graz 1981, s. 185-192.

konzistoře by se mohl analogicky porovnávat s rozsahem svých kompetencí katolické biskupské konzistoři.

Pod konzistořemi stáli *superintendenti*, kteří byli jmenováni císařem dříve než konzistoře a jejichž hlavním úkolem byla zkouška a ordinace kazatelů, svěcení nových modliteben, každoroční vizitace po sborech a dozor nad životem duchovenstva. V rakouských dědičných zemích byly čtyři superintendence augšpurského vyznání (1. pro Dolní Rakousy, Štýrsko, pro území pozdějšího Ilyrského království a Benátky; 2. pro Horní Rakousy, 3. pro Čechy a 4. pro Moravu a Slezsko) a tři superintendence reformovaného vyznání (1. pro Dolní Rakousy, 2. pro Čechy, 3. pro Moravu).⁷⁸

Pod superintendenty stáli *senioři*, kteří v okruhu svého seniorátu zastupovali superintendenta. Senioráty tvořilo několik sborů, zpravidla deset. Helvetské senioráty byly následující: pražský, poděbradský a chrudimský v Čechách, západní a východní na Moravě. Senioráty augšpurské: západní a východní v Čechách, brněnský, suchdolský a slezský na Moravě a ve Slezsku.⁷⁹ Senioři bychom mohli přirovnat v hierarchii katolického duchovenstva k děkanům. Byli potvrzováni guberniem na návrh superintendenta a skládali úřední přísahu u krajských hejtmanů.⁸⁰

Pod seniory stál už samotný *pastor* společně se *staršovstvem* v čele s hospodářem (pozdější kurátor). Dlužno poznamenat, že jak superintendenti, tak i senioři byli současně kazateli ve svých sborech. Státní dozor se snažil prostřednictvím evangelické správy ovlivňovat její chod. K tomu mu sloužily prostředky jmenování superintendentů a seniorů ve svůj prospěch po celou dobu toleranční.⁸¹ Výrazné změny nastaly až po roce 1848 a vydání Protestantského patentu v roce 1861.

---

⁷⁸Tamtéž; Helena CHUDOBOVÁ, *Evangelická vrchní církevní rada Vídeň (1807) 1861-1918 (1919)*, Inventář, Praha 1965, s. 4-5.

⁷⁹*Evangelici*, s. 202.

⁸⁰Tamtéž.

⁸¹Tamtéž, s. 223.

6 RANÁ TOLERANČNÍ DOBA NA PANSTVÍCH VÝCHODNÍCH ČECH

Ranou toleranční dobou rozumíme období od vydání Tolerančního patentu do ukončení konstituce tolerančních sborů; tato doba je tedy vymezena vydáním Tolerančního patentu a končí závěrem roku 1784.

6.1 Vyhlášení tolerance a první akce evangeliků

Vydáním Tolerančního patentu⁸² Josefem II., který toleroval vedle panující katolické církve také dvě protestantské církve – helvetskou (reformovanou či kalvínskou) a luterskou (augsburskou) a k tomu ještě církev řeckokatolickou, nastala pro tehdy tajné evangelíky nová etapa. Panovníkův *offenerBrief* známý pod datem vydání 13. října 1781,⁸³ nezaručoval plnou svobodu vyznání, ale toleroval soukromé bohoslužby vedené ordinovaným duchovním - pastorem v nově budovaných tolerančních modlitebnách. Zatímco na Moravě byla tolerance vyhlášena také v české verzi, tedy překladu patentu, v Čechách byla situace odlišná a České gubernium ani úřady nižších instancí s veřejným vyhlášením nikterak nespěchaly. Zveřejnění patentu proběhlo standardní instanční cestou, tzn. patent byl z dvorské kanceláře předán státní radě, po jejím schválení mohlo být znění patentu předáno guberniím, v našem případě Českému zemskému guberniu. Gubernium mělo předat patent krajským úřadům, v našem případě úřadům se sídlem v Bydžově, Hoříněvsi (sídlo Hradeckého kraje v letech 1779-1791) a Chrudimi. Krajské úřady pak měly patent předat jednotlivým městům, patrimonium a statkům. Předání ze strany gubernií na krajské úřady proběhlo takřka bez problému, pak se ale situace zabrzdila a v různých částech celých Čech se Toleranční patent vyhlášoval velmi různorodě a nejednotně.

Toleranční patent měl být dle záměru panovníka vyhlášen co nejrychleji, aby se tak předešlo zbytečným nedorozuměním a aby se také zastavil odliv obyvatelstva do Pruska, kam byli zváni čeští nekatolíci za účelem kolonizace neobydlených oblastí. Měl být také distribuován v libovolném množství, na což odkazuje závěrečná část patentu: „*Pročež pán*

---

⁸² K Tolerančnímu patentu existuje základní literatura: G. FRANK, *DasToleranz-Patent*, Wien 1882; vydán také v českém překladu jako *Toleranční patent císaře Jozefa II. Dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů*, Vídeň 1881.

⁸³ Datum vydání 13. října odpovídá datu, kdy dvorská kancelář vydala znění patentu, které bylo následně ve státní radě 20. října zredigováno a přijato. Zákonné platnosti nabylo také znění v češtině vydané na Moravě 27. října 1781. České gubernium přijalo patent až 30. října 1781.

krajský toto nejvyšší ustanovení netoliko bez prodlení v svém kraji veškerém vrchnostem, magistrátům, městským radám a obyvatelům porozdáváním mnohých tištěných cirkulářů jak náleží publikovati a aby tomu ani v nejmenším se naproti nejednalo, se vši bedlivostí na to pilně pozorovati, anobrž také zde zakládajícím zemským tiskařům dovoliti má, takové ve větším počtu než sice obyčej byl, tištěný cirkulář jednomu každému na žádost odevzdati, aby na takový způsob, jebož rozšíření i také do jiných zemí se způsobilo“.⁸⁴

České zemské gubernium obdrželo oficiální znění patentu 28. října 1781.⁸⁵ 30. října byl patent oznámen arcibiskupovi a předán krajským hejtmanům. Pochopitelně jej hejtmané obdrželi v oficiální úřední řeči – němčině,⁸⁶ zatímco na Moravě byl patent vydán guberniem jak česky, tak německy. Nyní byla řada na krajích, jak se s vyhlášením poperou a obešlou jednotlivá města, patrimonía a statky. Úřady vyhlášení patentu nejnižším jednotkám zdržovaly, častým důvodem byla jejich domněnka, že je nařízení určeno pouze německy mluvícímu obyvatelstvu. Například znění patentu obdrželo litomyšlské panství a město Litomyšl v Chrudimském kraji až 19. listopadu a veřejnosti byl patent přečten 30. téhož měsíce a 1. prosince.⁸⁷ O pár dní dříve, 29. listopadu⁸⁸ byl patent vyhlášen na sousedním rychmburském panství.⁸⁹ Tam však poněkud prozíravá vrchnostenská kancelář, vedená ředitelem panství Jiřím Tadeášem Králem, pořídila český překlad ze sousední Moravy (panství Rychmburk sousedilo na jihu s moravskými dominii Žďár nad Sázavou a Nové Město) a vyhotovila celkem osm opisů, které byly rozeslány do několika vsí, přičemž si ředitel Král stěžuje krajskému úřadu, že tak museli učinit z důvodu absence českého překladu.⁹⁰ Mnohdy byl patent vyhlášením desinterpretován, jako se například stalo na panství královského města Poličky. Město tehdy 24. listopadu vydalo cirkulář, v kterém stojí, že je povolené vyznávat náboženství (míněno tolerované) pouze osobám, které odešly

⁸⁴ Citováno dle českého překladu patentu vydaného pro Čechy až v únoru 1782 (patent však datován: *Dáno na bradě Pražském 30. dne měsíce října roku 1781*) viz SOA v Zámrsku, Vs Opočno, kar č. 4, srov. překlad v Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 158.

⁸⁵ Titulní strana otištěna v: E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 45.

⁸⁶ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 167.

⁸⁷ K tomu Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: 350. výročí královéhradecké diecéze, Hradec Králové 2015, s. 406 (v tisku).

⁸⁸ V literatuře se různí termín vyhlášení tolerance poddaným na panství Rychmburk. Zpráva ředitele panství Jiřího Tadeáše Krále (viz následující poznámka) ze 3. prosince uvádí, že k vyhlášení došlo 29. listopadu. Ladislav Nekvapil jako domnělý termín vyhlášení uvádí již 24. listopadu (Ladislav NEKVAPIL, *Kraj „náboženských blouznivců“ v době rané tolerance: Rychmbursko kolem roku 1781*, in: *Východočeský sborník historický* 22, Pardubice 2012, s. 24). Možné je, že české překlady byly pořízeny až 1. prosince viz úřední opatření ředitele Krále: „1. Decembris 1781. Patent přechází strany tolerance“ (K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 183, č. 182).

⁸⁹ Doba vyhlášení se i v pramenech různí – Opatření rychmburského ředitele panství z 24. listopadu 1781 uvádí: „Strany Patentu (je summaliter) obhlášený, příští ale sobotu [tj. 1. prosince 1781, pozn. autora] se jim přečte český, který se obstará“ (K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 182, č. 179).

⁹⁰ Dozvídáme se tak z opisu zprávy ředitele panství Krajskému úřadu v Chrudimi, kde spravuje kraj o situaci na panství po vyhlášení tolerance – Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), České gubernium – Publicum (dále jen ČG-Publicum), kar č. 697. Srov. M. SEVERA, *Nekatolíci*, s. 407.

z Čech, anebo cizincům, kteří se chtějí v Čechách usadit. Tím se zcela modifikoval význam tolerance, jelikož došlo patrně k interpretaci nařízení z 30. dubna 1781, které bylo určené pro Moravu.⁹¹

Vrchnostenské úřady často samotné vyhlášení tolerance podcenily a jak již bylo výše řečeno, často samotnou publikaci všemožně odsouvaly a zkreslovaly. Evangelíci ve východních Čechách se však o vyhlášení patentu dozvěděli poměrně rychle, neboť na Moravu, kde byl patent vyhlášen poměrně záhy, to nebylo daleko. Díky zachované informační cestě z doby předtoleranční se nekatolíci v Čechách nejdříve v Chrudimském kraji dozvěděli o existenci Tolerančního patentu.⁹² Do Čech se informace dostala z Moravy přes Žďárské vrchy právě do Chrudimského kraje. Zprávu měl údajně přinést Jan Sedláček z Benátek, pocházející z litomyšlského panství. Sedláček se živil jako přádlák a koncem října 1782 pobýval v Brně, kde se také seznámil se zněním Tolerančního patentu. Když se v listopadu vracel zpátky do Čech, podnikl jakousi „misijní“ cestu a seznámil s patentem své známé a příbuzné na Poličsku (Široký Důl) a svém rodném Litomyšlsku (Střítež, Kamenné Sedliště, Poříčí, Sloupnice, Bohuňovice, Lažany a Bučina).⁹³ Jeho pohybu a činnosti si povšimnul i vrchnostenský úřad, což se dozvídáme ze zprávy ředitele litomyšlského panství Svobody majiteli panství hraběti Jiřímu Kristiánu Valdštejnovi, ve které sděluje, že již počátkem prosince byl Sedláček za šíření kacířství vyšetřován u městského soudu a nějakou dobu i vězněn, pak byl ale propuštěn.⁹⁴ Sedláčkova činnost byla natolik účinná, že vyprovokovala vyhlášení tolerance na Poličsku již 24. listopadu (ale v modifikované podobě) a na Litomyšlsku na přelomu listopadu a prosince. Pro ves městského panství Sloupnici došlo k vyhlášení dokonce speciálně již 30. listopadu; pro ostatní až o den později. Ve Sloupnici a okolních vsích došlo k nepokojům, kdy byly poničeny sochy sv. Jana Nepomuckého. Příklady takového „obrazoborectví“ bychom našli i na jiných panstvích. Jeden takový *Bilderstürmer* Josef Kosina z Pasek na novohradském panství je zmíněn ve zprávě ředitele panství Mikuláše Jana Slavíka z 3. prosince chrudimskému krajskému úřadu, kde osvětluje situaci akatolíků na panství a žádá v ní o celkové poučení, jak postupovat s vůdci nekatolíků a jejich vlivem na poddané. Obavy z vandalismu ze strany nekatolíků byly na místě. Symboly katolické církve, především ty, jimiž si rekatolizace umocňovala svoji pozici, byly trnem v oku akatolíků. Proto také Krajský úřad v Chrudimi

---

⁹¹ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 167.

⁹² Viz mapová příloha A4 „Schema vzájemného propojení středisek tolerančních evangelíků“ v publikaci *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*.

⁹³ *Evangelíci*, s. 30; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 132-133; M. SEVERA, *Nekatolíci*, s. 407.

⁹⁴ V. SCHULZ, *Listář*, s. 43, č. 39.

žádal vojenskou asistenci na uklidnění poddaných ve Sloupnici.⁹⁵ Nejinak tomu bylo na rychmburském panství, kde bezpečnost zajišťovali příslušníci pěšího pluku barona de Fabri, kteří střežili fary a patrně i bezpečnost katolických duchovních ve Skutči (5 mužů), Krouně (10 mužů), Hlinsku (7 mužů), Svratce (3 muži) a Rychmburku (4 muži); dále měly být chráněny samotné kostely v Krouně, Otradově, Ranné, Perálci a Pusté Kamenici.⁹⁶

Zatímco vrchnostenským úředníkům nebylo jasné, jak naložit s novým nařízením, tolerancí, podnikli evangelíci chrudimského kraje svoji akci, která zásadně ovlivnila chování centrálních úřadů a dala tak základ intencím, v kterých se ubíral „úřední šiml“, jímž si musel na počátku následujícího roku projít každý nekatolík, který se chtěl stát nekatolíkem tolerovaným. V Chrudimském kraji byly sestaveny seznamy nekatolíků, kteří se chtěli přihlásit k Tolerančnímu patentu, který ještě oficiálně ani vrchnosti nevyhlásily. Seznamy sestavené podle jednotlivých vsí byly pak delegací doneseny do Vídně k císaři. Šlo o Jana Cibulku ze Zminného (panství Pardubice), Václava Hrubeše z Chvaletic (panství Zdechovice) a Antonín Sodomka z Krouny (panství Rychmburk). Seznamy se žádostí o možnost zřízení modliteben a vydání tiskopisů Tolerančního patentu byly císaři podány díky Slovákovi Jánovi Drozdíkovi,⁹⁷ zástupci evangelíků - agentu při panovnickém dvoře.⁹⁸ Opis žádosti se nám dochoval v archivu Českého gubernia, přičemž tento opis zaslala dvorská kancelář Českému guberniu. K průvodnímu dopisu, kde žadatelé uvádějí znalost cirkuláře, míněno Tolerančního patentu z Moravy či Rakous, je přiložen také sumární výčet nekatolíků hlásících se k helvetskému vyznání podle jednotlivých vsí a panství. Celkem se objevuje výčet vsí na panstvích Zdechovice, Rychmburk, měst Poličky a Litomyšle, Pardubice, Rosice, Chroustovice, Nasavrky a Nové Hrady.⁹⁹ Obdobnou akci zorganizovali i jiní Východočeši, od dominií Chrudimského kraje vzdálení nekatolíci z Bydžovského kraje - panství Jilemnice. Tehdejší hlavní vůdce tamějších nekatolíků Josef Janata z Hrabačova byl v kontaktu se svými souvěrci z Chrudimského kraje a pobýval na sousedním Kumbursku a vzdálenějším Rychmbursku, kde mohl zaslechnout zprávu o vyhlášení tolerance, kterou donesl Sedláček z Moravy. Na Jilemnicku započal se soupisy

⁹⁵ NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 697.

⁹⁶ Opisu zprávy ředitele panství Krajskému úřadu v Chrudimi, který zpravuje kraj o situaci na panství po vyhlášení tolerance - NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 697, koncept zprávy byl také uložen v patrimoniálním archivu – otištěno v K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 183-186, č. 183.

⁹⁷ Ján Drozdík, trenčanský rodák, v letech 1759-1791 agent při panovnickém dvoře. Obecně o agentech referuje Eva KOWALSKÁ, *Evangelické a. v. společenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001, s. 188-190.

⁹⁸ *Evangelíci*, s. 30; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 132-133.

⁹⁹ NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700. Celkem je v sumárním výčtu uveden následující počet přihlášených na jednotlivých panstvích: Zdechovice (750 duší, 208 rodin), Rychmburk (3072 duší, 597 rodin), město Polička (787 duší, 281 rodin), město Litomyšl (35 duší, 6 rodin), Pardubice (1374 duší, 280 rodin), Rosice (90 duší, 18 rodin), Chroustovice (135 duší, 27 rodin), Nasavrky (160 duší, 36 rodin) a Nové Hrady (902 duší, 178 rodin).

nekatolíkům a poté se soupisem dostavil na vrchnostenskou kancelář na jilemnický zámek, kde chtěl svoji žádost podat vrchnímu panství Josefu Erbenovi. Po slovní potyčce a nevoli vrchního vyplnit požadavky nekatolíkům vedených Janem Janatou, kdy se snažili v intencích Tolerančního patentu získat pastora a také učitele, kteří by vysluhovali bohoslužby a učili augsburské víře, žádal Janata o získání pasu na cestu do Vídně, kde by žádost jilemnických luteránů předal na císařský dvůr. Přes nepochopení a opět nevoli Josefa Erbena musel Janata podniknout cestu do Vídně bez povolení úřadů, tedy bez pasu. Žádost, která byla obdobná té chrudimské, pak dopravil do Vídně a opět pomocí Drozdika doručil na panovníkův stůl.¹⁰⁰ Mezitím žádal vrchní Erben o osvětlení postupu nadřízený Krajský úřad v Bydžově, kde uvádí, že si přihlášené nekatolíky předvolal a vyslechl ústně jejich požadavky i představy o víře.¹⁰¹ Celkem šlo o 1394 osob (725 mužů a 669 žen), které snad nemohl všechny osobně vyslechnout, ale jak ve zprávě kraji uvádí, sami poddaní mnohdy nevědí, k jaké víře se hlásí a jejich názory se spíše jeví jako postoje Ochranovských či Pikarditů.¹⁰² Arcikacíř (*Erzketzzer*) Janata mu doslova „ležel v žaludku“, neboť se táže krajského úřadu, jak má postupovat v jeho žádosti o povolání a nastolení luterského pastora. Pravdou zůstává, že kromě samotného Tolerančního patentu Krajský úřad v Bydžově žádné nařízení jak postupovat v případě žádostí nekatolíkům neměl, proto postupuje žádost Erbena Českému guberniu s tím,¹⁰³ že odkazuje na znění dvorského dekretu z 30. června 1781, v němž jsou v odvolání na „náboženský patent“ setřeny rozdíly mezi protestantismem a katolictvím; není však povoleno veřejné provozování protestantských bohoslužeb.¹⁰⁴

Na příkladu jilemnického vrchního Erbena lze sledovat vztah k nekatolíkům bezprostředně po vyhlášení tolerance. Nutno uvést, že nekatolíci na většině panství východních Čech žili i po Bílé hoře, ač na oko se museli tvářit jako katolíci. Po došlé zprávě o vydání tolerance na Jilemnicko se však o svoje právo začali ucházet v čele s Josefem Janatou a dalšími

---

¹⁰⁰ Václav ŽÁČEK, *Náboženské hnutí nekatolíkům na Jilemnicku po vydání tolerančního patentu*, in: Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv 23, 1936, s. 19; *Evangelici*, s. 29-30; E. MELMUKOVÁ, *Patent*. s. 133.

¹⁰¹ List z 28. prosince 1781 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700).

¹⁰² *Aus verschiedenen Umständen anbeich, daß diese armselige (sic!) Leutemebrerrnhuttisch - oder pikardisch - als lutherisch seindürften, weil bei ihnen alles zu Brudern genannt wird, jadiemeisten wissensselbst nicht, was sie glauben*. List z 28. prosince 1781 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700).

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Joseph KROPATSCHEK (Hg.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung* (dále jen Handbuch), 2 Bd., Wien 1785, s. 421; Peter Karl JAKSCH (Hg.), *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religion und Toleranzsache, wie auch in Güter-Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis ende 1800* (dále jen Gesetzlexikon), 5. Bd., Prag 1828, s. 73.

evangelickými představiteli z okolních vsí.¹⁰⁵ Onoho 14. prosince chtěli nekatolíci pod vedením Janaty podat hromadnou žádost na vrchnostenské kanceláři o luterského pastora a učitele, setkali se však s krajním nepochopením a museli podniknout cestu do Vídně se svými požadavky. Není se čemu divit, jak sám Erben uvádí, sami nekatolíci netušili, k jaké víře se chtějí hlásit, a pravdou patrně také je, že do Janatových seznamů byli neoprávněně zaneseni také katolíci, možná pak před strachem z postihu odvolali své zapsání, nebo se nechali na seznam napsat z nespokojenosti s katolickou správou. Obezřetnost ze strany vrchností byla na místě. Proto si také Erben předvolal přihlásivší se luterány do kanceláře, kde započal ústní šetření. Šetření, které se zřejmě podobalo do budoucna konaným slavnostním přihláškám (otázky kladené k vyznávané víře a důvodu odpadlictví od panující církve). Na jednu stranu lze chápat požadavky luteránů, ale také je třeba chápat přístup vrchnostenského úředníka, který po celou dobu své praxe byl nucen hájit zájmy katolické církve a najednou měl plnit požadavky svých nekatolických poddaných. Svým hrubým chováním však vyprovokoval nekatolíky k tajné akci a následně požadavky jilemnických a nekatolíků z Chrudimského kraje měly vliv na vývoj událostí v roce následujícím, v roce „milosti“ 1782. Neprofesionální přístup Erbena byl i následně šetřen, jelikož na něj byla podána stížnost v dvorské kanceláři a díky šetření této události se nám dochovaly spisy, které osvětlují závěr roku 1781 na jilemnickém panství.¹⁰⁶ Erbenova poznámka, že nekatolíci „*mnobdy sami nevědí, v co věří*“, se ukázalo jako oprávněná výtky, neboť při slavnostních přihláškách v následujícím roce se začaly projevovat značné rozdíly mezi přihláškami. Do té doby tajní nekatolíci se začali více štěpit a vedle tolerovaných nekatolíků se vytvořila skupina nezařazených, která byla nechtěným vedlejším produktem Tolerančního patentu. Erbenovo stanovisko se stalo jakýmsi náznakem, co přinese doba budoucí.

Zatímco byl na většině východočeských dominií Toleranční patent vyhlášen v průběhu konce listopadu a počátku prosince pouze německy, sílily požadavky na vytvoření oficiální české verze, která by uspokojila nekatolíky a ujasnila tak rozjitřenou situaci. Například ve zprávě Českého gubernia císaři o situaci v Chrudimském kraji se mimo jiné uvádí, že chybí oficiální česká verze patentu, která by uklidnila situaci a její absence zapříčiňuje, že je patent donášen z vedlejších zemí (míněno patrně z Moravy).¹⁰⁷ Panovník vyvodil vůči guberniu,

---

¹⁰⁵ Kromě Jana Janaty z Hrabačova jsou v Erbenově zprávě uváděni další vůdci z jilemnického dominia, a sice: Jan Petráček, Václav Hantsch z Roudnice, Jiří Janata z Víchové, Pavel Kovář, Josef Soukup z Valteřic, Jiří Lukeš z Dolních Štěpanic a Adam Meysner z Křížlic (List z 28. prosince 1781 - NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700).

¹⁰⁶ Na základě těchto pramenů ji shrnul V. ŽÁČEK, *Náboženské bnutí*.

¹⁰⁷ Koncept zprávy gubernia panovníkovi ze 4. ledna 1782 o nekatolících v Chrudimském a Bydžovském kraji, expedována 9. ledna (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700).

kteřé nepořídilo český překlad a obecně značně zkomplikovalo situaci, kdy přesně nepoučilo podřízené krajské úřady stran Tolerančního patentu, i personální důsledky. Nakonec sama panovnická dvorská kancelář nařídila dopřavit moravský exemplář do Prahy, pořídít z něj kopie a distribuovat českou verzi i po Čechách.¹⁰⁸

K oficiálnímu vydání české verze Tolerančního patentu pro Čechy došlo až v únoru 1782 ve formě cirkuláře. Patent byl tedy znovu vyhlášen, avšak k dispozici byl již v tištěné verzi v českém jazyce. V registraturách východočeských panství se dochoval tento exemplář pouze v písemnostech panství Opočno, s pro nás cennými registraturními poznámkami.¹⁰⁹ Přesnou informaci o termínech publikování českého cirkuláře na jednotlivých panstvích a městech máme z Chrudimského kraje, tam byl patent publikován od 16. února 1782 do 1. března 1782, naposledy došlo ke zveřejnění na panstvích Chroustovice a Domoradice.¹¹⁰

6.2 Postoje vrchností a vrchnostenských úřadů k prvním tolerančním přihláškám

Vrchnostenské úřady si v rané toleranční době počínaly velmi neobratně. Na vrub to lze přičíst především vyšším instancím, které včas nezareagovaly a nevydaly příslušná opatření a nařízení, v tomto případě selhaly krajské úřady. První přihlášky v Čechách se udály v prosinci 1781, kdy na několika panstvích východních Čech došlo k německému vyhlášení Tolerančního patentu. Již 3. prosince žádali nekatolíci z Českých Heřmanic na litomyšlském panství u tamějšího rychtáře o vyhotovení seznamu – soupisu nekatolíků hlásících se k vyhlášené toleranci. Po odmítnutí byli nakonec nekatolíci i z okolních vsí zapsáni na vrchnostenském úřadě a již 9. prosince jich vrchnostenský úřad v Litomyšli evidoval 1111.¹¹¹ Řeč už byla i o jilemnických přihláškách, kdy se 14. prosince domáhali tamější evangelíci v čele s vůdcem Janatou podání přihlášek na vrchnostenském úřadě v Jilemnici, neúspěšně. Již 3. prosince 1781 oznámil rychmburský vrchní, že se na celém panství nachází okolo 1500 akatolíků. Zatímco již na konci roku 1781 byli přihlášení tisíce

---

¹⁰⁸ Opis nařízení z 25. ledna 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 700), srov. Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 168.

¹⁰⁹ *Cirkulář strany všeobecného uvedení křesťanské tolerance v Království českém pod dátum 30. dne měsíce října roku 1781*. Na přední straně cirkuláře presentatum s datem 22. února 1782 a s poznámkou: „9. Martianduomablpublicirt“ (SOA v Zámřsku, Vs Opočno, kar č. 4).

¹¹⁰ Zpráva Chrudimského kraje guberniu z 15. února a 6. března 1782 o průběhu publikování české verze Tolerančního patentu. Patent byl zveřejněn v následující dny na následujících panstvích a městech: 16. února Košumberk, město Luže, Chrudim a Medlešice; 17. února Nové Hřady, Pardubice město a panství, Přelouč; 18. února Polička, město a panství, Zdechovice; 19. února Bystré, Svojanov, Německá Bělá (Bělá nad Svitavou), Choltice, Heřmanův Městec; 21. února Nasavrky; 22. února Lanškroun, Litomyšl, Svobodné Hamry, Skuteč, Rychmburk; 24. února Litomyšl město, Chřast, Rosice; 25. února Přestavky, Hřochův Týnec; 26. února Choceň, Vejvanovice; 27. února Zámřsk; 28. února Vysoké Mýto; 1. března Domoradice a Chroustovice (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 702).

¹¹¹ M. SEVERA, *Nekatolíci*, s. 408; srovnej V. SCHULZ, *Listář*, s. 38-41, č. 36 a 37.

evangelíků v Chrudimském a Bydžovském kraji, v kraji Hradeckém teprve přihlašování mělo přijít, neboť tam informace o vyhlášené toleranci dorazila o něco později. Tak jako obyvatelé Hradeckého kraje získali Jilemničtí informaci o toleranci z Rychmburska. Zřejmě první toleranční přihlášku v kraji přijal správce August Schustler ve vrchnostenské kanceláři v Přímu ze vsi Stěžery 21. ledna 1782.¹¹² Pouze dva muži se hlásili „*ke jednotě bratrský*“ a odkazovali na jednotu v Krouně na rychmburském panství. V opise přihlášky, která byla zaslána hejtmanem hradeckého kraje guberniu, se také dozvídáme, že u přihlášení jim dosvědčují členové krounské jednoty. Právě zde narážíme na desinterpretaci tolerance. Ta byla způsobena nerovnoměrností jejího vyhlášení, ba přímo jejím zamlčováním. V Hradeckém kraji byl totiž toleranční patent oficiálně vyhlášen až v průběhu února a března 1782, kdy v Čechách byla vydána česká verze.¹¹³ Dnes již nezjistíme, jak velkou roli hráli ve stěžerské přihlášce „bratří“ z Krouny, ale jisté je, že tehdy Rychmbursko s evangelickými centry v Krouně a Svratouchu hrálo důležitou roli coby informační kanál.

Zde je nutno uvést, že by ony informační kanály nefungovaly bez aktivních činitelů, které považujeme za představitele předtolerančního evangelického společenství. Jednalo se o neordinované pracovníky, kteří byli činní již v předtoleranční době a v době následující se angažovali coby informátoři ve věci tolerance, zpravidla iniciovali toleranční přihlášky v místě svého působení a poté vyjednávali s vrchností, organizovali různé sbírky, ale i cesty s žádostmi k panovníkovi. Zajišťovali přísun knih nebo vedli výklady Písma. V součinnosti s nimi fungovalo jakési místní společenství, které například bylo schopné uspořádat sbírky k zaplacení nákladů delegace k panovníkovi se žádostmi. Takovýchto představitelů známe v Čechách a na Moravě několik desítek a rozhodně nejsou zmapováni všichni, neboť ne vždy prameny o všech hovoří. V námi sledované oblasti bychom nejvíce neordinovaných pracovníků našli na rychmburském panství (Jan a Václav Cachové ze Svratouchu, František Čejka z Mířetína, Josef Kostelecký a Jan Teplý ze Svratouchu, Vít Štěpánek z Holetína a František Teplý z Pusté Rybné), dále na litomyšlských panstvích – zámecké a městské (Mikuláš Bohuněk a Daniel Rejman ze Sloupnice, Václav Bridl z Bučiny, Jan Herynk z Jarošova, Václav Kroulík z Morašic, Jan Sedláček z Benátek a Jan Škeřík z Jehnědí), našli bychom také zástupce panství Zdechovice (Václav Hrubeš z Chvaletic a

---

¹¹² Opis přihlášky ze vsi Stěžery sepsané 8. prosince 1781 a podané na vrchnostenské kanceláři 21. ledna 1782. Opis přiložen ve zprávě hejtmana hradeckého kraje Antona von Hanische Českému guberniu na opočenském panství z 24. ledna 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar. č. 700), srov. *Evangelici*, s. 34-35 a *Edice tolerančních přihlášek. Příhlašky ke evangelickým církvím na základě povolení tolerančním patentem v letech 1781-1782, země – Čechy, kraj – 15. Hradec Králové* (dále jen *Edice tolerančních přihlášek*), Telč 2004, s. 6.

¹¹³ Viz výše popsán cirkulář opočenský. Nelze souhlasit s tvrzením editorů v *Edici tolerančních přihlášek*, s. 10, že Toleranční patent nebyl v Hradeckém kraji vůbec vyhlášen. Dochovaný opočenský exemplář českého tolerančního cirkuláře dosvědčuje, že k vyhlášení skutečně došlo.

Jakub Hrubeš ze Zdechovic a Václav Rambousek ze Spytovic). Na pardubickém komorním panství bychom hledali také zástupce neordinovaných pracovníků (Daniel Krupař z Blatnice, Jan Krupař z Police a Matouš Novák z Živanic) dále lze nalézt zastoupení na panství města Poličky (Jan Kaplan z Březin), na panství Nové Hrady (František Morávek z Proseče), panství Jilemnice (Josef Janata z Hrabačova), panství Opočno (Jiří Hedvičák z Meziříčka) a také z lanškrounského dominia (Karel Dušek z Čermné).¹¹⁴ Nutno uvést, že tento výčet je pouze příklad čelních a aktivních představitelů, další jejich spolupracovníci, bez jejichž existence by nemohli neordinovaní pracovníci pracovat, působili na mikroregionální úrovni – tedy pouze v samotných vsích. Můžeme si dovolit tvrdit, že v každé vsi, v které se nacházela početnější enkláva nekatolíků, byl minimálně jeden vůdčí představitel tamější komunity. Postoj vrchnostenské správy, resp. vrchnostenských úředníků k neordinovaným pracovníkům – předním představitelům evangelické komunity před příchodem a ustavením pastorů – byl názorně představen na příkladu panství Jilemnice, tamějšího vrchního Erben a Josefa Janaty z Hrabačova.

Zatímco další přihlášky v Hradeckém kraji se sešly až během února, již 20. ledna 1782 oznamuje ředitel litomyšlského panství hraběti Jiřímu Kristiánu Valdštejnovi, že se na panství přihlásilo 1541 akatolíků. V další korespondenci se radí Svoboda s majitelem panství, jak postupovat v případě dalších úkonů spojených s vyhlášením tolerance. Hrabě Valdštejn mu odpověděl, aby poučení hledal u krajského úřadu. Na dlouhou dobu se stanoviska krajských úřadů stala návodem k bezvýhodné situaci vrchnostenských úředníků, kteří si nevěděli rady s přihláškami poddaných nekatolíků. Problémem mnoha vrchností ve všech sledovaných krajích se stalo různé znění tolerančních přihlášek a především odlišné vyznání víry oproti tolerovaným konfesím anebo jejich nejednoznačnost. Však již závěrem roku 1781 jilemnický vrchní Erben uváděl, že mnohdy přihlášení poddaní nevědí, v co věří. Přirovnával jejich názory k Pikarditům či Ochranským, což byly směry, které se lišily od vyhlášených tolerančních konfesí. Příkladem doslova masových přihlášek s různým zněním zaznamenal vrchnostenský úřad v Litomyšli. Přihlášky podané podle předpisu dvorského dekretu z 2. ledna 1782,¹¹⁵ obsahují různé vyznání víry, jak je tehdy poddaní vnímali a domnívali se, že jim Toleranční patent povoluje. Přihlášky z celkem 33 vsí a jedna přihláška z předměstí města Litomyšle působí chaotickým dojmem a odvolávají se na odkaz české reformace a jednoty bratrské. Množství poddaných se také přihlásilo

---

¹¹⁴*Evangelici*, s. 113-120.

¹¹⁵ Dvorský dekret z 2. ledna 1782 určoval podobu tolerančních přihlášek; ty měly mít písemnou podobu a měly být podávány na příslušný vrchnostenský úřad nebo magistrát (P. K. Jaksch, *Gesetzlexikon*, Bd. 5, s. 77-80).

k tzv. apoštolskému vyznání.¹¹⁶ Podobné přihlášky také oznámil a v několika příkladech zaslal chrudimský krajský úřad Českému guberniu, kde uvádí, že se na panstvích Litomyšl, Nasavrky, Rychmburk a Chroustovice hlásí poddaní k neurčité víře a v tom případě nelze jejich přihlášky akceptovat a vztahovat k tolerančním pokynům. Krajský úřad nabádá gubernium, aby na dotčená dominia zaslal duchovní komisaře, kteří by umožnili poddaným určit, k jaké víře se hlásit.¹¹⁷ V této době se však informačním kanálem z Moravy dostávala do Čech informace, že se evangelíci mají hlásit k helvetskému vyznání, aby tak předešli problémům s úřady a bylo tak vyhověno jejich požadavkům. Evangelíci v Čechách však situaci ne zcela pochopili, jelikož se informace šířila ústně a vedle tolerované helvetské konfese doplňovali i další vyznání, patrně se snahou svoji představu o víře specifikovat.¹¹⁸ Někdy zase přihlášky vedle helvetské konfese obsahovaly informaci o tom, že se daný člověk či rodina hlásí k evangelické víře; to však byl pro úředníky signál, že se hlásí k luterskému vyznání. Přihlášky byly tedy v jasném rozporu a úředníci byli nuceni situaci řešit dál. Přihlášení poddaní měli vyčkávat a čekat na postup úřadů. Ještě žádný pastor nebyl povolán, výstavba modlitebny nebyla povolena.

Vrchnostenský úřad na zdechovickém panství přistoupil k přihláškám tamějších poddaných podávaných dle předpisu dvorského dekretu z 2. ledna 1782 poměrně chytře.¹¹⁹ Přihlášky na malém kusu papíru připomínají svým formátem a podobou dochované přihlášky litomyšlské.¹²⁰ Rozdíl je však v tom, že byly vytvořeny jako formulář pro jednotlivé vsi, kde zůstalo volné místo na číslo domu, jméno, vyznání víry, resp. konfesi a v dolní části je každá přihláška podepsána správcem panství Janem Hauslerem. Jednotný formulář přihlášek je následující: *Ves [Trnávka, Řečany, ...]. Že se [jméno] na kanceláři zdechovským do víry [evangelické, evangelické apoštolské, ...] confese Auspurské (sic!) přístupiti prohlásil a upsal tímto se vysvědčuje. Signo ve Zdechovicích [11.-13. února/ Ferbruari] 1782. JannHäusler.* Doplněné iniciály jsou rukou vrchního Hauslera – číslo domu, jméno, vyznání konfese. Nejčastěji se objevuje víra evangelická a konfese aušpurská, což samo sebou koresponduje s pravidly, která byla dána. Ačkoliv byly zásadní informace na přihláškách doplňovány až na vrchnostenské kanceláři, patrně při ústním pohovoru, nezabránil vrchní přihlášení k různým dalším vyznáním, například tak častému apoštolskému.

¹¹⁶ K tomu blíže M. SEVERA, *Nekatolíci*, s. 415.; Toleranční přihlášky jsou dochovány v SOA v Zámrsku, Vs Litomyšl, kar č. 755. Edituje je V. SCHULZ, *Listář*, s. 58-72, č. 55.

¹¹⁷ List zasláný guberniu 14. února 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 701).

¹¹⁸ Například z panství Nasavrky, vsi Rohozná: „*Vyznamená ni z rychty roboženské těch, který od víry katolický odstúpili a k víře podle confesi helvetské, to jest český bratří. No. 25, Franz Lynhart, Mařena manželka, Bernard syn, Kateřina cera*“ (příloha k listu, viz poznámka výše).

¹¹⁹ Archiv FS ČCE v Trnávce, bez sign.

¹²⁰ SOA v Zámrsku, Vs Litomyšl, kar č. 755.

Vrchnostenské úřady se dostaly do svízelné situace, dá se říci, že byly více zmateny než samotní nekatolíci. Chyběly jakékoliv směrnice, jak postupovat v případě přijímání přihlášek či jak vyřizovat přihlášky zcela nesrozumitelné. Doba vyčkávání, zdánlivého uklidňování poddaných, že se situace vyřeší a budou moci zakotvit v tolerované víře na svých panstvích, vyprovokovala i na počátku roku 1782 novou reakci poddaných, která se obrátila proti samotným vrchnostem, ale i centrálním úřadům. Byly to nové žádosti panovníkovi o zřízení modliteben, povolání pastorů, učitelů a odpuštění hradit štolu katolickým duchovním. Jedna taková žádost byla podána panovníkovi 5. února 1782 prostřednictvím Samuela Nagye, zástupce evangelíků h. v. při panovnickém dvoře, od helvetů z panství města Poličky (zmíněna ves Telecí se 147 helvetskými rodinami), panství Rychmburk (Pustá Rybná, Milovy a Březiny – 184 rodin; Svratouch, Svratka 90 rodin; Cikánka 100 rodin) a z jako posledně jmenovaného panství litomyšlského (uvedena ves Újezd se 197 rodinami). Helvétižádali císaře o povolení zřídit modlitebny, školy a fary pro pastory a také požadovali osvobození od poplatků, které byli nuceni platit katolickým duchovním.¹²¹ V únoru obdržely vrchnostenské úřady podrobnější instrukce, jak si mají počínat po vyhlášení Tolerančního patentu.¹²²

6.3 Slavnostní přihlášky – *Feierliche Erklärungen*

Nejen tato akce, ale celý východočeský protestantský „kvas“ byl příčinou vzniku komisi tzv. „slavnostních přihlášek“ (*Feierliche Erklärungen, Religionserklärungen*). Komise zřízené na základě dvorského dekretu z 25. ledna 1782¹²³; fakticky zřizované až na jaře téhož roku, zasáhly citelně do fungování vrchnostenské správy, neboť zřízené komise se skládaly z vrchnostenského úředníka a z duchovního komisaře, zpravidla pocházejícího z jiného panství. Dosud podané přihlášky poddaných se staly neplatnými a začalo nové přihlašování, kdy se měli nekatolíci dostavit před komisi a odpovědět na několik otázek, které je měly otestovat, zda skutečně rozumí víře, ke které se hlásí a zda existuje šance, že by se ke katolické víře vrátili. Komisaři byly formulovány otázky, které měly být na všech místech výsledků - přihlášek stejné, ale konkrétně ve východních Čechách to nebylo pravidlem.

¹²¹ Suplika dochovaná v opise (Velkostatek Litomyšl, kar č. 344). 8. února 1782 odeslaný opis z dvorské kanceláře (Joseph Edler von Rosenthal) Českému guberniu, které jej odeslalo litomyšlské vrchnostenské kanceláři a to jej přijalo 11. března 1782. Srov. V. SCHULZ, *Listář*, s. 72-73, č. 56.

¹²² Například 14. února 1782 vydal Krajský úřad v Chrudimi instrukci všem vrchnostenským úřadům a magistrátům (V. SCHULZ, *Listář*, s. 78-81, č. 59). V originálním německém znění (SOA v Zámruku, Vs Rychmburk kar č. 33). Instrukce ze 4. února o zřizování modliteben a škol a ustanovování učitelů a duchovních (K. V ADÁMEK, *Listiny*, s. 203-204, č. 214).

¹²³ *Handbuch*, s. 452.

Nejednotnost byla dána z toho důvodu, že si nejprve samotné otázky duchovní komisaři sestavovali sami. Důvod rozšířeného formuláře otázek konkrétně v Chrudimském kraji byla právě tamější situace.¹²⁴ Obecné nařízení stanovilo čtyři otázky,¹²⁵ na panstvích chrudimského kraje se ovšem tázali komisaři na šest otázek,¹²⁶ později dokonce na 13.¹²⁷ Vrchnostenští úředníci byli nyní na pokyn státních úřadů nuceni spolupracovat s duchovními komisaři,¹²⁸ kteří ve vrchnostenkých kancelářích po jejich boku vyslyšali poddané za účelem sjednocení přihlášek a vůbec zjištění konfesního stavu nekatolíků. V jednotlivých krajích byli jmenováni vedoucí duchovní komisaři, kteří koordinovali práci duchovních komisařů na jednotlivých panstvích a v případě nějakých problémů kontrolovali jednotlivé výsledky, nebo je i sami vedli. V Chrudimském kraji to byl P. Josef Kvíz z Prahy, v Čáslavském kraji P. Václav Herites z Prahy, v Bydžovském kraji opět P. Josef Kvíz, v Hradeckém kraji P. Josef Hurdálek z Nového Města nad Metují a v Boleslavském kraji Václav Heller z Litoměřic.¹²⁹ Vrchnostenští úředníci nyní společně s duchovními komisaři naráželi na různá vyznání víry a zvláště v námi sledované oblasti se začala objevovat početná skupina nezařazených, kteří odmítali vstoupit do lůna jedné z tolerovaných konfesí. Zvláště podrobně lze tuto situaci sledovat na litomyšlském panství, neboť tam se dochovaly prameny – protokoly z komisionálních přihlášek poměrně souvisle.¹³⁰ Komisaře nemile překvapilo, že se i několik stovek lidí z jedné vsi hlásí k tzv. beránkové víře (*Lamblbruderschaft, Lambl-Bruderschaft-Irrtum*).¹³¹ Ačkoliv se „beránkovci“ objevují sotva rok, můžeme je považovat za jedny z prvních skupin tolerančních sektářských skupin. Ačkoliv označení „beránkovci“ bylo původně vymyšleno

---

¹²⁴ *Evangelíci*, s. 40-41.

¹²⁵ 1. Jaké jste víry? 2. Co o té víře víte? 3. Proč odstupujete od římskokatolické církve? 4. Chcete se vrátit zpět? (srov. *Evangelíci*, s. 40).

¹²⁶ Otázky kladené na novohradském panství, uvedené v dopise z 10. května 1782 ředitele panství Mikuláše Jana Slavíka krajskému úřadu (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 704) - 1. *Jakou víru vyznáváte? 2. Co vás k té víře pohnulo? 3. Jaké články v tej sobě vyvolené víře vyznáváte neb máte-li povědomost té nyní vyznávané víry. 4. Jakou máte pochybnost o víře katolický? 5. Kdo vás od víry katolické odloučil? 6. Chcete-li se zase do klínu církve s[va]tých katolické navrátiti?*

¹²⁷ Rychmburský vrchnostenský úřad zasílá 8. července 1782 znění otázek z panství krajskému úřadu (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 33) - 1. *Odkud ste? 2. Jak se jmenujete, ženatý neb ne? 3. Jaké víry byli vaši rodičové? 4. V jaké víře ste vy byl vychovaný? 5. Zdaž až dosaváde tu víru vyznáváte? 6. Proč se od víry katolické křesťanské odlučujete? 7. Kdo vás navedl, abyste od víry katolické odstoupil? 8. S jakými slovy neb pobřížkami vás od katolického náboženství odvedl? 9. Máte-li nějakou pochybnost o víře katolické? 10. Jakou víru neb náboženství budoucně vyznávati chcete? 11. Proč? 12. Máte-li dokonalou povědomost článků té víry, kterou vyznávati chcete? 13. Chcete-li pak k víře katolické přistoupiti?* (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 33).

¹²⁸ Jejich přehled na jednotlivých panstvích Chrudimského kraje například ve zprávě kraje guberniu z 12. března 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 702) nebo K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 213-216, č. 225, kde i Adámek uvádí životopisy jednotlivých duchovních.

¹²⁹ *Evangelíci*, s. 41. a dále jejich jména nacházíme v písemnostech v NA, ČG-Publicum.

¹³⁰ Jsou dochovány v SOA v Zámrsku ve fondu Vs Litomyšl, editoval je V. SCHULZ ve svém *Listáři*.

¹³¹ O „beránkovcích“ Z. R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, in: *Religio: Revue pro religionistiku* 10, s. 228-231; TÝŽ, *Víra bez církve?*, s. 50, pozn. 159.

vrchnostenským úředníkem – vrchním litomyšlského panství Svobodou,¹³² jeho používání se ujalo a později označení „berani“ bylo užíváno v souvislosti s reformovanými nekatolíky obecně. Beránkovci za rané toleranční doby jsou ještě skupina lidí, kterým nejsou jasné zásady Tolerančního patentu a snaží se přihlásit k takové víře, která jim je nejbližší, či ke které mají pocit, že náležejí. Pojem kalvínských či luterských konfesí jim byl cizí. Proto se hlásí často k tradicím jednoty bratrské, či požadují husitskou víru. Konstituce zdánlivých tolerančních sektářů, jako byli tito beránkovci na litomyšlském dominiu, do institucí sborů jde ruku v ruce se vznikem prvních tolerančních sborů a především s působením prvních tolerančních pastorů. Ti totiž měli velký vliv na názory některých lidí. Nespokojenost a zklamání, které se objevilo u některých nekatolíků po příchodu pastora do ustanoveného sboru, zapříčinilo vznik a vymezení „třetí strany“, tedy těch, kteří byli nekatolíky, ale necítili se být příslušníky tolerovaných církví. Nyní se počíná vymezovat toleranční sektářství v pravém slova smyslu, které však nemá žádnou oporu v tehdejší státě. Často se vůdci či představiteli těchto skupin stávají laičtí kazatelé, kteří zajišťovali „duchovní péči“ nekatolíků v době od vyhlášení Tolerance do příchodu prvního pastora. Právě oni se pak střetávali a nesouhlasili s prací příchozího pastora a kolem nich se začaly tvořit skupiny těch z „třetí strany“. Jako příklad lze jmenovat Václava Grilla, původně černilovský sedlák se stal předákem takovéto skupiny tolerančních sektářů, zvaných „Grillovci“. Postupně se o něj začaly zajímat státní úřady a nakonec skončil v pražském arestu a po neodvolání svých názorů byl uvalen do blázince. Nakonec svůj názor přehodnotil a v roce 1789 podepsal revers, v němž odvolává svůj „blud“, a mohl se navrátit na značně zadlužené a rozchvácené hospodářství, kde na něj čekala žena se sedmi dětmi.¹³³ O tolerančním sektářství bylo již napsáno mnoho, proto je zbytečné se tímto tématem zabývat z obecné roviny.¹³⁴

---

¹³² Z. R. NEŠPOR, *Vnější označení*, s. 230. Poprvé se v pramenech objevuje toto označení v dopise vrchního Václava Josefa Svobody majiteli panství z 16. března 1782, viz V. SCHULZ, *Lístář*, s. 88, č. 65.

¹³³ K Václavovi Grillovi byly vydány prameny v Rezkově a Šimákově *Lístáři* - Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK, *Lístář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX.*, část I., Praha 1927, s. 71, č. 173; s. 83, č. 198; s. 95, č. 232.

¹³⁴ O tolerančních sektářích například kniha a soupis bibliografie v práci Z. R. NEŠPORA, *Víra bez církve?*, s. 217-229.

7 PRVNÍ SBORY – PASTOŘI – MODLITEBNY (1782-1784)

Druhá polovina *roku milosti* byla ve znamení konce zasedání komisí slavnostních přihlášek. V Čechách se jednalo pak už jen o přihlášeníněkolika málo rodin či jednotlivců a na Moravě přihlášky dobíhaly. Po legitimním přihlášení k jednomu z tolerovaného směru evangelické konfese mohly být plnoprávně podávány žádosti k ustavení tolerovaných sborů a povolání pastorů. Dle soudobých statistik žilo v Čechách v roce 1782 přibližně 70 000 přihlášených tolerovaných nekatolíků a do konce vlády Josefa II. se jejich počet nepatrně zvýšil na cca 80 000.¹³⁵ V té době se jednalo o zhruba 2% populace, tedy ne zrovna závratný počet. Po vizitaci hradeckého biskupa Jana Leopolda Haye po Chrudimském kraji v létě 1782 jsou uváděny počty obyvatel, resp. počty duší v tomto kraji.¹³⁶ Celkem je uváděno 178 065 obyvatel a z toho 161 075 katolíků a 16 990 protestantů, což tehdy činilo cca 9,5 % obyvatelstva v rámci kraje.¹³⁷ Sborny tolerovaných církví mohly být zřízeny za předpokladu, že byly splněny podmínky uvedené v Tolerančním patentu: 1. Počet rodin (100) nebo duší (500),¹³⁸ v opačném případě musely „cestou milosti“ dosáhnout odpuštění této podmínky od panovníka. 2. Získat povolení povolání kazatele. 3. Získat povolení postavit modlitebnu. 4. Zajištění platu kazatele. 5. Státní souhlas pro vybraného kazatele.¹³⁹ Pastoři museli být povoláni ze zahraničí, jelikož se v českých zemích zkrátka nevyskytovali. V intencích tolerance a dalších průvodních nařízeních k Tolerančnímu patentu se mohlo jednat o kazatele z Uher, Těšínska, popřípadě také z dalších zemí Říše. Zakazovali se však kazatelé ze Saska a Pruska, až na některé výjimky to bylo striktně dodržováno.¹⁴⁰ Po pozvání pastora musel kazatel obdržet od domácí uherské či těšínské konzistoře doporučení – *Attesta* jeho prostřednictvím musel získat *konfirmaci*.¹⁴¹ Povolit jeho příchod muselo Gubernium, pak samotný kraj a nakonec vrchnost. Pastora a kantora si měli za úkol opatřit sami evangelíci a současně je měli i platit a živit. Navzdory těmto nařízením se občas sami vrchnosti chopily úkolu povolání pastora a dohlédnout na konstituci samotného sboru na svém panství.

¹³⁵ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 185-186; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 225.

¹³⁶ Pravděpodobně ve statistice nejsou zastoupeny děti, které nedocházely ještě ke zpovědi.

¹³⁷ Václav ŘEZNÍČEK, *Jana Leopolda Haye biskupa královéhradeckého Zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již jako královský komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1904; Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 297; originál statistiky a zprávy o visitaci je uložen v Archivu Národního muzea v Praze, sign. D19.

¹³⁸ Dvorským dekretem z 31. ledna 1782 se právo stavět modlitebny rozšířilo krom 100 rodin i na počet 500 osob (*Handbuch* 2, s. 423)

¹³⁹ *Evangelíci*, s. 49; Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu*, s. 246.

¹⁴⁰ Dvorský dekret z 16. ledna 1782 a z 13. března 1782, viz P. K. JAKSCH, *Gesetzlexikon* IV., s. 310-311.

¹⁴¹ Dvorské dekrety z 6. března 1782 a 27. června 1782. Viz *tamtéž*.

Vyličme si nyní na několika příkladech zakládání tolerančních sborů, příchod prvních pastorů a stavbu prvních modliteben. Především pak rozličné postoje vrchnostenských úředníků a majitelů panství k tolerované evangelické menšině.

7.1 Panství Rychmburk a Rosice

V českém prostředí se poněkud vymyká běžnému postoji vrchností k evangelické minoritě případ Filipa Kinského, který ve východních Čechách vlastnil panství Rychmburk, Chroustovice a Rosice v Chrudimském kraji. Jak jsme již uvedli, poddaní z panství Rychmburk žádali o povolení zřídit sbor, povolání pastora a zřídit modlitebnu již v únoru roku 1782 samotného panovníka. Sám majitel dominia Filip Kinský však bez vědomosti svých podřízených patrimoniálních úřadů zaslal 2. června 1782¹⁴² superintendentu v uherském Miškolci Samuelu Szalayovi žádost¹⁴³ o poslání pastora a učitele pro jeho lid na rychmburském panství, který si zvolil helvetskou víru. V žádosti přislíbil podílet se na jejich vyživování. Superintendent Szalay Kinskému vyhověl a zaslal mu jednoho pastora a učitele. Již 30. června bylo na superintendenčním shromáždění v Miškolci rozhodnuto o vyslání kazatele Ference Kovácse a učitele Mihálye Vincenzce. K jejich ordinování v Uhrách došlo 12. září a záhy odešli do Čech.¹⁴⁴ Podle Kovácsovy zprávy odeslané po příchodu do Čech dorazil společně s Vincenzcem na rychmburské panství 4. října,¹⁴⁵ některé prameny uvádějí, že dorazili již 1. října.¹⁴⁶ Tam byl uvítán hrabětem Kinským a i hradeckým biskupem Janem Leopoldem Hayem, s nímž měl druhý den vést příjemný rozhovor. K dispozici mu byly i tři pokoje ve vrchnostenském sídle, které mu pronajal sám Kinský. Jak Kovács uvádí ve své zprávě, že byl často navštěvován evangelíky a měl mnoho práce, jelikož stále kázal. Hradecký biskup Hay sám po vizitaci far Chrudimského kraje navrhol, aby na rychmburském panství „byla brzy modlitebna zřízena a tato jedním nebo dvěma dobrými

---

¹⁴² Ve starší literatuře je chybně uváděn jako termín žádosti již 2. leden 1782; je to omyl, který pochází z pera Jana VÉGHA a jeho spisu *Nachricht von der Entstehung der reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen, verfasst und beschrieben von Johann Wégh. d. Z. Prediger der reformierten Gemeinde zu Nebožel 1819*. Rukopis je dochován ve dvou exemplářích v knihovně kalvínského kolegia v Šarišském potoku, sign. Kt. 211 a v knihovně kalvínského kolegia v Debrecíně, sign. R. 143, opis je uchován v Ústředním archivu ČCE v Husově domě v Praze, viz Richard PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, s. 232 v seznamu vydaných pramenů. Mylné datum je dále uváděno také v: Ferdinand HREJSA, *Jan Végh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930 a také Karel ANDRLE – Josef CHALUPNÍK – František ŠÁDEK, *Z roboty ducha ke svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živilu na bývalém panství rychmburském*, Krouna 1931, reprint 2002, s. 56. Mylné datum se podařilo napravit Richardu Pražákovi, který studoval dopis v originále; ten je uložen v Šarišském Potoku viz R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 40.

¹⁴³ Kinského „Bittschrift“ z 2. června 1782 otiskl německy a latinsky Josef Gust. Ad. SZALATNAY, *Bilderaus der Toleranz-Zeit im Königreich Böhmen*, Barmen 1890, s. 42-43; F. HREJSA, *Jan Végh*, s. 9 v originálním latinském znění; v překladu jej uvádí *Z roboty ducha*, s. 56.

¹⁴⁴ R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 46.

¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 47.

¹⁴⁶ List z května 1783 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 707).

reformovanými kazateli opatřena“.¹⁴⁷ Následně musel Kovács odevzdat všechny potřebné dokumenty, které ho opravňovaly k výkonu práce pastora – 12. října prostřednictvím Krajského úřadu v Chrudimi zaslal Českému zemskému guberniu *presentaci* od vrchnosti (tedy od hraběte Kinského), současně *aprobaci*, kteréžto dokumenty měly být podkladem k vydání guberniální *konfirmace*.¹⁴⁸ Ve vrchnostenské *presentaci*, pod kterou je podepsaný sám Filip Kinský, uvádí, že nechal Kovácse na své náklady dopravit do Čech a zavázal se přispívat na jeho plat částkou 100 zlatých ročně. Žádá tedy tímto listem o udělení nutné *konfirmace*.¹⁴⁹ O přesných podmínkách výplaty 100 zlatých pastorovi a dalších pravidlech spojených s Kinského podporou se dozvídáme z jeho dalšího listu,¹⁵⁰ který je nařízením pro hospodářský úřad z 27. srpna 1783. List je reakcí na výzvu pastora Kovácse, který požádal o slíbenou roční podporu. V něm Kinský stanovuje přesné podmínky výplaty peněz pastorovi – pokud bude plnit své povinnosti a řídit se zemskými a vrchnostenskými nařízeními, bude zachovávat svoji práci mezi helvety klid a mír. Současně stanovuje podmínky výplaty podpory na stavbu modlitebny v Krouně a ve Svratouchu, za podmínky, že jsou evangelíci schopni vybrat peníze na pastora, žádá jmenný seznam s částkami do 30 dnů; v listu se také zmiňuje, že tamější pastor Mihály Vincenz obdržel *konfirmaci* od gubernia. Jak jsme již uvedli, Vincenz přišel společně s Kovácsem coby kantor. Svratouští si ho však vybrali za svého pastora a bylo tak nutné, aby si opatřil patřičné doklady k vykonávání funkce.¹⁵¹ Pastor se však musel po příchodu do Čech naučit česky, že česky neuměl, se dozvídáme z dalšího listu Filipa Kinského.¹⁵²

Kinského podpora rychmburských nekatolíků je skutečně ojedinělá. Pravdou je, jak ještě uvedeme, že podpora vrchnosti například na stavbu modlitebny či dodání materiálu na její stavbu se tu a tam objevuje, ale tak rozsáhlá podpora, kdy je požádáno o pastora, je mu zaplacená cesta do Čech, poté je ještě podporován značnou částkou, svědčí o kladném vztahu Kinského k nekatolíkům a patrně obecně k prostému poddanému lidu. Otázkou

---

¹⁴⁷ Hay uvádí, že tehdy žilo na rychmburském dominiu 5399 helvetů a je nutné, aby se účastnili pravidelných bohoslužeb a ne pouhých selských kázání, které pak mají za příčinu sběhnutí z katolických mší a chrámů. Dále říká, že modlitebna s pastory a evangelickou školu může být na panství jen k užitku - Václav ŘEZNÍČEK, *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již jako královský komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1904, s. 39-40.

¹⁴⁸ 12. října 1782 odesílá Krajský úřad v Chrudimi guberniu k posouzení a vydání *konfirmace* (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 707).

¹⁴⁹ List z 11. října 1782, vydán na zámku v Chroustovicích (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 707).

¹⁵⁰ SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 33, srov. K. V. ADÁMEK, *Listiny II*, s. 56-57, č. 368.

¹⁵¹ Vincenzova pastorační činnost byla trnem v oku Tadeáši Šaníkovi, skuteckému děkanovi, který si tak stěžoval 17. května 1783 Krajskému úřadu v Chrudimi (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 707).

¹⁵² List z 18. května 1783 je odpovědí hraběte na žádost nekatolíků ze vsí kolem Svratoucha, kteří žádali o potvrzení Vincenzce za pastora. Kinský nařídil, aby dodal příslušné doklady, a uvádí, že neumí česky (K. V. ADÁMEK, *Listiny II*, s. 35, č. 341).

zůstává, do jaké míry lze tuto podporu považovat za ryze pragmatickou. Po vydání Tolerančního patentu byl evangelický lid na Rychmbursku poměrně neklidný. Nutné je také zvažovat jejich značný počet, neboť v prosinci 1781 se uvádí přes 1500 nekatolíků na panství, o půl roku později se již hovoří o více než 5000. Jedním z praktických důvodů, proč Kinský přistoupil k tak široké podpoře nekatolíků na panství, bylo nepochybně uklidnění situace mezi lidem. V prosinci 1781 se na panství objevil falešný císař Josef II. Za něho se měl vydávat Vít Štěpánek a tak rozpoutávat nepokoje na chroustovickém panství.¹⁵³ Ve Svratouchu se naproti tomu řešily urážky jeho veličenstva vyslovené nekatolíky Josefem Kosteckým a Janem Teplým.¹⁵⁴ V prosinci 1781 vypukly nepokoje v Hlinsku z důvodu pohřbu nekatolického dítěte.¹⁵⁵ Lze se oprávněně domnívat, že i tyto skutečnosti přiměly hraběte Kinského k zaslání žádosti o pastora a učitele pro své panství. Hrabě Kinský byl blízkým přítelem Josefa II. a i tento vztah mohl v jeho rozhodování o podpoře nekatolíků hrát značnou roli.

Jak jsme již uvedli, hradecký biskup Jan Leopold Hay po své vizitaci Chrudimského kraje z pozice královského duchovního komisaře sám doporučoval zřízení helvétských modliteben a škol na panství, čímž by se zajistil klid a duchovnímu pořádek poddaného lidu.¹⁵⁶ Jisté je, že Kinský jednal zcela v duchu osvíceneckého pojetí vlády a i ta skutečnost, že společně osvíceným biskupem Hayem přivítali na rychmburském hradě pastora Kovácese, svědčí o toleranci k evangelickému náboženství a nelpění na upjaté barokní až zatvrzelé katolické zbožnosti. Zcela politicky lze však nahlížet na finanční podporu pastora Kovácese. V instrukci, kterou vydal Kinský za účelem vyplacení podpory Kovácesovi vrchnostenskému úřadu, si pastora zavazuje povinnostmi, které musí splňovat, aby Kinského podporu získal. Zcela prozaické zajištění loajality ke svému chlebozárci. Ovšem na dalším příkladu si můžeme ověřit, že zcela o pragmatickou podporu nešlo. Již 13. října 1782, tedy nedlouho po svém příchodu, pronesl Ferenc Kovács na nádvoří rychmburského hradu první kázání před početným posluchačstvem.¹⁵⁷ To, že se kázání helvétského pastora

---

¹⁵³ K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 188-189, č. 190.

¹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 240-241, č. 275.

¹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 188-194, č. 191-197.

¹⁵⁶ V. ŘEZNIČEK, *Jana Leopolda Haye biskupa králověhradeckého Zpráva*, s. 39-40.

¹⁵⁷ Kázání vyšlo později tiskem, snad i s popudů samotného Filipa Kinského a je považováno první tištěnou evangelickou literární památkou po vydání Tolerančního patentu na našem území. Kázání s názvem *Oratiobabita in Richenburg, cum primo sermonem sacrum dixisset ad populum Helveticae Confessionis addictum V. D. Minister Helveticae Confessionis Franciscus Kovar[sic] Hungarus* bylo vydáno tiskem na dvojlistu bez udání tiskaře, místa vydání a datace. Tisk dochován například v Pamětní knize panství Rychmburk z roku 1814, která byla sepsána k počtu 50 let panování Filipa Kinského – SOA v Litoměřicích – pobočka Děčína, Rodinný archiv Kinských a Preysingů, Sloup. Tato literární památka byla vydána několikrát v edici: *Oratio*, in: *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu*, 1881, red. Josef Dobiáš, s. 315-316; J. V. ADÁMEK, *Listiny II*, s. 15-17, č. 334; *Z roboty ducha*, s. 56-58.

konalo v sídle katolické vrchnosti, je nanejvýš unikátní. Ačkoliv některé prameny uvádějí, že se tak nemělo dít na hradě, nýbrž ve vrchnostenském dvoře v Rychmburku, tedy v podhradí.¹⁵⁸ Samotné kázání vyšlo o něco později tiskem, údajně díky hraběti Kinskému.

Na sousedním panství rosickém, které náleželo ke Kinského doménám ve východních Čechách, se nekatoličtí poddaní také snažili ustavit svůj vlastní sbor, a sice v Dvakačovicích. V roce 1783 zaslali děkovný list hraběti Filipu Kinskému, v kterém mu děkují za to, že jim ráčil pořídit pastora a „*nás i s naším kazatelem pod svejma křídly chovati*“.¹⁵⁹ Z tohoto děkovného listu lze mezi řádky vyčíst, že hrabě Kinský podpořil evangelíky z panství Rosice podobně jako na rychmburském panství v utvořených sborech v Krouně a Svratouchu. Minimálně lze uvažovat o tom, že opět svou žádostí do Uher podpořil příchod pastora na další ze svých panství a pravděpodobně mu poskytl finanční podporu o výši 100 zlatých jako Kovácsovi a Vincencovi (viz výše). V případě příchozího pastora hovoříme o Jánoši Sallaiovi, který v Dvakačovicích působil v letech 1783-1788.¹⁶⁰ V děkovném listě současně nekatolíci žádali o podporu a povolení zřídit modlitebnu.¹⁶¹ Odpověď datovaná v Praze 29. listopadu 1783 a signována iniciálami F. K. (Filip Kinský) byla adresována správci rosického panství, v níž hrabě nechává volnou ruku v rozhodnutí o zřízení modlitebny a vybrání vhodného místa pro její stavbu. Současně však sděluje, že aby mohla být přiznána nějaká podpora, musí mít stavba projekt nebo nárys, helveti si musí sami stavbu zařídit a postavit. Stavba mohla být ze strany Kinského podpořena dodáním nějakého materiálu, ale bylo třeba znát rozpočet celé stavby – až dostane do rukou rozpočet, může zvažovat další kroky.¹⁶² Další žádost z června 1784 se týká možnosti zřídit modlitebnu a faru na kostelním pozemku náležejícím vejvanovickému kostelu v Dvakačovicích v lokalitě zvané „Zádušní stráž“. Z pozemku se však platila roční daň 1 zlatý a 30 krejcarů. Žádost nekatolíků z Dvakačovic a Vejvanovic byla postoupena krajskému úřadu, který odpověděl, že vejvanovickému kostelu tak nevzniká škoda a může

---

¹⁵⁸ Poznámku nacházíme na tisku kázání: *Dieses Gebet w[ur]de am 30 7ber [1]782 bei Gelegenheit der in richenburger Mayerhof zumerstenmal abgehalten Prediktwom dem ersten nach die H[errschaft] angekommenen Krauner Pastor Franz Kovatsch vorgebetet von.* Jde patrně po poznámku dopsanou někdy později, neboť datum uvedeného kázání je chybné – uvádí se září, ve zprávě Kováce do Uher je uvedeno přesné datum kázání a to 13. října 1782 (viz. R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 47). Tištěné kázání s touto poznámkou je vloženo v Pamětní knize panství Rychmburk (1814), uložena v SOA v Litoměřicích – pobočka Děčín, Rodinný archiv Kinských a Preysingů, Sloup. Přesnou polohu vrchnostenského dvora v Rychmburku lze dohledat na mapě vrchnostenského dvora Rychmburk a k němu náležejícím pozemkům z roku 1804 od Ing. Antona Gründla. Dvůr se nacházel doslova v podhradí. Viz SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, mapa č. 135; dostupná také online zde: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/19500> (17.4.2015).

¹⁵⁹ List datovaný pouze letopočtem „1783“, v listě je Kinský titulován chybně jako „kníže“, byl však „hrabě“ (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

¹⁶⁰ Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, 2. vydání, s. 12.

¹⁶¹ Viz poznámka č. 159.

¹⁶² Odpověď sepsaná v Praze 29. listopadu 1783 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

být pozemek bezplatně převeden a pro nekatolíky takto nízká daň je výhodná.¹⁶³ Jiné zdroje hovoří o tom, že pozemek na modlitebnu měl sboru koupit majitel dominia Filip Kinský, to však z pramenů zřejmé není.¹⁶⁴ Vystavěná modlitebna byla vysvěcena 13. listopadu 1785 a téhož roku byla vystavěna fara, dotud duchovní pobýval u Františka Šotoly a Jakuba Hnízdila.¹⁶⁵

7.2 Panství Zdechovice

Nedlouho po příchodu Kovácse a Vinczencze přichází do Čech třetí pastor z Uher, a to Joel Jessenius. Byl vyslán superintendentem Szalayem na základě vokace, kterou zprostředkoval miškolecké superintendenti dvorský agent Samuel Nagy. Jessenius byl Szalayem ordinován 27. září 1782 a vyslán do Čech. Proti odchodu Jessenia, údajně potomka popraveného lékaře Jana Jessenia z roku 1621, do Čech byla řada uherských feudálů, neboť Joel Jessenius byl proslulý pro svůj nemravný život a někteří říkali, „*dasserzum Scandal und zur Unehre der Religion seinwürde*“.¹⁶⁶ Obavy se potvrdily, neboť i pamětní kniha sboru ve Chvaleticích, založená v roce 1786 za druhého chvaletického pastora Samuela Galambosyho, se zmiňuje o jeho nespolehlivosti.¹⁶⁷ Ačkoliv byl nespolehlivý, rozvinul v Čechách bohatou pastorační činnost i mimo svůj sbor ve Chvaleticích.¹⁶⁸ Ve Chvaleticích začal sloužit 1. listopadu 1782 a byl mu přiznán plat ve výši 30 zlatých a 45 krejcarů. K tomu měl nárok také na naturálie ve formě obilí. Za jeho éry na jaře roku 1783 byl již stavěn chrám Páně, první v Čechách, také díky zásluze majitele panství – říšského knížete Jana Václava Paara, majitele zdechovického dominia, který přispěl na stavbu modlitebny 300 zlatých.¹⁶⁹

7.3 Zámecké panství litomyšlské

Zatímco na panství hraběte Kinského a knížete Paara začali působit první pastoři, na zámeckém panství litomyšlském se teprve v hlavách vrchnostenských úředníků rodí myšlenka v této věci učinit první krok a pastora na poněkud zjitřené panství povolat. 8. listopadu 1782 zaslal vrchní panství Jan Svoboda žádost Krajskému úřadu v Chrudimi o

¹⁶³ Žádost společně s odpovědí z 16. června 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

¹⁶⁴ Hana STOKLASOVÁ, *Evangelický sbor ve Dvakačovicích a stavba jeho kostela v 19. století*, in: *Východočeský sborník historický* 20, 2011, s. 101.

¹⁶⁵ Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie*, s. 132-133; H. STOKLASOVÁ, *Evangelický sbor*, s. 100.

¹⁶⁶ Dvě dámy s košického kraje se vypravily do Miškolce k superintendentu a prosily jej, aby Jessenius nebyl do Čech vyslán a měly pronést právě tuto větu. In F. HREJSA, *Jan Végb*, s. 21, také R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 49-50.

¹⁶⁷ Archiv Farního sboru ČCE ve Chvaleticích, Pamětní kniha sboru, sign. R-III-B-1.

¹⁶⁸ O jeho různých kázáních viz pozn. 40 in F. HREJSA, *Jan Végb*, s. 21.

¹⁶⁹ Archiv Farního sboru ČCE ve Chvaleticích, Pamětní kniha sboru, sign. R-III-B-1.

povolání povolání pastora s odvoláním, že na panství žije více než 2000 akatolíků a často již využívají služeb pastora Kovácse ze sousedního panství;¹⁷⁰ poučen o úředním postupu a možnosti podat žádost o pastora u uherské superintendence se následně 13. listopadu 1782 obrací na majitele panství hraběte Valdštejna a doporučuje mu povolat pastora a jako příklad uvádí prozřetelnost Filipa Kinského ze sousedního rychmburského panství, který nechal na své náklady dopravit pastora na panství.¹⁷¹ Hrabě se však svou odpovědí z 25. listopadu pohoršuje nad kacíři (Irrglauben) na svém panství a je mu nemilé se touto záležitostmi zabývat. Věří, že kdyby se našel správný učitel, mohou se kacíři navrátit do lůna té pravé, tedy katolické církve. Po další korespondenci hrabě Valdštejn odpovídá Svobodovi, že je těžké dotovat cestu pastorovi z Uher na panství a že ani není jasné, jaké víry jeho poddaní jsou.¹⁷² Celé jednání se protahuje a sami nekatolíci z panství zasílají opět žádost císaři sepsanou v listopadu 1782 v Litomyšli, kde si stěžují na poplatky, které musí odvádět katolickým duchovním, přičemž uvádějí, že si již stěžovali hradeckému biskupovi Janu Leopoldu Hayovi. Dále podávají žádost o pastora nebo učitele tolerované víry, který, jak uvádějí, již působí na sousedním panství. Celkem se pod žádostí podepsalo dvacet představitelů z 11 vsí.¹⁷³ Jednání o nastolení pastora se protáhla a až v srpnu 1783 se krajský úřad tázal vrchnostenské kanceláře v Litomyšli, zda může být na panství jmenován pastorem Jan Ondřej Štětina (Jan EndrediStetinus).¹⁷⁴ Štětina byl rodák z Litomyšlska, konkrétně z Horního Újezda, kde se v roce 1704 narodil otci Matějovi a matce Žofii.¹⁷⁵ Po emigraci studoval v Debrecíně na kalvínské koleji a poté se uchýlil do pruského Slezska, konkrétně do Bedřichova Hradce (Friedrichsgrätz, dnes polský Grodziec), kde se v roce 1775 stal kazatelem reformované české obce.¹⁷⁶ V roce 1783 se navrátil coby 78 letý stařec do Čech, aby zde působil na místě kazatele při obnově církve. Byl však nějakou dobu vězněn jako emigrant.¹⁷⁷ Z vězení ho vysvobodila vůle úřadů, neboť se projevil nedostatek vhodných pastorů, kteří by ovládali češtinu nebo alespoň slovenštinu.¹⁷⁸ Vzhledem k tomu,

---

¹⁷⁰ V. SCHULZ, *Listář*, s. 249, č. 112.

¹⁷¹ *Tamtéž*, s. 249, č. 114.

¹⁷² *Tamtéž*.

¹⁷³ Žádost dochována v guberniálních spisech; z dvorské kanceláře byla žádost přeposlána Českému zemskému guberniu 30. listopadu 1782. Jako představitel vsi Javorník podepsán pod žádostí vedle Jakuba Petráně také Jakub Nešpor, přímý předek autora této práce (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 711).

¹⁷⁴ V. SCHULZ, *Listář*, s. 371, č. 184.

¹⁷⁵ V matričním zápisu narození je uveden jako *Jan Štětina*, narozený v Horním Újezdě otci Matějovi a matce Žofii. Pokřtěn byl v dolnoújezdském kostele sv. Martina 16. dubna 1704 (SOA v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, Farní úřad Dolní Újezd, Matrika NOZ 1672-1709, sign. 1248, pag. 229).

¹⁷⁶ Miroslav KUČERA, *...a přišli k nám kázat slovo Boží. Životopisy kazatelů u Sboru Českobratrské církve evangelické v Bučině*, Bučina 2006, s. 21-24.

¹⁷⁷ Josef DVORÁK – Velimír DVORÁK, *Českobratrské Prosečsko*, Benešov 2005, s. 114.

¹⁷⁸ V 80. letech 18. století nelze však hovořit o slovenštině jako takové, nejednalo se dosud o ustálený jazyk; slovenština jako spisovný jazyk vzniká až ve 40. letech 19. století. Mezi protestanty v oblasti Horních Uher se od 17. století jako liturgický jazyk prosazuje čeština, která se později mísí s místní mluvou a vzniká tzv.

že Štětina byl ordinovaným pastorem a rodilý Čech, tudíž mluvil plyně česky, mohl být využit jako pastor v českých zemích. U Štětiny byla učiněna výjimka, neboť působil v pruském Slezsku, a odtamtud nemohli být pastoři do českých zemí povolováni.¹⁷⁹ 25. září 1783 cestoval Josef II. přes Litomyšl, kde měl schůzku s krajským hejtmánem Josefem Duchetem,¹⁸⁰ u kterého se informoval o stavu nekatolíků, počtu pastorátů a pastorů na panství. Při té příležitosti mu byl představen Jan Ondřej Štětina a hejtmán požádal císaře, zda by se mohl stát pastorem na panství. Panovník udělil výjimku, a tak se mohl pruský pastor stát kazatelem v Bučině. Majitel panství souhlasil poměrně s radostí s rozhodnutím panovníka.¹⁸¹ Během čekání na ustavení pastora bylo některým helvetům ze vsí Heřmanice, Netřeby a Bohuňovice povoleno navštěvovat bohoslužby v nedaleké Sloupnicina panství města Litomyšle, kde již působil pastor.¹⁸² Příchod pastora do Bučiny se jistě zkomplikoval i kvůli rozhodnutí Krajského úřadu v Chrudimi z 14. října 1783, který oznámil vrchnostenské kanceláři, že Štětina nemůže být jmenován pastorem, neboť je pastorem z pruského Slezska, s odvoláním na příslušný dekret a nařízení z března 1782.¹⁸³ Ze zprávy vrchního Svobody Krajskému úřadu v Chrudimi z 5. prosince 1783 se dozvídáme, že na panství ještě žádný pastor ustanoven není.¹⁸⁴ Až 13. prosince 1783 oznamuje kraj Svobodovi, že EndrediStettinus již není považován za emigranta a z důvodu, že ovládá českou řeč, mu byla vydána 3. prosince ze strany gubernia konfirmace. Mezitím však požádal o možnost odcestovat do Bedřichova Hradce, kde by si vyřídil určité záležitosti a získal doklady k působení v Čechách. Povolení odcestovat mu bylo vydáno 7. ledna 1784.¹⁸⁵ Štětina se však již do Čech nevrátil a namísto sebe vyslal dva syny (možná, že s ním již přišli do Čech v roce 1783), a to Jakuba Bohumila Štětinu a Arona Štětinu. Jan Ondřej Štětina se fakticky nikdy úřadu pastora v Bučině neujal, ačkoliv získal konfirmaci od gubernia, ale pravděpodobně dál působil v Bedřichově Hradci coby kazatel a zemřel ve vysokém věku

---

slovakizovaná čeština. Určení jazyka, kterým přichodí pastoři hovořili, je problematické a zasloužilo by si podrobný výzkum. Rozdíl však je třeba spatřovat v mluveném projevu, který je dnes v podstatě nerekonstruovatelný a v projevu písemném, který však k dispozici máme. V textu budeme hovořit o *slovenštině* – tedy o jazyku z oblasti Horních Uher, kterému místní v Čechách rozuměli. S. Bolom-Kotari v biografii Michaela Blažka, prvního moravského helvetského superintendenta, uvádí, že Blažkův rodný jazyk, ačkoliv se narodil v Uhrách, byla čeština (S. BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek*, s. 46).

¹⁷⁹ Podle dvorského dekretu z 13. března 1782 a guberniálního nařízení z 29. března téhož roku mohli být povoláni kromě pastorů z Uher a Těšínska také pastoři z území Říše. Zakazují se však pastoři ze Saska a pruského Slezska. (*Handbuch* 4, s. 310-311).

¹⁸⁰ Josef Duchet zastával post krajského chrudimského hejtmána od 10. dubna 1782 do roku 1789; původně guberniální sekretář nahradil na pozici hejtmána barona Langendorfa z důvodu své zkušenosti a znalosti tolerančních záležitostí; měl tak zajistit lepší, pružnější úřední postup v problematickém chrudimském kraji (konvolut písemností stran jeho jmenování v NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 705).

¹⁸¹ V. SCHULZ, *Listář*, s. 377, č. 192.

¹⁸² *Tamtéž*, s. 386, č. 199.

¹⁸³ *Tamtéž*, s. 380-381, č. 196.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. 393, č. 210.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, s. 396, č. 214.

99 let až 27. února 1804.¹⁸⁶ Do Bučiny coby pastor odešel jeho syn Jakub Bohumil, který až po vyřízení příslušných dokladů, získání nutného povolení od císaře (17. února 1785) se stává na krátkou dobu kazatelem v Bučině až v roce 1785.¹⁸⁷ Až tehdy se stal sbor v Bučině plnohodnotným, když přijal prvního pastora. Nyní zbývalo postavit modlitebnu, o což se evangelíci začali intenzivněji zajímat až v roce 1785, kdy na místo pastora nastoupil Míhály Gál.

Po dva roky se evangelíci z Bučiny a okolních vsí scházeli ve statku svého souvěrce Bureše v č. p. 12¹⁸⁸ a závěrem roku 1785 se celkem 185 rodin usneslo, vystavět si modlitebnu.¹⁸⁹ Na popud farníků zaslal kazatel Míhály Gál (Michael Gaál)¹⁹⁰ majiteli panství hraběti Valdštejnovi žádost o povolení zřídit modlitebnu, stejně tak ho žádal o hmotnou podporu v podobě stavebního materiálu – dříví, šindele a sádry. Jisté je, že oproti ostatním prvním modlitebnám byla ta bučinská z kamene, který byl jako levný stavební materiál dostupný v okolí – evangelíci ho sami nalámali v Bučině a Javorníku. Celkem se mezi rodinami vybralo 115 zlatých, které měly být použity na stavbu.¹⁹¹ V prosinci 1785 nařídil krajský úřad vrchnostenskému úřadu, aby nekatolíkům v Bučině byl vykázán prostor pro stavbu modlitebny, bytu pastora a školy. Úřad uposlechl výzvu nadřízeného úřadu a o tři dny později nechal na zámek do Litomyšle povolat zástupce evangelíků z Bučiny (Josef Beneš) a Javorníku (Václav Kozel, Jan Mikulecký a Jakub Petráň), ze dvou vsí, v kterých měli evangelíci jasnou převahu nad katolíky, aby tak zjistil, kde chtějí modlitebnu stavět, zda mají dostatek prostředků, apod. Ze zachyceného rozhovoru se dozvídáme, že podpora stavby modlitebny je z celkem 180 rodin z následujících vsí: Javorník, Bučina, Hrušová, Pekla, Tisová, Vračovice, Heřmanice, Horky, Bohuňovice, Sedliště a Újezdec. Současně měli přislíbenou podporu ze sousedního vysokomýtského panství a dokonce uvedli podporu nejmenovaného mýtského měšťana!¹⁹² Místo bylo vykázáno na obecním pozemku poblíž nekatolického hřbitova, který tam již dva roky byl využíván. Prostřednictvím

---

¹⁸⁶ Dle sdělení Archiwu Państwowe w Opolu zemřel Endredi Stettinus skutečně v takto vysokém věku; viz odpověď na žádost autora této studie ze dne 15. května 2015, č. j. OEU.6344.185.2015.DM; list uložen v archivu autora. Též datum úmrtí uvádí také následující literatura: M. KUČERA, ... a přišli k nám kázat slovo, s. 22; V. SCHULZ, *Listář*, s. 372.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, s. 26-29.

¹⁸⁸ Dnes v domě sídlí obecní úřad.

¹⁸⁹ M. KUČERA, ... a přišli k nám kázat slovo, s. 34.

¹⁹⁰ Druhý, potažmo třetí bučinský pastor; první uherský. První dva otec a syn Štetinové byli Češi. Míhály Gál byl hornouherský pastor, který po studiích v Šarišském Potoku odešel na místo kazatele do Bučiny. Guberniem byl potvrzen 11. srpna 1785 a v tu dobu již patrně přišel do Čech (V. SCHULZ, *Listář*, s. 427, č. 253). V Bučině působil do troku 1787, kdy odešel do Hradiště na nasavrcké panství knížete Auersperga (Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory české národnosti církevní AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918*, 1. část, druhé vydání, Telč 2008, s. 9).

¹⁹¹ R. MEDEK, *Doba toleranční*, s. 72.

¹⁹² V. SCHULZ, *Listář*, s. 428, č. 255.

vrchnostenského úřadu a ředitele panství Svobody, který měl pro místní nekatolíky více pochopení než ve Vídni žijící majitel dominia Valdštejn, se vybralo po sborech nejen v českých zemích, ale i v Uhrách a Sedmíhradsku 171 zlatých a 2 krejcare, které byly poskytnuty na stavbu modlitebny. Přesto evangelíci žádali o podporu stavby ze strany vrchnosti, nakonec původní částka za dřevo 191 zlatých byla majitelem dominia snížena o 50 zlatých.¹⁹³ Základní kámen ke stavbě byl položen 18. dubna 1786 a během tohoto roku byla stavba dokončena. Ačkoliv se započalo se stavbou již v dubnu, byla krajským úřadem povolena až 5. srpna téhož roku.¹⁹⁴ Jaká analogie s dnešní dobou, i v 18. století bylo možné získat dodatečné stavební povolení.

7.4 Komorní panství Pardubice

Na pardubickém komorním panství vznikly v době toleranční dva helvétské sbory – v Bukovce a v Krakovanech. Před vznikem sborů však bylo nutné úsilí místních nekatolíků, kteří tak chtěli získat svého pastora a nebýt tak závislí na katolických duchovních. První akcí, kterou podnikli nekatolíci z pardubického panství, byla iniciativa Jana Cibulky ze Zmínného, který s několika druhy z okolních panství odešel do Vídně podat suppliku císaři, o tom jsme již ostatně referovali výše. Jednalo se o suppliku, která žádala o modlitebny a pastory. První pastor na panství dorazil na základě žádosti¹⁹⁵ poddaných uherskému superintendentovi Szalayovi z 13. dubna 1783 až v červnu 1783. Prvním pastorem se stal János Kazay (Johann Kazay, Jan Kazay), který zpravil ve svém latinsky psaném listě České zemské gubernium o příchodu a pobytu v Bukovce, kde se nacházelo celkem 144 helvétských rodin.¹⁹⁶ János Kazay byl rodilý Maďar, kterému bylo při příchodu do Bukovky 29 let. Studoval na sarospatackém učilišti a ordinován byl v Miškolci 30. května 1783.¹⁹⁷ První bohoslužby se měly odehrát v Bukovce 3. srpna 1783.¹⁹⁸ Zprvu byl nově utvořený bukovský sbor bez modlitebny a patřičného obydlí pro duchovního. Pastor patrně přebýval v nájmu u sedláka Jana Salavce, kde také v jeho stodole vysluhoval bohoslužby. Jan Salavec patřil mezi přední představitele bukovské nekatolické komunity,

---

¹⁹³ R. MEDEK, *Doba toleranční*, s. 72.

¹⁹⁴ Krajský úřad se o probíhající práci dozvěděl vskutku náhodou, kdy obdržel konsignaci zedníků na panství, kde stálo, že čtyři zedníci pracují na stavbě helvétské modlitebny v Bučině. Vrchnostenský úřad se omluvil a žádal 17. června 1786 o povolení stavby. Krajský úřad nečinil žádné překážky, pouze požádal o nárys stavby, aby patřičné povolení mohlo být vydáno. Stavba byla krajem povolena pouze s poznámkou, aby vrchnostenský úřad dbal na to, by stavba neměla vchod proti hlavní ulici (V. SCHULZ, *Listář*, s. 435, č. 262).

¹⁹⁵ Žádost je otisknuta v J. DOBIÁŠ, *Dějiny evangelický reformované církve v Bukovce*, s. 3-4; R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*, s. 66;

¹⁹⁶ NA Praha, ČG-Publicum, kar. č. 711.

¹⁹⁷ Václav ŽÁČEK, *Prvá léta náboženské tolerance na panství pardubickém*, in: *Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv*, 1940, s. 139.

¹⁹⁸ V. ŽÁČEK, *Prvá léta*, s. 139; J. DOBIÁŠ, *Dějiny*, s. 4.

neboť je podepsán již pod žádostí o pastora uherskému superintendentovi 13. dubna 1783.¹⁹⁹

28. února roku 1783 žádalo celkem 16 vsí pardubického panství včetně vsi Bukovka o možnost vykázat si místa na nekatolické hřbitovy, a to ve vsi Živanice a (Rohovládova) Bělá. Současně požádali o přidělení kostelů v těchto vsích. Podle suplikantů nechali tyto kostely vystavět jejich předkové, tudíž na ně uplatňují vlastnický nárok. Vrchní pardubického dominia Wild však na jejich žádost odpověděl 3. března poměrně shovívavě, chtěl jim být nápomocen při budování hřbitovů, pokud to není proti duchovnímu právu; současně mají dbát na dobré vztahy s katolickými duchovními a mají si jít ke svolení k vikáři. Zamítavě se však staví k přidělení katolických kostelů nekatolíkům. Vrchní nesouhlasí s tím, že by kostely vystavěli předci nekatolíkům, neboť k tomu chybí zápisy v pamětních knihách, navíc uvádí, že ještě musí být v jejich povědomí, že kostel v Bělé byl vystavěn teprve v roce 1769 za zádušní peníze.²⁰⁰

Mezi místními nekatolíky a katolíky nastal spor stran pohřbívání nekatolických příslušníků rodiny. Dle nařízení panovníka mělo být vykázáno místo pro evangelický hřbitov, aby se předešlo sporům a dohadům mezi těmito dvěma stranami, což také bylo učiněno a vznikla k tomu zvláštní smlouva datovaná 10. května 1783 mezi katolickými a evangelickými poddanými vsi Bukovka a dalšími evangelíky z okolních vsí (Živanice, Přelovice, Neratov, Sopřeč, Žáravice, Voleč, Vyšehněvice, Kasalice, Pravy, Osice, Osičky, Hubenice, Rohoznice, Dolany, Kříčeň, Habřinka, Mělice, Břehy a Černá u Bohdanče). V úmluvě je vykázáno místo pro evangelický hřbitov ve vsi Bukovka na pozemku Jana Salavce, který místo daroval. Šlo o kus pole v lokalitě zvané „Na Vohradách“ u gruntu Jana Salavce č. 4 za chalupou č. 16. V souvislosti s tímto místem je uvedena také myšlenka využití tutolokalitu taktéž ke stavbě modlitebny a obydlí kazatele. Smlouva uzavřená na pardubickém zámku a signovaná nejvyššími představiteli místní patrimoniální správy Wenzlem Johannem Wildem (vrchní), Josephem Fridrichem (purkrabí) a Johannem Hartmannem (kontribuční výběrčí) a zástupci evangelíků Janem Salavcem (soused), Jakubem Bartoníčkem (soused) a Janem Malejem. Na smlouvě však chybí podpisy zástupců katolické strany – rychtáře Martina Byžovského, konšela Václava Kmoníčka a souseda Matěje Černíka, kteří, dle poznámky uvedené na úmluvě, odmítli podepsat z důvodu, že si nechtějí na sebe uvalit takovou zodpovědnost. V poznámce je však zachycena jejich

---

¹⁹⁹ J. DOBIÁŠ, *Dějiny*, s. 3-4.

²⁰⁰ Žádost opatřena na dorzu odpovědi vrchního Václava Jana Wilda (SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 36).

výpověď, kde říkají, že nebudou činit překážky k vybudování „*kerchova, vystavení domu modlitebního, též bytu pro učitele*“²⁰¹ *potřebného*“.²⁰²

Obdobná smlouva byla uzavřena mezi katolíky a nekatolíky ve vsi Krakovany, v místě pozdějšího vzniku evangelického sboru, 23. června 1783. Jedná se o smlouvu o vyhrazení místa pro nekatolický hřbitov, na který poskytl kus své role „*na vrší za fořtovnou*“ soused Matěj Vytlačil. Hřbitov byl vyhrazen pro nekatolíky ze vsí Krakovany, Uhlířské Lhoty, Chrčic, Selmic, Hlavečnicku, Lipce, Božce a městečka Týnec (Tejnice). Smlouvu signovali rychtář a jeden konšel včetně samotného dárce Matěje Vytlačila.²⁰³

Praxe se patrně osvědčila natolik, že podobná smlouva byla uzavřena mezi nekatolíky a představiteli vsi Kojice o vykázání pohřebního místa pro tamější nekatolíky a nekatolíky ze sousední vsi Vinařice. Smlouva z 30. června 1783 je signována rychtářem, konšelem a také Matějem Jackelem, který by v případě problémů poskytl kus své zahrady náhradou za obecní pozemek.²⁰⁴

Zatímco vznikaly nekatolické hřbitovy, v některých vsích se již uvažovalo o vybudování modliteben a bytu pro kazatele. Z Bukovky byla odeslána v dubnu 1784 žádost o podporu, která byla určena ke stavbě modlitebny, a to majiteli panství – panovníkovi. Poddaní uvádějí, že bohoslužby se odehrávají ve stodole, což je velmi nepohodlné i vzhledem k tomu, že ji majitel aktivně užívá. Rádi by vystavěli modlitebnu a byt pro kazatele, ale nemají potřebný stavební materiál včetně stavebního dříví. Žádají tak panovníka o poskytnutí potřebného stavebního materiálu a poukazují na jiná panství, kde byla podpora evangelíkům ze strany majitelů dominií poskytnuta. Jako motivaci panovníkovi podsouvají ideu, že tento jeho čin může sloužit jako dobrý příklad pro další vrchnosti.²⁰⁵ Panovník nakonec jistou podporu poskytl, byt' ne v takovém rozsahu, který možná žadatelé očekávali. Dle sdělení Krajského úřadu v Chrudimi ze srpna 1784 si helveti z Bukovky mohli na stavbu své modlitebny odebrat kámen, který jim z 1/3 bude poskytnut zdarma a zbývající 2/3 musí doplatit v průběhu tří let.²⁰⁶ V lednu roku 1785 se do celé věci výstavby modlitebny a obydlí vložil první bukovský pastor János Kazay, který zaslal vrchnímu

---

²⁰¹ Zde je myšleno pro kazatele či pastora.

²⁰² Smlouva je dochována ve dvou vyhotoveních v revidovaném originále a v opise (SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 36).

²⁰³ SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 36.

²⁰⁴ SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 36.

²⁰⁵ Opis supliky z 2. dubna 1784 je dochován v opise od Českého gubernia v SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kar č. 36.

²⁰⁶ Odpověď z 9. srpna 1784 byla bukovským předána v češtině, v registratuře domina dochována v německém originále v odpovědi podepsané Josefem Duchetem (SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

Wildovi žádost, v níž informuje úřad o přivezení kamene na stavbu a současně sděluje, že vybrané místo ke stavbě není vhodné, neboť je podmáčené. Navrhuje vystavět modlitebnu a byt pastora na jiném pozemku Jana Salavce a žádá o svolení přestěhovat kámen a začít stavět jinde. Žádá o vyslání komise, která tento stav posoudí a odvolává se na svědectví důchodního písaře a purkrabího, kteří situaci zhlédli. Wild zaslal o dva dny později Kazayovi odpověď s tím, že se jedná o formalitu a bude rád, pokud se již situace vyřeší.²⁰⁷Nějaký stavební materiál obdrželi nekatolíci z Bukovky již v březnu téhož roku.²⁰⁸Stavební místo evangelíci v Bukovce získali zdarma, byl jím právě pozemek Jana Salavce o výměře 12 sáhů, který ho nejprve věnoval pro účely vybudování hřbitova a byl povolen k takovému užití od krajského komisaře rytíře Talacka.²⁰⁹Bukovská modlitebna byla vystavěna a slavnostně vysvěcena 31. července 1785,²¹⁰ její podobu nám zachycuje stavební plán, který je přílohou stavebních nákladů zamýšlené přestavby modlitebny z roku 1821.²¹¹ Na plánu je vyobrazena původní, toleranční modlitebna, jež byla vysvěcena v červenci 1785. Jde o skromnou dřevěnou stavbu, s částečně zděnou podezdívkou, s bočním vchodem a dvěma okny. Stavební plán zachycuje jak příčný řez stavby, vnější podobu, tak její půdorys. Součástí plánuje také nárys obydlí pastora, kterým byla skromná přízemní stavba.²¹²

O pár měsíců později, v prosinci 1783, přichází na pardubické panství druhý pastor, do vsi Krakovany. Byl jím 25 letý Andreas Szögoe, rodák z Miškolce.²¹³Až do doby vystavění modlitebny vysluhoval bohoslužby v soukromém domě, údajně ve stodole Jana Nedobytného.²¹⁴Helvétii z Krakovan zaslali, obdobně jako jejich souvěrci z Bukovky, 18. dubna 1785 žádost císaři o podporu určenou ke stavbě modlitebny a obydlí pastora. V ní se zmiňují, že již obdrželi povolení od císaře založit sbor a že mají kazatele, který však zajišťuje denně bohoslužby v soukromém domě. Žádají panovníka o možnost odebrat dřevo z císařských lesů na panství, jelikož je jim dostupné pouze nekvalitní a k tomu ještě

---

²⁰⁷ V registratuře dominia dochován latinský originál dopisu z 3. ledna 1785 a jeho německý překlad, na jehož dorzální části se nachází odpověď vrchního Wilda (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

²⁰⁸ Dopis z Vídně pardubickému vrchnostenskému úřadu z 25. března 1784 (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

²⁰⁹ Žádost vrchního Wilda zasláná do Chrudimi 18. ledna 1785 byla kladně vyřízena o dva dny později krajským komisařem Talackem (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

²¹⁰ V. ŽÁČEK, *Prvá léta*, s. 139.

²¹¹ Náklady přestavby modlitebny z roku 1821, součástí je také stavební plán nové, zděné modlitebny z roku 1821 (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 131).

²¹² Autorem stavebního kolorovaného plánu o rozměrech 47 x 35,5 cm je Wenzel Jirásek, hospodářský úředník a inženýr. Plán původní dřevěné modlitebny a obydlí pastora je dochován ve dvou vyhotoveních – kolorované a černobílé (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, mapa č. 460/1, 460/2). Viz vyobrazení v příloze.

²¹³ V. ŽÁČEK, *Prvá léta*, s. 140.

²¹⁴ L. B. KAŠPAR, *Památník*, s. 99.

drahé. Odpověď datovaná 22. dubna 1785 a odeslaná vrchnostenskému úřadu se dotazuje, zda není možné, aby byla modlitebna vyhotovena z kamene; ušetřilo by se tak použití dřeva.²¹⁵ Další žádost je odeslána panovníkovi 6. května, kdy jej žádají o příspěvek na stavbu modlitebny.²¹⁶ Odpověď na poskytnutí stavebního dřeva přichází až v červenci, v ní se uvádí, že panovník nemůže dřevo na stavbu věnovat; mají však nejprve zaslat rozpočet stavby; pak jim bude materiál poskytnut a bude třeba jej splatit v průběhu šesti let.²¹⁷ Modlitebna poté byla několikrát přestavována, resp. byla vystavěna zděná modlitebna ve 20. letech 19. století a později dostavěna věž do průčelí kostela.

7.5 Panství Lanškroun

Zatímco na rychmburském, litomyšlském a pardubickém panství žili nekatolíci rozprostřeni v několika vsích v poměrně hojném zastoupení, na Liechtensteiny drženém panství Lanškroun se jednalo o koncentraci do dvou vsí – Čermná a Čenkovice. V ostatních vsích v okolí se jednalo pouze o jednotlivce, kteří byli zastoupeni v katolické majoritě. Vždyť v první polovině 18. století se vydalo množství rodin z Lanškrounska do Berlína, Pruského Slezska či Saska, aby tak vyslyšeli výzvu pruského krále a usadili se v zahraničí jako čeští emigranti pro víru.²¹⁸ Vzhledem k malému počtu členů evangelické komunity, která by byla schopna dle tolerančních nařízení sestavit sbor, se spojili Češi z Čermné a Němci z Čenkovic, aby později vytvořili sbor v Čermné a filiální v Čenkovicích, oba spravované pastorem kalvínské konfese. V případě německého sboru se jednalo o raritu, neboť tolerované sbory německých obyvatel našich zemí byly luterské konfese. Kdyby v první polovině 18. století nenastal odliv obyvatel do ciziny, jistě by evangelická komunita z Lanškrounska neměla problém dosáhnout onoho počtu duší uvedených v Tolerančním patentu – 100 duší nebo 500 rodin, nutných k sestavení evangelického sboru.²¹⁹ V případě lanškrounských nekatolíků však tento problém nastal, ale již v době, kdy na panství přišel uherský pastor Samuel Szücz (Samuel Schütz).

---

²¹⁵ Žádost s dorzální odpovědí (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Odpověď z 23. července 1785 (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kar č. 36).

²¹⁸ O jednotlivých emigrantských střediscích referuje velmi podrobně ve svých monografiích Edita Štěpíková (*Exulantská útočiště v Lužici a Salsku*, 2004; *Pozvání do Slezska*, 2001; *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, 1999). Výsadní postavení mezi exulantskými středisky si udržuje někdejší Rixdorf na předměstí Berlína, který později s Berlínem splynul a dnes se tato část metropole nazývá jako Neukölln. Rixdorf, neboli Böhmisches Dorf dodnes uchovává povědomí o českých exulantech, kteří se usadili v Rixdorfu. Panovník jim tehdy daroval několik domů včetně polností. K Rixdorfu např. *Das böhmische Dorf in Berlin-Neukölln 1737-1987*, Berlin 1987; Jaroslav PÁNEK, *Der Weg nach Rixdorf*, in: *Unitas Fratrum 19-20*, s. 67-90, vyšlo též jako separát; Iva HLAVSOVÁ – Lubomír HLAVSA, *Český Rixdorf 1737. Čeští exulanti v Berlíně*, režie Iva HLAVSOVÁ, dokument 2012, dostupný na: <http://www.vistafilm.cz/novinky/CESKY-RIXDORF-1737-65> (21.5.2015).

²¹⁹ František ŠILAR, *Náš rod II.*, Ústí nad Orlicí 2001, s. 48.

Jistě k této pro nekatolíky neblahé situaci přispěl i transfer části obyvatelstva helvetského vyznání ze vsi Čenkovice na panství Náměšť na Moravě ve Znojemském kraji v polovině roku 1783. Konsignace uzavřená společně s představiteli vesnické samosprávy vsi Čenkovice a vrchností v Lanškrouně byla stvrzena atestem od haugwiczské vrchnostenské kanceláře v Náměšti. Transfer obyvatelstva byl zřejmě iniciován náměšťskou vrchností, neboť přebytek obyvatel z Lanškrounska, konkrétně tedy helveti z Čenkovic, byl přesídlen na Moravu za účelem hospodaření na vrchnostenském dvoře a pozemcích o velikosti 300 měřic. Dozvídáme se tak z dopisu, který zaslal vrchnostenský úřad kraji, který měl zprostředkovat povolení gubernia k transferu obyvatelstva.²²⁰ V červenci téhož roku museli být obyvatelé již vystěhováni, jelikož tehdy se řešil problém s neprodanými třemi domy přesídlenců v Čenkovicích.²²¹

Žádost o zřízení modlitebny, povolání pastora a vybudování evangelického hřbitova podali přímo guberniu helveti z Čermné, Čenkovic a Horního Třešňovce v prosinci 1782.²²² Zcela v intencích tolerance jim gubernium odpovědělo prostřednictvím krajského úřadu: Pokud je dostatek duší, má jim být vykázáno místo pro modlitebnu a mohou si povolat pastora a zřídit evangelický hřbitov.²²³ Pastor byl na panství doslova dovezen 22. prosince 1783 čermenskými z Krouny, kde pobýval po příjezdu z Uher u českého superintendenta Kováce. Při cestě do Lanškrouna byla vyřízena i potřebná povolení u krajského hejtmana o pobytu na lanškrounském panství.²²⁴ Vlastní žádost do Uher o získání pastora je datována 26. srpna 1783 a je dochována v registratuře velkostatku v českém opise. Evangelíci ze vsí Čermná, Horní Třešňovec, Čenkovice a z města Česká Třebová oznamují, že si za pastora zvolili Samuela Szütza, že ho budou živit a žádají o jeho potvrzení. Žádost je signována zástupci jednotlivých vsí a městečka.²²⁵ Krajský úřad však dbal na správném úředním postupu a již 2. ledna 1784 zaslal vrchnostenskému úřadu dopis, v němž žádá zprostředkovat prezentaci pastora od vrchnosti a požaduje doložit, zda je na panství dostatek evangelíků k utvoření sboru a vůbec k využití pastora – tedy počet v intencích Tolerančního patentu.²²⁶ Krajský úřad v čele s Duchetem obdržel odpověď hned 4. ledna, ale nebylo z ní patrné, zda evangelíci si z důvodu počtu duší mohou ustavit vlastní sbor.

---

²²⁰ List z 16. června 1783 dochován v opise v knize vydané korespondence krajskému úřadu (registra) z roku 1783 a počátku 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kn. č. 18).

²²¹ List z 14. července 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kn. č. 18).

²²² Žádost z 15. prosince 1782 podepsaná helvety z Čermné, Čenkovic a Horního Třešňovce (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 711).

²²³ Odpověď z 18. ledna 1783, expedována 23. ledna (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 711).

²²⁴ *Tamtéž*, s. 56.

²²⁵ SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159.

²²⁶ SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159.

Proto hejtman nařídil, aby si pastor Szücz hledal místo jinde, kde bude dostatek duší a bude s jeho příchodem a nastolením souhlasit vrchnost.²²⁷ Stejně nařízení opětuje krajský hejtman v dopise z března téhož roku a nařizuje evangelíkům na panství, aby se obraceli na pastora na sousedních panstvích, například ve Sloupnici na panství města Litomyšle.²²⁸ Evangelíkům znepríjemňoval život nejen „úřední šiml“ ze strany krajského úřadu, ale také katolické obyvatelstvo a čenkovický farář Janisch, kteří se snažili pastorovu práci všelijak znemožnit a když zjistili, že je ve sboru nedostatek duší potřebných vůbec k samotné existenci, snažili se na tento fakt všemožně upozorňovat a donášet stížnosti nadřízeným úřadům. Jednu stížnost od čenkovického faráře Josepha Janische obdržela vrchnostenská kancelář v Lanškrouně na počátku ledna 1784 a následně ji zaslala s komentářem chrudimskému krajskému úřadu. V ní si Janisch stěžuje, že jen z Čekovic mu nedochází do kostela 41 osob a ti raději docházejí do Horní Čermné k helvetskému pastorovi. Uvádí několik důvodů, které jsou protiprávní – na panství se nachází pouze 232 duší, které se hlásí k tolerované konfesi, proto by neměl být pro ně k dispozici vlastní pastor. Janisch také upozorňoval na skutečnost, že své bohoslužby a ostatní obřady nevykonávají v k tomuto účelu zbudované modlitebně, nýbrž ve dvou soukromých domech.²²⁹ Všelijaké neshody a protivenství z katolické strany donutily pastora k interakci a podal stížnost vrchnostenskému úřadu. Ten sestavil komisi, která měla situaci vyšetřit. Dochovaný výslechový protokol o 41 stranách nás seznamuje s aktéry výslechu, který vedli Johan Carl Freiherr Vernier, krajský komisař; Johann Georg Rieder, vrchní a účastnili se ho také představitelé vsí.²³⁰ Nakonec žádný rozsudek nebyl vyřčen, ale protokol je ukázkou rozháraných poměrů v toleranční době mezi katolickou většinou a alespoň formálně již tolerovanou evangelickou menšinou.

Pastor znepokojen situací, kdy mu bylo zamezováno vykonávat práci, se vydal do Vídně, kde navštívil majitele panství Aloise Josefa Liechtensteina a podal u něj stížnost na vrchního Riedera. Majitelé panství však postoj vrchního vyhovoval, a proto situaci dál neřešil. Pastor se proto prostřednictvím dvorského úředníka obrátil na samotného císaře, kterého navštívil se svým kočím Antonínem Sontágem z Čekovic. Po vyslechnutí stížnosti

---

²²⁷ Dopis krajského úřadu vrchnostenskému úřadu v Lanškrouně z 9. ledna 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159).

²²⁸ Dopis z 20. března 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159).

²²⁹ Zpráva o stížnosti ze 4. ledna 1784 je dochována v opisech vydané korespondence krajskému úřadu (registra) z roku 1783 a počátku 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kn. č. 18). Šilar uvádí, že k 26. lednu 1784 se na lanškrounském panství nacházelo pouze 79 rodin, tedy celkem 227 duší. Hranice 100 rodin nebo 500 duší se zdála být nedosažitelná (F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s.58-59).

²³⁰ Protokol z 10. února 1784 dochován v registratuře velkostatku (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159).

se panovník také tázal Sontága, zda mají na to, aby vyživovali pastora a ufinancovali sbor. Po kladné odpovědi bylo prostřednictvím Sontága a pastora přislíbena lanškrounským evangelíkům schválení tolerančního sboru. Po návratu do Čech se však o příslibu patrně prostřednictvím majitele dominia dozvěděl vrchní panství Rinder a snažil se nastalou situaci zvrátit a pod rouškou dobroty navrhl evangelíkům, aby zaslali žádost císaři o financování jejich sboru a platu pastora. Pastor se však o situaci dozvěděl a zahájil interakci, v níž bylo úkolem doručit dvorské kanceláři dopis se zprávou o splnění příslibu samostatného financování sboru a pastora. Situace dopadla pro evangelíky příznivě, neboť dvorská kancelář reagovala dopisem, v kterém povoluje zřízení sboru na lanškrounském panství i přes nedostatek duší či rodin. Nakonec skutečnost potvrdil i krajský úřad, neboť zaslal Riederovi panovníkovo nařízení z 14. října 1784, v němž stojí, že je možné zřizovat evangelické sbory i tam, kde není dostatek duší.²³¹

O několik dní později píše krajský úřad vrchnosti do Lanškrouna a vzkazuje pastorovi, aby si opatřil nové potvrzení a atestát od superintendenta Kováce z Krouny, jelikož ten z Uher již není k dispozici. Současně mu nařizuje, aby napříště své žádosti krajskému úřadu psal v němčině, nikoliv v latině a krajský úřad se vymezuje proti ze strany pastora užitým hrubým výrazům a jízlivostem proti krajskému komisaři Talackovi. Pokud by se však tato opovážlivost opakovala, bude dán do arestu o chlebu a vodě.²³² Po ustavení sboru a potvrzení pastora se začaly vztahy mezi vrchnostenskou kanceláří, resp. vrchním Riederem urovnávat a vrchní úředník se chtěl dokonce s pastorem udobřit, ale ten byl již z důvodu nemoci upoután na lůžko a než k setkání došlo, odešel na onen svět.²³³

Evangelíci začali po ustavení pastora usilovat o stavbu modlitebny a bytu pro pastora, resp. fary. Schütz dosud bydlel v chalupě Františka Coufala v Čermné a vysluhoval bohoslužby u Josefa Marka a Vojtěcha Balcara; v zimě většinou ve světnicích a v létě byly pro svůj velký prostor využívány stodoly. Po vykonané sbírce a sebrání několika zlatých po sborech v Čechách a na Moravě bylo zahájeno se stavbou modlitebny na pozemku darovaném od Josefa Langra. Stavba byla oficiálně potvrzena 4. dubna 1786 Krajským úřadem

---

²³¹ Zprávu o cestě do Vídně zachycuj Szeremleyova pamětní kniha sboru z roku 1791, která je dochována ve sborovém archivu v opise (Archiv Farního sboru ČCE v Horní Čermné, sign. R-III-B-43). Srovnej F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 60-61.

²³² List ze 17. října 1784 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 159).

²³³ F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 64. Johann Georg Rinder zemřel 19. března 1785 na „vleklou bolest hlavy“ ve věku 64 let. V matrice zemřelých Farního úřadu Lanškroun je jmenován jako inspektor lichtenštejnských panství (SOA v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, Farní úřad Lanškroun, matrika NOZ 1784-1801, sign. 1133, fol. 6).

v Chrudimi.²³⁴ Zatímco na okolních panstvích vrchnost poskytla finanční příspěvek, či výhodně poskytla dřevo na stavbu, na lanškrounském panství majitel dominia Alois Josef Liechtenstein neposkytl, ačkoliv evangelíci žádali o podporu, nic.²³⁵ Přes průtahy vrchnostenského úřadu se nakonec evangelíci museli zaručit stavbě modlitebny svým majetkem, aby tak zaručili řádné splácení nákladů spojených se stavbou, kdyby chudší členové sboru nebyli schopni stavbu plně financovat. Stavba byla oficiálně povolena podruhé 8. června 1786 guberniemi.²³⁶ První modlitebna byla celodřevěná a byla umístěna v blízkosti dnešního kostela na jižní straně; vystavěna byla v průběhu roku 1788.²³⁷ Fara byla stavěna o rok později ze zbytku dříví ze stavby modlitebny. Pastorovi bylo předtím nabídnuto místo pastora v Černilově, kde již kostel i fara byly vybudovány, mohl tak pohodlně bydlet „ve svém“, doteď však musel přebývat u členů sboru a několikrát se během svého pobytu stěhoval. V nově vystavěné faře pobyl však několik týdnů. Samuel Szütcz byl jmenován druhým superintendentem a odešel 18. února 1789 do Semteše.²³⁸ Dřevěná modlitebna byla nahrazena modlitebnou zděnou, která se stala základem pro dnešní kostel s věží v průčelí. Zděná modlitebna byla vystavěna v těsné blízkosti té původní dřevěné v letech 1836-1838 a její podobu nám zachycuje kolorovaný stavební plán.²³⁹

* * *

Na výše uvedených pěti příkladech jsme si poukázali na různost přístupu vrchností k tolerovaným evangelíkům na jimi spravovaných a vlastněných panstvích. Zatímco na rychmburském dominiu hrabě Kinský převzal jakýsi patronát nad vznikajícími sbory v Krouně, Svratouchu a Dvakačovicích a mimo to nechal na své náklady dopravit uherské kazatele na své panství, na jiných panstvích byla situace již o poznání jiná – pro nekatolíky méně příznivá. Ačkoliv se na zdechovickém dominiu dočkali evangelíci alespoň peněžní podpory na stavbu modlitebny, mnohem složitější a těžší situace nastala na panství lanškrounském. Velkou podporu od vrchnostenského úřednictva, když ne od majitele panství, získali tolerovaní evangelíci na litomyšlském panství. Na komorním pardubickém panství však podpora od císaře nebyla tak štědrá, jak se žadatelé zprvu domnívali.

---

²³⁴ SOA v Zámruku, Vs Lanškroun, kar č. 155.

²³⁵ F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 67.

²³⁶ *Tamtéž*, s. 69.

²³⁷ Historii kostela, resp. modlitebny a fary líčí také samotná Českobratrská církev evangelická v Horní Čermné na svých webových stránkách, kde je také provedena 3D simulace někdejší dřevěné modlitebny (<http://horni-cermna.evangelnet.cz/historie.php> (24.5.2015)).

²³⁸ F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 70.

²³⁹ Radomil JINDRA, *Historie evangelické církve v Čermné*, Horní Čermná 2008, s. 42-44. Stavební plán kostela reprodukován v této knize ve fotografické příloze včetně stavebního plánu evangelické školy.

Obdobnými peripetemi si musely projít další vznikající toleranční sbory na ostatních panstvích východních Čech. Ze zprávy vrchnostenského úřadu ve Smiřicích se dozvídáme, že ještě ke konci září 1782 není na panství žádné oratorium, není ustaven pastor ani evangelický kantor.²⁴⁰ Jedná se de facto o tlumočení žádosti nekatolických poddaných, která byla zaslána hradeckému kraji v polovině září 1782 a v které požadují povolení o povolání pastora, kantora a také ke zřízení modlitebny. Odkazují na císařský patent, dle kterého je možné využít pro zřízení modlitebny nějaký katolický filiální kostel. Dle jejich sdělení se na panství nacházejí dva filiální kostely a právě jeden by rádi využili pro svoji modlitebnu.²⁴¹ Nekatolíci často žádali o katolické kostely, povětšinou právě filiální, které byly využívány několikrát do roka, za účelem zřízení modliteben. Odkaz na neexistující patent je však ojedinělý. Mohl vzniknout desinterpretací nařízení, které bylo vydáno formou dvorského dekretu 18. března 1782 a dávalo možnost přenechat rozbořené a nepoužívané katolické a nekatolické kostely evangelíkům.²⁴²

Do konce roku 1784 byla již dokončena síť východočeských tolerančních sborů. Přinejmenším se sbory ustavily, některé naopak již fungovaly plnohodnotně s pastorem v čele, společně se zázemím – modlitebnou a bytem pro pastora (farou). Samotná fara neplnila pouze funkci obydlí pastora, ale byla také důležitým zázemím pro schůzky staršovstva a fungování sboru, což je ostatně dodnes.

U mnoha sborů však v literatuře narážíme na různá data vzniku. Je to způsobeno buď absencí jakéhokoliv písemného pramene, který by na založení sboru odkazoval, a poté se většinou odkazuje na ústní tradici či různé opsané neoficiální zprávy, anebo i různou interpretací založení sboru. Dle našeho soudu jsou pro vznik sborů důležité dva mezníky: 1) Povolení od vrchnostenského, resp. krajského úřadu ustavit sbor. 2) Potvrzení pastora v daném sboru.

Pokud jde o první možnost, aby byl ustaven sbor, bylo třeba povolení vrchnostenského a krajského úřadu, který na základě dodaných podkladů vrchnostenského úřadu vyhodnotil splňující kritéria pro vznik sboru – nejdůležitějším kritériem byl počet duší nebo rodin. Po schválení sboru se již komunity v dané lokalitě mohly scházet legálně k soukromým bohoslužbám – druhdy ještě bez přítomnosti ordinovaného duchovního. K bohoslužebným shromážděním se scházeli zpravidla v neděli nebo i ve všední dny

---

²⁴⁰ Zpráva guberniu z 30. září 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 710).

²⁴¹ Suplika nekatolíků z panství Smiřice ze vsí Horní a Dolní Černilov, Librantic a Výravky z 12. září 1782 adresovaná hradeckému krajskému úřadu do Hoříněvsí (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 710).

²⁴² *Handbuch*, s. 424.

navečer, v zimě ve světnicích a v době, kdy ještě zcela neprobíhaly polní práce ve stodolách, které zajišťovaly velký prostor a ochranu proti rozmarům počasí a současně splňovaly uzavřený prostor pro neveřejné, soukromé vyznávání víry podle Tolerančního patentu. Shromáždění měla být ohlášena, a proto z několika případů víme, v jakých prostorách a u jakých hospodářů se nekatolíci scházeli před vystavením svých modliteben. Nelze však vyloučit neohlášená shromáždění, třeba i pod širým nebem. Shromáždění bez pastora probíhala většinou společnými modlitbami a předcítáním z Bible, patrně však nedocházelo k její interpretaci, i když to nelze u některých laických kazatelů vyloučit.²⁴³

Jako milník založení sboru bychom mohli považovat potvrzení pastora, které muselo proběhnout několikrát napříč hierarchií úřadů. Až tehdy se stal sbor skutečně plnohodnotným, když získal ordinovaného kazatele a nespolehal již na laický výklad Bible. Příchodem pastora se také změnila obřady; jelikož až do doby, než byl ustaven pastor, vykonával obřady (křest, sňatek, pohřeb) nadále katolický duchovní i pro tolerovanou - evangelickou část obyvatelstva.

Fungování komunity v intencích Tolerančního patentu bylo však možné i bez pastora, ačkoliv nebylo plnohodnotné. Proto lze skutečně jako milník založení sboru považovat moment, kdy se přihlásil dostatečný počet duší a byl povolen sbor příslušnými orgány. Ve východních Čechách vznikly podle Z. J. Medka v průběhu čtyřech let následující sbory: 1781 – Krouna; 1782 – Bučina, Horní Čermná,²⁴⁴ Chvaletice, Klášter nad Dědinou, Křížlice, Ranná, Svratouch, Telecí, Trnávka; 1783 – Borová, Bukovka, Dvakačovice, Hradiště, Proseč, Sloupnice, Heřmanovy Sejfy; 1784 – Černilov, Krakovany a Lozice.²⁴⁵

---

²⁴³ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 342-343.

²⁴⁴ Zde je nutno brát v potaz, že povolení zřídit sbor bylo vydáno *cestou milosti* až v říjnu 1784. Jak jsme uvedli výše, na panství byl přítomen pastor, ale dosud chyběl předepsaný počet duší či rodin. Tudíž by vznik sboru měl být kladem až do roku 1784.

²⁴⁵ Převzato z Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 310.

8 VÝVOJ PO ROCE 1784

Abychom pochopili další vývoj v toleranční době, bylo nutné podrobněji vylíčit události prvních roků toleranční doby. V dalším období až do výrazného zlomu březnových dnů roku 1848, kdy se rodí občanská společnost, byly tolerované církve v českých zemích, potažmo v rakouských dědičných zemích, pevně spjaty se státní správou a z toho také vyplýval další vývoj, který již možná nebyl tak dramatický jako doba těsně po vydání tolerance. Rokem 1784 končí jedna z etap toleranční doby, neboť je dokončena síť evangelických sborů východních Čech. Končí tak raná toleranční doba. Vrchnosti a samotné sbory si na sebe „zvykaly“ a snažily se svůj život uzpůsobit co nejpohodlněji pro obě strany. Po roce 1784 se ještě stavějí modlitebny, fary, školy, přicházejí první učitelé do evangelických škol. Vrchnosti se nadále musí vyjadřovat, povolovat a schvalovat kroky tolerovaných církví. Až do zrušení patrimonií je tato forma vztahu a jisté „spolupráce“ nutná.

Pro jednotlivé tolerované sbory tato doba znamenala jistý „boj o přežití“, neboť i po plné konsolidaci jednotlivých sborů, kdy jednotlivé obřady v rámci života evangelíka vykonával pastor, byli nuceni příslušníci tolerovaných církví finančně přispívat na katolické duchovní (platba štoly) a i v případě, že nevyužívali katolické školy, tak dotovat mimo svého i kantora panující církve v místě svého bydliště.²⁴⁶ Evangelíci byli oproti katolické majoritě vícenásobně zatíženi. Společně s platbami, které odvádělo katolické obyvatelstvo, museli často zcela uhradit cestovné svému prvnímu pastorovi z Uher, museli ho vyživovat, stejně tak i učitele. Na své náklady zbudovali modlitebny, fary, školy a hřbitovy. Nemalý peněz bylo třeba pravidelně vynakládat k jejich údržbě. Zatímco byli nekatolíci takto finančně zatíženi, státní správa jim vydáním dvorského dekretu z 21. února 1783 a z 23. dubna 1783²⁴⁷ ukládala za povinnost při přestupu z lůna panující církve vykonat šestinedělní cvičení u katolického faráře, které se mělo pokusit zvrátit přestup k tolerovanému směru církve a zůstat katolíkem. Šestinedělní cvičení musel absolvovat po tomto datu každý, kdo se rozhodl opustit katolickou církev, a tak to bylo po celou dobu trvání patrimoniální správy – po celou dobu toleranční.

---

²⁴⁶ Například v říjnu 1789 žádali nekatolíci ze vsí Střítež, Lubná a Široký Důl na litomyšlském panství osvobození od dávek katolickému učiteli v Sebranicích, neboť jeho služeb nevyužívali. Vrchnostenský úřad zaslal dobrozdání krajskému úřadu s tím, že tyto poddaní jsou povinováni platit, i když služeb katolického učitele nevyužívají. Vrchnostenský úřad odkazuje na platná nařízení a dvorské dekrety, které jim dávají za pravdu (V. SCHULZ, *Listář*, s. 451-452, č. 284).

²⁴⁷*Handbuch*, s. 459-460.

Finanční zatížení tolerovaných evangelíků bylo pravděpodobně tak vysoké, že na sklonku roku 1786 žádali helveti z Morašic krajský úřad o osvobození od poplatků na pastora. Celková výše saláru evangelíků z Morašic byla 55 zlatých a 14 krejcarů; ovšem Morašičtí zatížení platbami katolickému faráři žádali o možnost pastorovi neplatit. Uváděli také, že pastor není v místě a že po nich nikdy salár nepožadoval. Krajský úřad nařídil, aby kontribuční výběřčí během osmi dní situaci vyřešil a sdělil nekatolíkům, že jsou povinni na svého pastora platit.²⁴⁸Morašických nekatolíků se však zastal vrchní litomyšlského panství Svoboda, který sdělil v lednu roku 1787, že pastor sice žije v chudobě a mnohdy trpí hladem, ale že Morašičtí jsou nuceni platit katolickému faráři, a proto jsou dostatečně finančně zatíženi.²⁴⁹

Nejen vrchnostenská správa se musela vypořádat s dobovým fenoménem, který se objevil ihned po vyhlášení tolerance a s kterým nebylo počítáno. Byla jím „třetí strana“, blouznivci či sektáři, kteří se odmítali začlenit do jakékoliv státem povolené církve. Tato skupina obyvatel se projevovala po celou dobu toleranční a lze ji souhrnně řadit do obyvatelstva „nekatolického“.

Spíše než chronologicky se seznamme se zbytkem doby toleranční v několika tematických kapitolách.

8.1 Pastoři a jejich financování

Jakkoliv bylo při budování sborů nadšení veliké, rychle se vytrácelo již v prvních po ustavení pastora, neboť pro evangelíky bylo vyživování pastora opravdu zatěžující a u mnohých se začaly kumulovat dluhy, které nikdo nesplácel, pastor se dostával do půtek se svými „ovečkami“ a vrchnostenské úřady byly nuceny na popud pastorů či evangelické církevní správy (superintendentů, konzistoře) situace mezi svými poddanými řešit. Pastoři se pak uchýlovali k odchodům na jiná místa, kde je čekal stejný či ještě trpčí život v bídě a nedostatku. To je charakteristické pro celou ranou (a nejen!) toleranční dobu i pro oblast námi sledovaných východních Čech.

Finanční obtíže se nevyhnuly ani jednomu z prvních českých sborů – helvetskému sboru ve Svratouchu na panství rychmburském. Od ustavení prvního pastora Vinczencze v roce

---

²⁴⁸ Žádost helvetů z 25. prosince 1786, odpověď Krajského úřadu v Chrudimi z 28. prosince téhož roku (V. SCHULZ, *Listář*, s. 438-439, č. 266).

²⁴⁹ Koncept listu vrchního Svobody kraji z 10. ledna 1787 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 441-443, č. 269).

1782 do počátku dalšího století, tedy v průběhu 18 let, se vystřídalo ve sboru pět pastorů,²⁵⁰ kteří odcházeli ze Svratouchu v nouzi a bídě, aby se pokusili najít sbor, ve kterém se jim bude dařit lépe. Koncem roku 1798 opustil svratoušský sbor pátý pastor István Vásárhelyi(Stephan Wasarhely)²⁵¹ a odešel do nedalekých Dvakačovic na rosické panství na uprázdněné místo pastora. Ve svratoušském sboru pobíral jeden z nižších platů, bylo to 180 zlatých.²⁵² Plat pastorů ve východních Čechách se zpravidla v toleranční době ustálil na výši 300 zlatých a k tomu pastorům náležely ještě naturální dávky a salár.

Ačkoliv si evangelíci měli své pastory vyživovat sami, vrchnostenské úřady jim paradoxně na vyplácení platu kazatelům dohlížely. Salár, který se vyplácel pastorům většinou na několikrát, v případě svratoušských pastorů čtyřikrát ročně, byl vždy vybírán kontribučním výběrcím do kontribuční kasy. Dle nařízení krajského úřadu z června 1812 se mělo jednat o částku 300 zlatých, která byla rozdělena mezi jednotlivé vrstvy obyvatelstva. Sedláci měli odvádět 2 zlaté, půlsedláci a hospodáři na dominikálu 1 zlatý a chalupníci 30 krejcarů. Obnos se vybíral k 1. květnu a pastoroři se vyplácel čtyřikrát ročně.²⁵³

Zatímco pravidla byla jasná, praxe je však ne vždy zcela naplňovala. Po odchodu pastora Vásárhelyho ze Svratouchu se sbor helvetů cítil dotčen, že jim s odchodem pastora vznikly škody, ačkoliv dle jejich sdělení pastor důvod k odchodu neměl: všechny platy byly uhrazeny. Jelikož jim vznikly náklady s pastorovým stěhováním do Dvakačovic a byli nuceni platit Vídeňské helvétské konzistoři taxy, patrně spojené s úředním vyřízením pastora přestupu, žádali náhradu od samotného pastora či dvakačovického sboru. Svratoušské patrně také znervóznila ta skutečnost, že dle nařízení konzistoře si mají opatřit pastora pouze provizorně, nikoliv na stálo. Situaci ve sboru si můžeme přiblížit citací ze stížnosti svratoušských helvetů kraji podané prostřednictvím vrchnostenského úřadu v Rychmburku: „*Ostatní jeho chování nevypisujem a nemůžeme dostát, že na tom, že po odchodu jeho v církvi mrzutost zůstala*“.²⁵⁴ O rok později v červenci roku 1800 podal guberniu stížnost pastor István Vásárhely, který požadoval po svratoušském sboru zaplacení pohledávky, zbývající části jeho platu, 55 zlatých a 12 krejcarů, které mu náleží vyplatit za obilí a za

---

²⁵⁰ Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory české národnosti církví AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918*, Praha 1983, s. VII-11.

²⁵¹ Ve Svratouchu pastorem v letech 1797-1798; předtím přišel na Moravu jako učitel do Klobouk u Brna, před příchodem do Svratouchu působil v Horních Vilémovicích a Veselí. Po odchodu ze Svratouchu již natrvalo zůstal ve východních Čechách; z Dvakačovic odešel do Sloupnice, kde setrval až do své smrti (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, 2. vydání, s. 14).

²⁵² Stížnost Vásárhelyho guberniu z 9. července 1800 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁵³ Nařízení z 9. června 1812 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁵⁴ Stížnost z 3. ledna 1799 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

zadržžený salár.²⁵⁵ Celý případ se táhl až do roku 1802, kdy se na rychmburském vrchnostenském úřadě konalo vyšetřování za účasti dotčených osob.²⁵⁶ Po odchodu Vásárhelyho se na rok dočasným pastorem ve Svratouchu stal György Bory,²⁵⁷ který přišel z prosetínského sboru na panství Kunštát.²⁵⁸

Těžkosti při vyživování pastorů nastaly ve svratoušské církvi i v následujících letech. V říjnu roku 1807 se sešli na vrchnostenské kanceláři kurátor a starší svratoušského sboru Josef Kostelecký a Jan Vojta, aby společně s ředitelem panství Danielem Zvěřinou za přítomnosti aktuára Karla Saurka sepsali protokol, v němž se měli dohodnout na budoucím vyživování a platbě pastora. Úvahy o novém pastorevi padly na svratoušského rodáka Jana Paila,²⁵⁹ tehdy kazatele v Bučině na litomyšlském panství. Dle sdělení kurátora Kosteleckého si přejí mít konečně pastora, jelikož nějakou dobu jsou již bez něho a *oudové* církve neslyší slova božího – „*a tak tamější jsou bez všeho náboženství jako hovada žijí jsou*“. Podle rozhodnutí vrchnostenského úřadu se mělo pastorevi vyplácet 300 zlatých, dohromady pro oba pastory na panství bude roční salár činit 600 zlatých. Zástupce svratoušského sboru to však znepokojilo a tvrdili, že je to pro svratoušskou církev mnoho a že většina členů nechce platit. Prý se v církvi svratoušské nacházelo pouze 14 kontribuentů! Myšleno bylo asi místních 14 rodin, kterena pastora pravidelně přispívaly svou povinnou částí. O rozhodnutí platit takovou částku pastorům rozhodl i přípis vídeňské konzistoře na konci protokolu, který sděluje, že se na panství nachází více než 5000 helvetských duší a není tedy problém takové částky platit.²⁶⁰ Jan Pail však po nějaké době svůj rodný sbor opustil a v roce 1814 žádal ředitele panství o možnost se vrátit,

---

²⁵⁵ Stížnost z 9. července 1800 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁵⁶ Protokol z 12. června 1802 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁵⁷ György Bory po odchodu ze Svratouchu v témže roce odešel do sboru v Soběhrdech a dosloužil ve Velenicích, kde také zemřel (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, 2. vydání, s. 8).

²⁵⁸ Krajský úřad žádal 24. ledna 1799 po vrchnostenském úřadu zaslání Boryhovokace (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část). Ze zprávy krajského úřadu z 25. února 1799 je vrchnosti oznámeno, že byl Bory potvrzen guberniálním missivem z 13. února 1799 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁵⁹ Jan Pail přijal místo ve Svratouchu – přípis chrudimského krajského úřadu z 22. září 1807 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část). Jan Pail Před příchodem do Svratouchu sloužil u sborů v Černilově, Krakovanech, Bučině, Růžďce na Moravě (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-19); měl problém s alkoholem, často z tohoto důvodu také musel kazatelské místo opustit. O Pailovi beletristicky pojednává Bedřich B. BAŠUS, *Jan Pail. Příběh tolerančního kazatele a svratoušského rodáka*, in: Ztroskotání; Události; Svatba, Praha 1987. Stručně o jeho životě a působení ve sboru v Bučině M. KUČERA, *...a přišli k nám kázat slovo*, s. 60-62.

²⁶⁰ Protokol z 27. října 1807 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část); dále také přípis krajského úřadu z 24. dubna 1808, který sděluje vrchnostenskému úřadu, že pastorevi náleží 300 zlatých (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

jelikož po odchodu na Moravu do sboru v Prusinovicích (panství bystřické, kraj Přerovský) shledal ještě větší bídu než ve Svatouchu.²⁶¹

Problémy s placením pastora provázely svratoušský sbor i nadále. V říjnu 1839 podal zprávu pastor Josef Šedivý vrchnostenskému úřadu o výši svého platu a naturálních dávek. Šedivý dostával 300 zlatých z kontribuční kasy a na místě ve Svatouchu dostával 12 měřic žita, 10 sáhů dříví, prý špatné kvality a pouze poloviční množství. Smluvně měl dostávat 45 liber másla; dostával pouze 30 liber. Dále měl dostávat 150 liber lnu, obdržel přitom 100 liber špatné kvality. Smluvně mu bylo zaručeno 20 záhonů pro len a brambory od svratoušské obce a od ostatních 50 záhonů. Záhony dostával 4 roky špatné a 4 léta obdržoval z poloviny. Protože nebyly plněny povinnosti členů svratoušského sboru, obrátil se na vrchnostenský úřad, aby mu pomohl situaci řešit. Ve stížnosti uvedl počet duší přivtělených k svratoušskému sboru – na panství rychmburském 1 090 duší, na chrasteckém 20 a z Moravy mu byly přivtěleny čtyři vesnice a v nich 124 duší; celkem tedy 1234 duší.²⁶² Nakonec krajský úřad nařídil vrchnostenskému úřadu v Rychmburku, aby byly oba pastoráty přeorganizovány a změnilo se složení vesnic. Mělo se tak zamezit velkým vzdálenostem, které musejí členové církvi překonat při cestě do kostela, zvláště v zimě, kdy je na Vysocině mnoho sněhu. Tímto nařízením se mělo i zlepšit financování pastorů.²⁶³

Závazky jednotlivým pastorům měly zaručovat smlouvy, které byly uzavřeny před jejich oficiálním příchodem a ustavením ve sboru. Smlouva bývala povětšinou sepsána na vrchnostenské kanceláři, členové sboru se v ní zavazovali vyplácet pastorovi salár a odvádět naturální dávky, popřípadě také stanovila rozsah činnosti pastora včetně počtu bohoslužeb u případného filiálního sboru. Listina sepsaná v září 1813 měla zajistit nastolení pastora Jana Košuta²⁶⁴ ve svratoušském sboru, který již nějakou dobu využíval coby pastora krounského kazatele. Svatouští helveti se zavázali odvádět kazateli plat ve výši 300 zlatých rýnských a také naturální dávky. Jan Košut však na post pastora nenastoupil; přednost byla dána tamějšímu rodáku Janu Pailovi.²⁶⁵ Smlouva, zachycující závazky vůči pastoru Václavu

---

²⁶¹ Žádost z roku 1814 (nedatována), v níž Pail žádá možnost se přestěhovat zpět do Svatouchu, klidně na své náklady, aby tak zaopatřil svoji ženu a dvě malé dítky (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁶² Stížnost vrchnostenskému úřadu z 30. října 1839 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁶³ Nařízení z 20. února 1830, které bylo nařízeno od gubernia na základě protokolu z 6. listopadu 1829 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁶⁴ Jan Košut na post pastora ve Svatouchu nenastoupil, v roce 1813 působil v Borové na panství města Poličky. Mími to působil v Jimramově, Novém Městě, Bučině a Černilově (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-11).

²⁶⁵ Listina z 1. září 1813 zpečetěná pečeti sboru a osobní pečeti Jana Košuta (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

Francouzovi²⁶⁶ ze závěru roku 1814, opět upozorňuje na plat o výši 300 zlatých, který náleží oběma pastorům na rychmburském dominiu. Dále se helveti zavazují naturálními dárkami a otopem. Závěr listiny obsahuje odvolání se na správnou morálku a disciplínu církve. Smlouva byla signována představiteli svratoušské církve, samotným pastorem a ředitelem panství Danielem Zvěřinou. Jako potvrzení byla přivázána ke smlouvě ověřovací doložka o pravosti listiny zpečetěná velkou přitištěnou pečetí Českého zemského gubernia.²⁶⁷

Podobné smlouvy byly vydány i na ostatních panstvích východních Čech. V lednu 1823 se zástupci helvetského sboru v Bukovce na komorním pardubickém dominiu zavázali svému nově zvolenému kazateli a duchovnímu Josefu Borimu²⁶⁸ vyplácet salár ve výši 400 zlatých, 12 měřic obilí a 8 sáhů dříví.²⁶⁹ Josef Bori odešel do Bukovky z lanškrounského panství z důvodu zadlužení tamějších nekatolíků a z důvodu mnoha sporů s nimi, o tom bude řeč dále.

Na litomyšlském dominiu ve sboru v Bučině byli jeho členové dlužni pastori Mihályovi Barimu (Michael Bory),²⁷⁰ který zaslal prosbu vrchnostenskému úřadu o pomoc při vymáhání dlužných částek na jeho salár. Za rok 1788 byli dlužni pastori evangelíci ze vsí Bučiny, Bohuňovic, Horek a Javorníku celkem 66 krejcarů, 1 měřici žita a 12 liber másla. Za následující rok byli dlužni evangelíci z Bučiny, Bohuňovic, Horek, Javorníku, Heřmanic a Zálší už 6 zlatých a 30 krejcarů, k tomu ještě 1 měřici žita a 12 liber másla. Podobně byli evangelíci dlužni na příspěvku superintendentovi.²⁷¹ Vrchnostenský úřad svým zakročením zřejmě sjednal nápravu, neboť byly vyhotoveny tři stvrzenky potvrzující uhrazení dlužných částek.²⁷²

Podobnou zkušenost musel řešit i prosečský kazatel István Gál (Stephan Gaal),²⁷³ k jehož sboru byly přiřaženy i některé vesnice z litomyšlského panství (Poříčí, Kamenné Sedliště, Dolní Újezd, Horní Újezd a Desná – panství města Litomyšl). Tak jako většina tehdejších

---

²⁶⁶ Václav Francouz pastorem ve Svatouchu v letech 1815-1820, předtím působil v Libštátě a po odchodu ze Svatouchu v Soběhrdech (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-5).

²⁶⁷ Smlouva z 15. listopadu 1814, potvrzena ředitelem dominia Zvěřinou až 31. srpna 1815 společně s úředním razítkem (!) panství. Potvrzující doložka od gubernia datována 15. září 1815 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

²⁶⁸ Josef Bori působil před příchodem do Bukovky v Prusinovicích na Moravě a v Čermné (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-1).

²⁶⁹ Vokace z 12. ledna 1823 s přitištěnou osobní pečetí pastora (SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 131).

²⁷⁰ Mihály Bari byl před příchodem do Bučiny pastorem ve Svatouchu a po odchodu z Bučiny v roce 1792 v Hradišti (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, 2. vydání, s. 7).

²⁷¹ Seznamy dlužníků z 6. listopadu 1790 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 452-453, č. 285).

²⁷² *Taméž*.

²⁷³ István Gál přišel do Čech z Uher na jaře roku 1783 a působil v Telecím, po odchodu z Proseče v Soběhrdech, Chlebech a nakonec v Krakovanech, odtud odešel zpět do Uher (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, 2. vydání, s. 9).

pastorů měl dle úmluvy se sborem obdržet každý rok 300 zlatých saláru.²⁷⁴ Za rok 1790 však vyčíslil dluhy na svůj salár od některých evangelíků z prvních tří zmíněných vsí na 5 zlatých.²⁷⁵ Opětovné připomenutí svých nároků zaslal vrchnostenskému úřadu v Litomyšli o pár dní později společně s reparticí, která mu byla potvrzena guberniem. Vrchní litomyšlského panství Jan Adam Festnařidil rychtářům dotčených vsí, aby dohlédli na splacení dluhů.²⁷⁶ Právní nárok na splacení dluhů prosečský kazatel samozřejmě měl, avšak evangelíkům mohl vadit jeho nedůstojný život a sklony k alkoholismu. Současníci mu vytýkali jako rodilému Maďarovi nedobrou znalost češtiny jak při komunikaci, tak při samotném kázání. Tyto skutečnosti mohly vést evangelíky k značné nechuti takovému pastrovi odvádět salár.²⁷⁷

Na lichtenštejnském lanškrounském panství v helvetském sboru v Čermné, ke kterému náležel ještě německý filiální sbor v Čenkovicích, nastaly také spory mezi pastory a členy sboru o pastorův salár a jeho vyživování. V letech 1811-1820 působil coby kazatel v čermenském sboru Josef Gerža.²⁷⁸ Za jeho působení se uvádí již 871 členů sboru, což je výrazný nárůst od doby vzniku sboru, zapříčiněný jistě i stoupáním demografické křivky v 19. století. Vídeňské konzistoři hlásil Gerža svůj příjem, který činil 300 zlatých saláru a k tomu v naturáliích 12 měřic žita, 80 liber másla a 8 sáhů dříví.²⁷⁹ Ačkoliv Gerža zaslal výčet svých platů konzistoři, nescházely se pravidelně a to byl také jeden z důvodů jeho odchodu ze sboru v roce 1820. Kromě dluhů váznoucích na jeho platu ho přiměly k odchodu četné spory uvnitř církve. Jedním z nich byl spor o varhany v modlitebně, které část členstva velebila a druhá zatracovala. Nakonec musely být na pokyn Gerži v roce 1817 odstraněny. Části věřících totiž připomínaly zařízení katolického kostela, čili odpor vůči tomuto nástroji se zdá být pochopitelný.²⁸⁰ Dalším sporem, který Gerža zmiňoval i v korespondenci po svém odchodu z Lanškrounska, byl spor ve sboru v Čenkovicích o tzv. úvod šestinedělek, tedy příchod novoroďček do shromáždění.²⁸¹ Gerža ve svém listě ze září 1820, tedy již po svém odchodu do Hrubé Lhoty, požadoval i prostřednictvím Vídeňské konzistoře vyrovnání závazků, které vůči němu mají čenkovičtí z filiálního sboru. Jednalo

---

²⁷⁴ J. DVOŘÁK – V. DVOŘÁK, *Českoobratrské Prosečsko*, s. 111.

²⁷⁵ Latinsky psaný list z 12. prosince 1791 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 455-456, č. 288).

²⁷⁶ Latinsky psaný list z 31. prosince 1791 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 456-457, č. 289).

²⁷⁷ J. DVOŘÁK – V. DVOŘÁK, *Českoobratrské Prosečsko*, s. 111.

²⁷⁸ Josef Gerža působil před příchodem do Čermné na Moravě v Horních Vilémovicích, Novém Městě na Moravě a Prosetíně. Z Čermné odešel do Hrubé Lhoty (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-5).

²⁷⁹ Hlášení v listě Vídeňské konzistoře ze 4. října 1814 viz F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 124 a také R. JINDRA, *Historie*, s. 39.

²⁸⁰ F. ŠILAR, *Náš rod II.*, s. 138-150 a také R. JINDRA, *Historie*, s. 40-41.

²⁸¹ Nóta vídeňské konzistoře vrchnostenskému úřadu v Lanškrouně z 2. září 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

se o části saláru, ale i naturální dávky. Někteří neplnili své závazky celá léta, například Elias Sonntag z Čenkovic byl dlužen za léta 1816-1820.²⁸²

Po třech měsících přišel na uprázdněné místo kazatele do Čermné Josef Bori, o kterém jsme se již stručně zmínili výše. Po zkušebním kázání v listopadu 1820 byly dohodnuty podmínky jeho platu a naturálních dávek. Dochoval se opis kontraktu, který nás o této skutečnosti informuje. Za jeho službu mu bylo přislíbeno 300 zlatých, k tomu 12 měric žita, 80 liber másla a 8 sáhů dříví. Tři neděle bohoslužeb měl dle dohody vykonávat v Čermné a čtvrtou neděli měl docházet k německým souvěrcům do Čenkovic; z toho také vycházelo rozdělení platby, kdy Čermenští měli odvádět 2/3 plateb, zatímco Čenkovičtí pouze 1/3. Obě strany s kontraktem souhlasily a přitiskly své pečeti.²⁸³ Sbor však patrně zůstal ještě nějakou dobu neobsazen, neboť na Štědrý den téhož roku se starší sboru sešli se seniorem chrudimského seniorátu Josefem Nešporem z Močovic, aby se dohodli o nástupu pastora do jejich sboru. Úvahy padly již na zmíněného Boriho, ale i na Jana Opočenského, který působil v Telecí na panství města Poličky.²⁸⁴ Nakonec se však pastorem stává Jan Bori. Vrchnostenský úřad v Lanškrouně je však v lednu roku 1822 nucen řešit spory, které měl pastor se svými „ovečkami“.²⁸⁵ Šlo o již nám známé nepravidelné odvádění saláru, což členům sboru zapříčinilo u kazatele dluh 26 zlatých. Vrchnostenský úřad hned druhý den po obdržení stížnosti nařídil, aby byl požadovaný dluh splacen do 8 dnů. Když se snažil Bori vyřešit spor o uhrazení saláru osobně, patrně v rozlícení vynadal helvetům do „kozlů a buřičů“, a proto se členové sboru rozpoltili a začali vyslovovat nesouhlas s pastorem a s kontraktem uzavřeným v závěru roku 1820. Helveti vyhotovili i seznam členů, kteří s pastorem souhlasí a kteří naopak nesouhlasí a nechtějí mu odvádět platy.²⁸⁶

Stejný problém musel řešit Boriho následovník František Filipi,²⁸⁷ který se pastorem v Čermné a Čenkovicích stal v roce 1824. První seznamy dlužníků z Čenkovic předložil Filipi vrchnostenskému úřadu již v roce 1826.²⁸⁸ Čtyři roky posvém nástupu do úřadu musel podat k vrchnostenskému úřadu stížnost a podnět k prošetření dlužníka Franze Sonntaga z Čenkovic č. 40, který měl být údajně na saláru dlužný 118 zlatých!²⁸⁹ V té době opravdu

---

²⁸² List ze 4. září 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

²⁸³ Opis kontraktu z 19. listopadu 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

²⁸⁴ Protokol o zasedání zástupců sboru se seniorem Nešporem z 27. prosince 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

²⁸⁵ Stížnost pastora vrchnostenskému úřadu ze 4. ledna 1822 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

²⁸⁶ Konvolut písemností z roku 1822 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 160).

²⁸⁷ František Filipi působil v Čermné až do roku 1869, poté odešel do sboru v Lysé, kde působil až do své smrti (Č. RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory*, s. III-4).

²⁸⁸ Přehled z 3. ledna 1827 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 161).

²⁸⁹ Stížnost pastora Filipiho z 9. srpna 1828 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 161)

vysoká suma. Franz Sonntag byl povolán na vrchnostenský úřad do Lanškrouna, kde mu bylo přikázáno, aby dlužnou sumu uhradil v průběhu čtvrt roku.²⁹⁰

Představu o výši saláru na rosickém panství můžeme získat ze seznamu členů sboru a výši částek, které mají uhradit. Hospodářskému úřadu v Rosicích jej zaslal dvakačovický pastor Jan Svoboda. Od nekatolíků náležejících k tomuto sboru požadoval úhradu saláru čtvrtletně (za období 1.listopadu-31. ledna, 1. února-30. dubna, 1. května-31. července, 1. srpna-30. října), přičemž výše saláru byla rozvrhnutá mezi jednotlivé vrstvy obyvatelstva následovně: sedlák měl platit 1 zl. a 45 kr., půsedlák 53 kr., chalupník 30 kr., domkář 12 kr., výměnkář 15 kr. a podruh 5 kr.²⁹¹

Dvakačovický pastor Jan Svoboda se také nevyhnul problémům s členy svého sboru. Například vrchnostenskému úřadu předložil za rok 1827²⁹² soupis dlužníků s dlužnými částkami, kterážto celková dlužná částka činila 128 zlatých a 40 krejcarů. Šlo o členy sboru ze vsí Dvakačovice, Stíčany, Řestoky, Blansko, Brčekoly, Holešovice, Čankovice a Lipeč.²⁹³ Kromě vymáhání dluhů na svém domovském panství se musel pastor také obrátit na pardubické panství, neboť i někteří evangelíci ze vsí pardubického panství byli členy dvakačovického sboru.²⁹⁴

Ve vlastním zájmu pastora byl jeho byt (fara) v místě, kde stála modlitebna. V roce 1828 se začala stavět nová fara v Dvakačovicích a tehdy si pastor Svoboda půjčil od obce na stavbu fary 8 000 cihel. Mimo to však jednotlivé částky, které hradily stavbu fary, spláceli členové sboru. Ne však všichni. V červnu 1828 žádal Svoboda zjednat nápravu při vybírání příspěvků na stavbu „quartýru“ pastora, kdy přestoupivší evangelík Jan Škraňka měl ještě za část roku uhradit příspěvek na stavbu fary.²⁹⁵

Vrchnostenské úřady v Rosicích a Chroustovicích byly nuceny řešit v únoru roku 1828 spor mezi tehdy filiálním helvetským sborem v Lozicích²⁹⁶ a sborem v Dvakačovicích. Šlo o platbu dvakačovického pastora, který docházel administrovat sbor v Lozicích. Lozičtí se dohodli platit pastorovi pouhých 40 zlatých. Z toho důvodu povstal spor mezi dvěma

---

²⁹⁰ Protokol ze 14. srpna 1828 (SOA v Zámrsku, Vs Lanškroun, kar č. 161).

²⁹¹ Rozpis saláru s jednotlivými členy sboru a tužkou zanesené poznámky s datem platby z 9. prosince 1826 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

²⁹² Jednalo se o období tzv. vojenského roku (1. listopadu – 31. října) 1827 – tzv. vojenský rok byla časová jednotka, za níž se na sklonku 18. a v průběhu 19. století vyřizovaly roční výkazy, sumarizovaly účty v úřadech, apod.

²⁹³ SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3.

²⁹⁴ Zpráva pastora o dlužnících z 12. ledna 1827 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

²⁹⁵ Žádost pastora ze 7. června 1828 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

²⁹⁶ V Lozicích vznikl samostatný sbor v roce 1783, ovšem v letech 1789-1838 byl pastorem neobsazen a byl filiálním sboru dvakačovického.

sbory. Dvakačovičtí si vymínili, že pastor může jejich sbor administrovat, ale pod podmínkou, že mu budou odvádět plat o výši 100 zlatých. Spor řešil i superintendent a Vídeňská konzistoř.²⁹⁷

8.2 Od dřeva ke kameni - modlitebny a fary podruhé

První modlitebny na počátku doby toleranční bývaly vystavěny rychle z nutné potřeby a povětšinou se ve východních Čechách jednalo o jednoduché dřevěné stavby pouze s dveřmi a několika málo okny. Napovídají tomu některé dochované stavební plány, jako například modlitebny v Bukovce²⁹⁸ nebo v Horní Čermné.²⁹⁹ Naproti tomu v Bučině byla vystavěna modlitebna z kamene, který byl dostupný v okolí jako levný stavební materiál.³⁰⁰ Modlitebny byly stavěny co možná nejdříve po ustavení sboru a příchodu prvního pastora, aby se tak zamezilo nepohodlnému kázání po světnicích, stodolách anebo pod širým nebem. Stavby, plně v souladu se zněním Tolerančního patentu, připomínaly více než důstojné modlitebny stodoly nebo jiné hospodářské budovy. Nesměly mít vzhled kostelů a nesměly se tak nazývat. Modlitebny musely být stavěny bez věží a zvonů; vstup do chrámu nesměl být z veřejného prostranství, většinou tedy býval z delší strany stavby. Zakazovala se okna s kulatým zaklenutím – v mnoha případech však byla povolena, jako ve východních Čechách již v roce 1784 v modlitebně ve Svratouchu.³⁰¹ Modlitebny neměly svým vzhledem ani provozem zasahovat do dění v místě a bývaly povětšinou stavěny stranou, na skrytějších místech dané vsi.³⁰² Ne vždy se taková idea naplnila, chrámy Páně se již při své stavbě staly dominantou vsi viditelnou z daleka. Tento dojem lze vnímat i dnes i přes ten „hendikep“, že někdejší modlitebny mají podobu kostelů a masa stavby je již o poznání větší, než bývala. I přesto lze například při cestě z Chlumce nad Cidlinou obdivovat již z dálky stavbu evangelického kostela, někdejší toleranční modlitebny v Bukovce na někdejší pardubickém panství. Podobně na nás může působit toleranční modlitebna dochovaná v původní podobě, bez věžové přístavby ve vsi Dolní Sloupnice na někdejší panství města Litomyšle, kde se na terase údolní lánové vsi vypíná drobná toleranční modlitebna, z údolí dobře viditelná. Takových případů bychom našli několik a

---

²⁹⁷ SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3.

²⁹⁸ SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, plán č. 460.

²⁹⁹ Historii kostela, resp. modlitebny a fary líčí také samotná Českobratrská církev evangelická v Horní Čermné na svých webových stránkách, kde je také provedena 3D simulace někdejší dřevěné modlitebny (<http://horni-cermna.evangnet.cz/historie.php> (24.5.2015)).

³⁰⁰ R. MEDEK, *Doba toleranční*, s. 72.

³⁰¹ V červenci 1784 rozhodl Krajský úřad v Chrudimi kladně na žádost evangelíků ze Svratouchu o možnosti postavení oválných oken v tamější modlitebně (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 33).

³⁰² Blanka ALTOVÁ, *Architektura evangelických kostelů a modliteben*, in: Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009, s. 43-45.

právě taková prezentace, byť nenápadných staveb, byla mnohdy trnem v oku katolickému obyvatelstvu v tolerančních obcích.

Modlitebny byly stavěny dle „úřednického modelu“ v duchu josefinského klasicismu podle plánů generální stavební kanceláře, kterébyli nápomocni krajští inženýři, kteří vyhotovovali plány modliteben na území svého působení.³⁰³

Po generační výměně v první čtvrtině 19. století začínají být toleranční modlitebny pro rozrůstající se evangelickou obec těsné a mnohdy vlivem stáří zchátralé, což vede k jejich obnově. Stavby jsou zvětšovány, mají více oken, ale stále jsou stavěny v intencích tolerance. Obecně se dá říci, že v první polovině 19. století byly stavěny zděné modlitebny, kterébyly mnohdy světlejší. Přesto jakékoliv přestavby musely být povoleny vrchnostenským úřadem, zpravidla pak na místo vyslanou komisí. Pověštinou bývaly modlitebny stavěny nové, nejčastěji v blízkosti starého kostela, aby se tak nenarušil duchovní běh a mohl být do úplné výstavby využíván chrám starý. Ne vždy však vrchnost takovou možnost povolila. Podobně to bylo s obydlím pastora – farou. Fary bývaly nevyhovujícími příbytky, někdy vystavěné i na vlhkém místě nebo z vlhkého dřeva, což způsobovalo do budoucna mnohé problémy, a příbytky pastorů se zdály být neobyvatelné. Tak jako v případě fary helvetského sboru v Černilově na panství smiřickém, kam v roce 1800 přišel coby pastor Jan Pail. Bydlel v dřevěné faře, která však byla vystavěna z mokrého dříví, a proto i dovnitř světnice prorůstaly houby a trámy vyhnívaly.³⁰⁴ V podobně zbledovaném stavu shledal farní příbytek taktéž v Černilově, ale ve sboru luterském, pastor Daniel Korbely v roce 1808: „Prkna v předním pokojíku děravá a sblnilá, pokojík k mému študýrování jest jako nějaký koutek a žádné prkenné podlahy v něm nebylo. Též kuchenku velmi maličkou a nepřiležitou sem shledal. Slovem takovou těsnost sem shledal, že ani své věci hrubě sme neměli kam složit“.³⁰⁵

V roce 1821 se rozhodli helveti ke stavbě nové modlitebny v Bukovce na komorním pardubickém dominiu. Dochoval se celý konvolut písemností,³⁰⁶ který zahrnuje celkové finanční náklady na celou stavbu, tedy náklady na pořízení materiálu, ale i vyčíslené mzdy na práci řemeslníků a nádeníků. Součástí nákladů je také plánová dokumentace, která zahrnuje také dva stavební plány od Václava Jiráska, hospodářského úředníka a inženýra.

---

³⁰³Tamtéž.

³⁰⁴B. B. BAŠUS, *Jan Pail*.

³⁰⁵Jde o strojopisné edice rukopisů, snad zápisů z pamětní knihy sboru; paměti jednotlivých černilovských duchovních luterského sboru, uloženo ve fasciklu s titulem „*Dějiny sboru. Rukopisy*“ (Archiv Farního sboru v Černilově, sign. L-III-D-1, s. 11).

³⁰⁶SOA v Zámrsku, Vs Pardubice kar č. 131.

Jeden plán vyobrazuje dřevěnou modlitebnu, která má být patrně věrným zobrazením současného stavu včetně přízemní jednoduché budovy fary.³⁰⁷ Druhý plán však zachycuje již zděnou stavbu, zobrazuje její půdorys, příčný řez, průřez a nárys stavby. Na plánu se jedná o přízemní jednoduchou stavbu, která byla svým tvarem podobná původní dřevěné modlitebně. Výrazným rozdílem je větší počet oken (7) a vchod v průčelí budovy – patrně již z ulice. Stavba obsahuje uprostřed kazatelnu, která je vyvýšená a dostupná schůdky. Oproti původní modlitebně zaujmou okrouhlá okna, která dle původních pravidel v intencích tolerance mnohdy nebyla akceptována, jelikož mohla připomínat katolický kostel. Jelikož se jednalo o kamerální panství, možná už nadřízené úřady předpokládaly, že vrchnostenský úřad automaticky přispěje na novou stavbu alespoň materiálem, jelikož v srpnu roku 1821 se Správa státního jmění (K. K. Staatsgüteradministration) táže vrchnostenského úřadu, kolik a jakého materiálu daruje nebo může darovat bukovským evangelíkům.³⁰⁸ K darování skutečně došlo, neboť ještě v témže roce daroval panovník na stavbu nové modlitebny údajně 40 kmenů dřeva.³⁰⁹ Část tohoto dřeva byla nakonec použita na stavbu nové fary. Fara však byla několik let rozestavěna z důvodu nedostatku prostředků; až krajská komise v roce 1826 uznala, že je třeba dostavět faru, ale stavbu nového chrámu Páně shledala jako nepotřebnou a nařídila shnilé části stavby pouze vyměnit, na což byl vynaložen pouze 1 zlatý a něco málo přes 30 krejcarů. Novou šindelovou střechu získala stavba až v roce 1830.³¹⁰ K realizaci stavby zděného kostela došlo až v roce 1857 a k vysvěcení v říjnu roku 1861.³¹¹ Zde je nutno podotknout, že ne každá stavba zachycená stavební dokumentací musela nutně stát, jako v případě bukovské modlitebny z roku 1821.

V roce 1821 byla naproti tomu vystavěna „na zeleném drnu“ již z kamene a cihel modlitebna filiálního sboru v Bohuslavicích na panství Nové Město nad Metují náležející k luterskému sboru v Černilově. Slavnostního vysvěcení stavby 16. září 1821 se vedle představitelů evangelické církve –křížlického kazatele a seniora Jana Molnára účastnili také zástupci vrchnosti, a sice vrchní novoměstského panství Baudiš, justiciář Rech a také krajský hejtman Wirtenberg.³¹² Stavba tohoto chrámu zavedla záminku luterskému sboru v Černilově k obnově jejich chrámu, který byl ještě dřevěný. Černilovská obec darovala po několikerém jednání se staršovstvem a pastorem pozemek za tehdejší modlitebnu.

---

³⁰⁷ SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, plán č. 460.

³⁰⁸ List z 15. srpna 1821 (SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 131).

³⁰⁹ J. DOBIÁŠ, *Dějiny*, s. 32.

³¹⁰ *Tamtéž*, s. 33.

³¹¹ Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie*, s. 91.

³¹² Archiv FS v Černilově, sign. L-III-D-1, s. 13-14; Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie*, s. 68.

Pozemek se však nacházel u tzv. Hajného louže, odkud se v létě linul zápach a v zimě zase chlad. Nakonec se tedy luteráni rozhodli od stavby na tomto vyhrazeném místě upustit. O dva roky později zažádal sbor o jiný pozemek, poněkud už vzdálenější od tehdejší modlitebny, který jim byl nejprve i samotným rychtářem přislíben, ale nakonec po rozhodnutí představených obce byla na místo vyslána komise vedená vrchnostenským úředníkem Richterm - komisařem, členy komise byl také rychtář a obecní hospodář. K tomu se také přidali helveti z téže obce a také katolíci, kteří celé komisionální vyšetřování doslova pohřbili. Nakonec obec pod nátlakem helvetských a katolických sousedů nechala Richterm sepsat protokol, kterým bylo rozhodnuto zaplatit za 1 korec pozemku pro novou modlitebnu 400 zlatých a také roční *ourok*. Luteráni se však druhý den vypravili na vrchnostenskou kancelář a po schůzce s vrchním panství Bullerem se dohodli na zrušení protokolu; sám Buller poznamenal: „*je to bloupy, nesvědomité, hovadské a voslonské jednání chtíc pod jeden korec budovy země na 400 zlatých dobré mince unýst, to by musela nejbojnější stříbrnou aneb zlatou rudu vydávat*“.³¹³ Černilovští luteráni se nakonec rozhodli vystavět novou modlitebnu na místě té stávající; chtěli se ovšem tomuto vyhnout, aby nebyl narušen duchovní život a mohli tak během stavby využívat starý chrám Páně. Při bourání a vyměřování místa dokonce staveniště navštívil vrchní panství a pastor ho měl pohostit vínem dovezeným z Hradce. V té době byla však ukradena z domu jistého Holečka sborová pokladna s celou částkou na stavbu (583 zlatých, 56 ½ krejcaru) a také hotovost samotného Holečka (300 zlatých). Peníze odcizil zednický tovaryš 22 letý Josef Veselovský z Černilova, který ukryl peníze nad špýcharem, ale při domovní prohlídce byla veškerá odcizená hotovost nalezena. Zloděj si měl odemknout Holečkovu komoru paklíči.³¹⁴ Krádeže peněz nebo i cenností v modlitebnách nebyly ničím neobvyklým.³¹⁵

Na rosickém panství v helvetském sboru v Dvakačovicích se rozhodli ke stavbě nové fary a chrámu v roce 1819. Tak jako v předchozích letech se však musel sejít dostatek prostředků ke stavbě. Dvakačovický sbor požádal gubernium o možnost vyhlásit sbírku, která by z velké části byla schopna financovat stavbu. Gubernium sboru doporučilo, aby nejprve zaslali přehled předpokládaných nákladů na stavbu a také plán stavby, obě mělo být vypracováno krajským inženýrem. Současně si zemský úřad vyžádal protokol se seznamem

---

³¹³ Archiv FS ČCE v Černilově, sign. L-III-D-1, s. 14.

³¹⁴ Tamtéž, s. 15.

³¹⁵ Na lanškrounském panství v Horní Čermné se v roce 1833 vloupal zloděj do modlitebny v domnění, že se v chrámu nacházejí peníze na stavbu nového. Když tam peníze nenalezl, odnesl alespoň bohoslužebné nádoby (R. JINDRA, *Historie*, s. 43.)

členů sboru a přehledem, kolik je kdo z nich schopen darovat na stavbu.³¹⁶ Dorzální poznámka na listě nás seznamuje s tím, že náklady na stavbu fary měly dosahovat výše 1302 zlatých a 31 krejcarů. Přičemž ve sbírce ve sboru bylo schopno mezi sebou vybrat 126 rodin 462 zlatých a 30 krejcarů a deficit činil 840 zlatých.³¹⁷ Krajský úřad předpokládal také příspěvek od samotného dominia, to skutečně přispělo na stavbu modlitebny dřevem a lze se domnívat, že stavba modlitebny byla dokončena koncem roku 1819. V září téhož roku psal pastor Szalatnay vrchnímu panství Františku Kovářovi o obdržené zprávě, která mu zakazovala pokračovat ve stavbě modlitebny. Pokračovat se mělo až po zhlédnutí staveniště krajskou komisí. Pastor se však ostře vyhradil proti zastavení stavby z ryze praktických důvodů. Byl konec září a bylo nutné do zimy stavbu z největší části dokončit. Navíc na stavbě pracovali i přespolní dělníci a nádeníci, a proto by zastavení stavby způsobilo zmatek a přespolní by tak přišli o práci, s kterou počítali. Celému sboru by se zastavení stavby značně prodražilo. Pastor požádal vrchnostenský úřad, aby krajská komise podala zprávu, kdy hodlá stavbu navštívit, aby mohl na tento den dělníky ze staveniště odvolat.³¹⁸ V říjnu 1819 seznamuje vrchnostenský úřad krajský úřad s vydáním darovacího dekretu k odebrání dřeva na stavbu. Stavební dřevo prý pocházelo z „*borského lesa Bystřice*“, nám neznámé lokality, možná z vyšších poloh Vysočiny. Současně však ve zprávě krajskému úřadu sděluje, že darované dřevo sbor použil na stavbu modlitebny a o další, který by bylo použito ke stavbě fary, si má pastor požádat.³¹⁹ Gubernium mělo obdržet podklady, tedy stavební výlohy a plán na stavbu fary, až v polovině roku 1820. V listě z července roku 1820 se hovoří o stavbě fary, jejíž náklady byly vyčísleny na více než 2461 zlatých.³²⁰ Na dochovaném stavebním plánu z února 1820, který byl vytvořen krajským inženýrem Jahnem, můžeme vidět přízemní stavbu s centrální síní, dvěma obytnými místnostmi, čeledníkem, spíží, kuchyní, schody na půdu a do sklepa. V průřezu stavby lze pozorovat také dispozici kachlových kamen v místnostech, která byla již napojena na tahové komíny.³²¹ Stavba fary byla uskutečněna a na její realizaci byla vyhlášena sbírka, snad jen po Čechách. Sbírkové byly jako účinný prostředek využívány již od počátku toleranční

---

³¹⁶ O postupu gubernia se dozvídáme ze zprávy krajského úřadu zaslané hospodářskému úřadu v Rosicích 18. ledna 1819 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³¹⁷ Tamtéž, dorzální poznámka.

³¹⁸ List pastora Gersona Szalatnaye vrchnímu Františku Kovářovi z 27. září 1819. List uzavřel osobní pečeti obsahující iniciály „GS“ (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³¹⁹ Koncept zprávy krajskému úřadu z 31. října 1819 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³²⁰ Zpráva krajského úřadu patrimonií z 3. července 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³²¹ Kolorovaný stavební plán stavby datovaný 16. února 1820 obsahuje pohled na stavbu zvenčí, půdorys stavby, průřez a řez krovem střechy. Plán je součástí přehledů nákladů na stavbu uložených v archivu panství (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3). Nutno poznamenat že ještě do roku 1850 se setkáváme s dýmníkovými komíny a kuchyněmi. Stavba této fary již splňovala moderní stavební postupy a dispozice. Viz obrázek v příloze.

doby a nebyly využívány výhradně ke stavbě modliteben či far, ale také třeba jako pomoc vyhořelým městům v šíři celého habsburského soustátí.³²²Sbírku musely povolit úřady všech instancí, pokud se sbor rozhodl požádat o vyhlášení sbírky, dle své vůle tuto žádost tlumočil vrchnostenský úřad kraji, ten zase guberniu a pokud se jednalo o „přeshraniční“ sbírku, vyjadřovala se k této sbírce také dvorská kancelář, která vyhlásila sbírku v podobě dvorského dekretu.³²³ Na sklonku roku 1820 obdržel dvakačovický sbor *almužny* od chvaletického pastora z panství Zdechovice, bučinského pastora z panství litomyšlského, dále peníze vybrané od dárců zaslaly Boleslavský, Čáslavský, Berounský, Hradecký, Bydžovský a Kouřimský kraj. Peníze z ostatních krajů shromažďoval krajský úřad a na pokyn výnosu gubernia je prostřednictvím vrchnosti zaslal sboru.³²⁴ Ještě v roce 1822 stavba fary probíhala, neboť z výtahu z účtů za tento rok se dozvídáme, že na stavbu fary obdržela dvakačovická církev *almužny* z chvaletického sboru (5 zl.), roudnického panství (4 zl. 33 kr.) a také značnou sumu z dalších sbírek prostřednictvím krajského úřadu (137 zl. 47 kr.). Mezi *oudy* sboru se vybralo 79 zlatých a 23 krejcarů. Z uvedeného přehledu vyplývá, že pokud by nebylo sbírek, které byly vyhlášovány po celé zemi, ba i napříč monarchií, nemohly by sbory své stavby vystavět. Důležité bylo, aby úřady napříč instancemi sbírky povolily, pak už nezbývalo než čekat a poté peníze hospodárně „prostavět“. Sbírky byly důležité nejen po celou dobu toleranční, ale i při „třetích“ stavbách tolerančních chrámů po roce 1848, kdy se již modlitebny stávaly kostely a byly jim hojně přistavovány věže.

8.3 Vrchnosti atoleranční sektáři

Po vydání Tolerančního patentu se jako nechtěný vedlejší „produkt“ objevily skupiny lidí, které nezapadly do projektu josefinské křesťanské tolerance. Byly jimi různé sektářské skupiny, které se mnohdy ani sami nijak nenazývaly, vymezovaly se označením „*třetí strana*“, neboť se necítily být ani katolíky, natož pak příslušníky tolerovaných církví v místě svého pobytu. Na konci 18. století se ještě někdy samy nazývaly *deisty*, ale později toto opouštějí a říkají si také, že jsou v *čistém živém*, toto označení se dostalo i do románu Terézy Novákové

---

³²² Například 9. ledna 1818 zaslal helvetský sbor ve Svatouchu jménem jejího pastora Václava Francouze několik příspěvků obětem živelních pohrom, ale i na stavbu nových kostelů či jejich opravy. 1 zlatý zaslali do kraje Marburského ve Štýrsku obětem krupobití. 1 zl. a 30 kr. pro helvetský kostel v Pešti v Uhrách; 1 zl. a 30 kr. obětem povodní na řece Lavant; 4 kr. městu Schärding v Innském kraji, které bylo poničeno nepřátelským útokem; dále 90 krejcarů na pohořelé město Friesach v Korutanech a 45 krejcarů na pohořelé město v Uhrách (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

³²³ O postupu se dozvídáme v případě sbírky na dvakačovickou faru ve zprávě kraje vrchnosti z 29. listopadu 1820 (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³²⁴ Jednotlivé zprávy o zasílaných penězích ze sklonku roku 1820 z krajského úřadu vrchnostenskému úřadu v Rosicích, signovány krajským komisařem Weberem (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

– *Děti čistého živého*.³²⁵ Sektářské skupiny toleranční doby pak známe dle vnějšího označení, které dostávaly nejčastěji od úředníků a příslušníků katolické církve, aby je dokázali nějak odlišit a pojmenovat. Tyto skupiny známe jako *blouznivce, ariány, marokány, abrahmity, adamity, milostiny, sionské* nebo byly označovány podle svýchpředáků a vůdců těchto skupin jako *Grillovci, Řehákovci, Valentovci* apod.³²⁶ Dlužno uvést, že fenomén sektářů provázal celou dobu toleranční a daleko ji přesahoval, neboť sektáři se objevovali na východočeském venkově ještě v závěru 19. století.³²⁷ Úkolem naší stati není popisovat vnitřní život a činnost sektářských skupin, neboť už tak bylo v minulosti podrobně učiněno a nic nového bychom již neobjevili,³²⁸ a pokud, jednalo by se o střípky, individuální případy, které by již jinak zpracovaný fenomén neovlivnily ba ani žádným způsobem neobohatily. Naším úkolem je zmapovat vztah vrchností k těmto skupinám, který byl z velké části udáván státními úřady. Fenoménu sektářského hnutí se nelze s námi studovaným tématem zcela vyhnout, neboť tito „blouznivci našich hor“³²⁹ se objevili právě v námi sledovaných východních Čechách, okrajově pak v Čechách středních. První vážnější zájem státních úřadů o blouznivce nastal po vizitaci hradeckého biskupa – královského komisaře ve věcech náboženských – Jana Leopolda Haje v Chrudimském a Čáslavském kraji.³³⁰ Ač se zprvu sektářskou otázkou snažil řešit smířlivě, nakonec se i díky jeho přičinění rozhodl panovník sektářům, především z pardubického panství, prodat jejich domy, děti předat ke katolické převýchově a transmigrovat je do Sedmihradska či dalších východních periferií monarchie.³³¹ Nakonec dekretem z 10. června 1783³³² bylo od této metody trestání sektářů upuštěno a měli být ve společnosti jaksi trpěni a v případě, že by se k nějaké sektářské víře přihlásili na úřadě, měli

³²⁵ Román Terézy Novákové je inspirován oblastí Prosečska (někdejšího novohradského a litomyšlského panství), kde autorka pobývala a zobrazuje náboženské poměry spiritismu v druhé polovině 19. století v této oblasti. Román vycházel v časopise květy v roce 1907, poté poprvé knižně v roce 1909.

³²⁶ O vnějším a sebeoznačení nekatolíků referuje Z. R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, in: *Religio: Revue pro religionistiku* 10, s. 225-228.

³²⁷ Z. R. NEŠPOR, *Víra*, s. 123-126.

³²⁸ Viz kapitola 2.2 Literatura v této práci.

³²⁹ *Blouznivci našich hor* je soubor povídek z Krkonoš od Antala Staška, který se beletristicky vyrovnává s fenoménem blouznivců a spiritismu v horských odlehlých oblastech východních Čech. Dílo prvně vyšlo v roce 1896 v Praze.

³³⁰ K tomu Václav ŘEZNÍČEK (ed.), *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o vizitaci far kraje Chrudimského již jako královský komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1904; TÝŽ, *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o vizitaci far kraje Čáslavského již jako královský komisař roku 1783 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal*, Hradec Králové 1903; Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: 350. výročí královéhradecké diecéze, Hradec Králové 2015, s. 405-422 (v tisku).

³³¹ Nejnověji k transmigraci sektářů z Čech habilitace soukromého docenta vídeňské univerzity Stephan STEINER, *Rückkehrer erwünscht. Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihre europäische Kontext*, Wien-Köln-Weimar 2014, především zde kapitola XIII. Der Schwarmgeist der Intoleranz. Deisten und Israeliten in Böhmen, S. 443-486; Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu*, s. 423; prameny k transmigraci a prodeji nemovitostí pardubických sektářů lze například hledat v NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 706.

³³² A. REZEK-J. V. ŠIMÁK, *Listář*, s. 31, č. 88; P. K. Jaksch, *Gesetzlexikon*, Bd. 5, s. 160.

být potrestání výpraskem 24 ran holí a ten, kdo by je udal, přesně polovičním trestem. V případě, že se sektáři nepřihlásili k helvetské či luterské víře, měli být pokládáni za katolíky. Skutečně to tak mnohdy bylo a to z toho důvodu, že finanční a naturální závazky vůči katolickému faráři byly mnohem nižší než závazky k evangelickému kazateli.³³³ Dvorský dekret z 10. prosince 1807 nařizoval státním úřadům si blouznivců nevěšmat, pokud nedělají nic proti politickým zákonům a dobrým mravům. Úřady nad nimi měly dohlížet a případné porušení zákonů přísně trestat. Úřady se tedy měly zaměřit na kontrolu, zda nepracují o nedělích a svátcích, zda nežijí v konkubinátě (nesezdaném svazku) a incestu. Dále držení zakázaných knih nebo vedení řečí a hádek o víře.³³⁴

Jakýmsi přechodným stadiem mezi tolerančními sektáři a tolerovanými byli *beránkovci*, o kterých již byla řeč dříve. Fenomén vzniklý na Litomyšlsku však zmizel tak rychle, jak se objevil. Beránkovci se objevili v době prvních tolerančních přihlášek na počátku roku 1782, ustavení prvních sborů a příchod prvních pastorů tuto sektu definitivně rozprášil. Většina *beránkovců* splynula s helvetskými sbory vzniklými na Litomyšlsku a zbytek se vstřípil do nových sektářských skupin, které se vyprofilovaly až po příchodu a činnosti prvních pastorů, neboť tyto skupiny měly kořeny v době předtoleranční; v jejich čele stáli náboženští učitelé a laičtí vykladači Písma, kteří s praktikováním a výkladem víry s pastory nesouhlasili.³³⁵

Vrchnostenská správa vykonávala nad sektáři vůli státních úřadů. Postoj vrchností k sektářům byl vždy negativní, neboť sektáři nejen že ignorovali nařízení katolické církve, kam byli povětšinou zahrnuti, v případě křtů, pohřbů nebo i odvádění desátků katolickému duchovnímu; vzpírali se také vrchnostenské a státní správě, neboť nechtěli odvádět daně či jinak přitěžovali práci vrchnostenským úředníkům, když opustili svá hospodářství a vrchnostem se tak snižovaly zisky z hospodaření poddaných, když neodváděli kontribuci, když nehospodařili. Zastavení transmigrace blouznivců do Sedmíhradska mělo také hospodářský význam, neboť vrchnosti po vysídlení rodiny musely jeho hospodářství prodat a výtěžek měl sloužit k úhradě nákladů na cestu celé rodiny; což mnohdy nestačilo a vrchnosti musely doplácet ze svého. Vůdci blouznivců, nebo ti, kteří podněcovali ostatní pro svoje přesvědčení, bývali odesláni do blázince. Tak se stalo v případě manželského páru z Vojtěchova v roce 1789. Jan a Anna Hejdukovi byli deportováni v pražském blázinci a gubernium rozhodlo, že náklady na jejich výživu bude odvádět Vrchnostenský úřad

---

³³³ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu*, s. 425.

³³⁴ *Tamtéž*, s. 427.

³³⁵ *Tamtéž*, s. 416-417.

v Rychmburku, a to ve výši 121 zl. a 40. kr. ročně.³³⁶ Odvolání ředitele panství Vepřovského však odkazuje na nevoli vrchnostenského úřadu hradit výživné manželům Hejdukovým, přičemž vyjmenovává několik důvodů, proč takovou částku nechce hradit a žádá gubernium o zproštění této platby nebo posláni sektářů zpět, kde by byli pod úředním dohledem.³³⁷ I přes další odvolání zaslalo gubernium vrchnostenské kanceláři v Rychmburku dvorský dekret ze 14. června 1789,³³⁸ v němž stojí, že vyživování osob, které byly za trest odvedeny do blázince, je povinností obce a vrchnosti je živit částkou 4 kr. denně. Vrchnostenskému úřadu patrně nezbylo nic jiného, než pobyt Hejdukovým v blázinci uhradit. Vrchnostenské kanceláře musely také vést výsledky s blouznivci, pokud neplnili povinnosti svěřené panstvím státní správou, jako tomu bylo u daňové agendy. V roce 1806 odmítlo několik blouznivců ze Svratoucha, Svratky a Krouny podat přiznání k mimořádné dani ze jmění a zřekli se svých hospodářství, jelikož: „*my sme ty čistý duchové a odevzdávame se Bohu otci pod jeho svatou moc, a opouštíme celej svět, neb nám nejní možná více na našich gruntech pro všelijaké soužení hospodařiti*“.³³⁹ Po podání zprávy³⁴⁰ krajskému úřadu ředitelem panství Zvěřinou se rozhodl chrudimský krajský hejtman Augustin Jahn osobně přesvědčit o mínění tamějších blouznivců a vypravil se 6. ledna 1807 do Rychmburku.³⁴¹

V roce 1807, resp. 1808 udělil stát povinnost krajským úřadům, jednotlivým diecézím a arcidiecézím podávat výroční zprávy o blouznivcích v místě svého působitě. O vypracování takové zprávy žádal kraj jednotlivé vrchnosti a města, ty zase shromažďovaly zprávy od katolických duchovních; kazatelé tolerovaných církví nejprve zasílali zprávy konzistořím, později i krajským úřadům. Po sepsání výroční zprávy zaslala vrchnostenská kancelář zprávu kraji a ten odevzdal zprávu za celý kraj guberniu. Gubernium pak zasílalo výroční zprávy panovníkovi prostřednictvím dvorské kanceláře. V témže nařízení se nacházel také návod, jak nakládat s jednotlivými případy blouznivců a jak je trestat. Bylo upozorňováno na nebezpečnost jejich názorů a jejich rozšiřování.³⁴² Výroční zprávy byly opravdu odesílány a to od roku 1809 až do konce toleranční doby, o čemž se můžeme

---

³³⁶ Nařízení gubernia sdělil Krajský úřad v Chrudimí vrchnostenskému úřadu v listě z 16. května 1789 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 111-112, č. 404).

³³⁷ List krajskému úřadu a žádost guberniu z 3. června 1789 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 113-114, č. 405-406).

³³⁸ List kraje vrchnostenské kanceláři z 2. srpna 1789 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 115, č. 408).

³³⁹ Protokol z 29. prosince 1806 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 137-138, č. 425).

³⁴⁰ Zpráva z 30. prosince 1806 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 36, srov. K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 139, č. 426).

³⁴¹ Oznámení Jahn ze 4. ledna 1807, v němž požaduje vyslání dvou koní (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 140, č. 427).

³⁴² Dvorský dekret z 29. února 1808 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, kar č. 36, srov. K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 140-146, č. 428).

přesvědčit ve vydaných edicích.³⁴³ Ve výročních zprávách se lze dočíst o jejich chování, sítích a především jejich počtech, které nemusely být vždy přesné, neboť byli podchyceni především ti aktivní, ti, kteří byli „slyšet“. Sektáři, kteří byli nadále příslušníky katolické církve, ale přitom byli členy nějaké ze sektářských skupin a nějak zvlášť se neprojevovali, nemusela evidence postihnout.

Vrchnostenské úřady musely podávat naučení i katolickým duchovním, kteří si nevěděli se sektáři nebo s lidmi, kteří se nehlásili k žádné víře, rady. Tak se například tázal ranský farář Matěj Prokop vrchnostenského úřadu v Rychmburku, jak si má počínat s Josefem Navrátilem z Vojtěchova, který se nehlásí k žádné víře a žije v jedné domácnosti s helvetkou, s kterou měl svatební hostinu bez oddavek.³⁴⁴ Krajský úřad vrchnostenské kanceláři nařídil, že Navrátil nemá být trestán z toho důvodu, že se nehlásí k žádné víře. Trestání mají být pouze příslušníci sektářských skupin.³⁴⁵

Události se sektáři dokonce zapříčinily uvěznění vrchního litomyšlského panství Jana Svobody na počátku roku 1784 na Staroměstské radnici v Praze. Svoboda si v polovině roku 1783 nevěděl rady s deisty na panství a o svém bezúspěšném jednání s nimi zaslal podrobnou zprávu krajskému úřadu.³⁴⁶ Tu nakonec omylem referenta zhodnotilo gubernium jako několikerou zprávu o neúspěchu Svobody a rozhodlo o Svobodově osmidenním uvěznění v krajské káznici.³⁴⁷ Svoboda však trest patrně nenastoupil a v prosinci 1783 byl povolán do Prahy k nejvyššímu purkrabímu Františku Antonínovi Nostitzovi – Rieneck, mimo to dostal krajský hejtman Josef Duchet ostrou důtku za neúspěchy s deisty.³⁴⁸ Po oznámení svého pozvání do Prahy získal Svoboda přímluvu majitele panství hraběte Valdštejna u Josefa Jindřicha hraběte Šlika, zetě nejvyššího purkrabího. Svobodovo povolání do Prahy Valdštejna patrně dosti rozrušilo.³⁴⁹ Jan Svoboda ihned po příjezdu do Prahy uvězněn; rozhodně mu nepřilepšil jeho pozdní příjezd, za který byl „omluven“ krajským hejtmanem.³⁵⁰ Svůj omluvný list od hejtmana snad

---

³⁴³ Zprávy z rychmburského a chroustovického panství vydány v K. V. ADÁMEK, *Listiny II.* a zprávy odesílané guberniu v A. REZEK-J. V. ŠIMÁK, *Listář II.*

³⁴⁴ List z 24. listopadu 1792 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 121-122, č. 413).

³⁴⁵ Poučení krajského úřadu ze 17. prosince 1792 (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 122, č. 414). P. Matěj Prokop se zřejmě dotazoval znovu, neboť 1. července 1793 zaslal krajský úřad naučení vrchnostenské kanceláři, jak má odpovědět na dotaz ranskému faráři Prokopovi (K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 123, č. 415).

³⁴⁶ Zpráva kraji ze 17. října 1783 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 381-383, č. 197).

³⁴⁷ List Svobody hraběti Valdštejnovi z 25. listopadu 1783 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 391-392, č. 207).

³⁴⁸ List Svobody hraběti Valdštejnovi z 20. prosince 1783, v němž mimo to oznamuje, že vůdci sektářů byli pochyťáni v Chrudimi potrestáni karabáčem a uvěznění v Praze. Současně mluví o dalších deistech a jejich trestech (V. SCHULZ, *Listář*, s. 397-398, č. 215).

³⁴⁹ List odeslaný z Vídně 27. prosince 1783 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 402-403, č. 220).

³⁵⁰ „Omluvný list“ na cestu mu vystavil krajský hejtman Duchet 5. ledna 1784 s tím, že se opozdil z důvodu jednání s deisty List Svobody hraběti Valdštejnovi (V. SCHULZ, *Listář*, s. 405, č. 223).

ani nestačil vydat a dostal třítydenní trest ve staroměstské věznici. 15. ledna požádal Svoboda o milost a svoji žádost předal nejvyššímu purkrabímu hrabě Šlik; mimo to zaloboval majitel litomyšlského panství hrabě Valdštejn, který také požádal o propuštění Svobodovo. Nostitz žádosti vyhověl a churavý Svoboda, jenž onemocněl ve věznici, se po schůzce s nejvyšším purkrabím mohl vrátit zpět do Litomyšle, aby nadále bojoval s deisty na panství.³⁵¹

Vrchnostenská správa byla mnohdy zatížena agendou týkající se blouznivců, sektářů, kteří se vyskytovali na jimi spravovaných panstvích. Nezatěžovala pouze je, ale všechny stupně státní, katolické, helvetské i luterské církevní správy. Stát chtěl mít dohled nad sektáři v celých Čechách. Sepisování výročních zpráv, z kterých si můžeme udělat představu o činnosti sektářů na jednotlivých panstvích a v rámci celých Čech, se mnohdy nekonalo dle pravidel a vyšší úřední instance musely upomínat jejich dodání. Vykazování počtu a činnosti blouznivců státu trvalo celou toleranční dobu, a čím blíže bylo k roku 1848, tím činnost těchto skupin ustávala. Kolem roku 1792 mohla tyto skupiny ovlivnit i Velká francouzská revoluce, jejíž myšlenky mohly částečně proniknout do smýšlení východočeských sektářů. Ostatně na nějakou dobu toto téma hýbalo celou společností a například na litomyšlském panství se údajně obyvatelstvo koncem roku 1792 více bavilo o revoluci než o náboženských otázkách.³⁵² Těžko soudit, zda myšlenky myslitelů Revoluce, francouzských racionalistů, myslitelů či zednářů měly vliv na východočeské sektáře. V první polovině 19. století si tím byl jist jenišovický lokalista, katolický duchovní, Karel Gerstner,³⁵³ který si s touto myšlenkou pohrával, a blouznivci se mu stali vědeckým tématem. Kolem roku 1833 měl sestavit seznam francouzských filosofů, revolucionářů a jejich děl, která měla ovlivnit místní blouznivce.³⁵⁴ Gerstnerovy dochované rukopisy v Archivu Národního muzea, vydané tiskem K. V. Adámkem v jeho *Listáři* doplňuje Gerstnerova práce o blouznivcích s titulem *Von den Religionschwärmern oder Fanatiker in Böhmen*,³⁵⁵ dedikovaná hradeckému biskupovi Karlu Hanlovi.³⁵⁶ Gerstnerův spis je práci

---

³⁵¹ Svobodova žádost o milost z 15. ledna 1784 (koncept), žádost Valdštejnova a kladná odpověď Františka Antonína hraběte Nostitze ze 17. ledna 1784 (ve 13.45 odpoledne – hora $\frac{3}{4}$ ad 2^{am}pomeridiana) (V. SCHULZ, *Listář*, s. 406-407, č. 224).

³⁵² List vrchního krajskému úřadu z 31. října 1792 (V. SCHULZ, *Listář*, s. 462, č. 296).

³⁵³ Karel Gerstner † 2. listopadu 1849 (Sbírka matrik Východočeského kraje, Farní úřad Jenišovice, matrika Z, 1843-1894, sign. 3760).

³⁵⁴ Milan SKŘIVÁNEK, *K otázce tolerance a lidové spirituality ve východních Čechách od konce 18. do poloviny 19. století*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska 6, 2005, s. 120; K. V. ADÁMEK, *Listiny II.*, s. 441-442, č. 652).

³⁵⁵ Rukopis o 183 stranách uložen v SOA v Zámrsku, Sbírka jednotlivin, rkp 10, ukl. č. K6; původně rukopis uložen v archivu hradecké biskupské konzistoře viz J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 365, pozn. č. 21.

³⁵⁶ Sídelní biskup královéhradecký v letech 1831-1875.

historicko-filosofickou, v které se zabývá původem, myšlením a postoji východočeských sektářů; edičně podává výsledky některých z nich a konfrontuje je s díly racionalistů a francouzských filosofů. Rukopis by si zasloužil do budoucna pozornost, ku příkladu při zpracování východisek myšlenek východočeských sektářů, proto by bylo nasnadě vydat ho celý edičně.

8.4 Vrchnosti a evangelické školy

Toleranční evangelíci si mohli vedle svých modliteben, far a hřbitovů zřizovat své školy. Zřizování a stavba škol, včetně vyživování učitele byly možné za stejných podmínek jako budování modliteben a vyživování pastorů. Školy byly budovány na náklad příslušných církví, stejně tak vyživování učitele.³⁵⁷ Vše se dělo opět prostřednictvím vrchnostenských a státních úřadů, které musely příslušné kroky církvi povolit. Úkolem evangelických škol bylo podat mládeži všeobecný rozhled a vychovávat v evangelickém duchu. Tam, kde se nenacházela evangelická škola, musely nadále děti nekatolíků navštěvovat katolické školy; pouze se neúčastnily katolických modliteb.³⁵⁸ Dvorský dekret v roce 1787 stanovil, že pokud mají nekatolíci svého učitele a platí si ho, nemusí již přispívat školným na kantora katolického.³⁵⁹ O něco později nemuseli přispívat na stavbu katolických škol a to až v roce 1831, téměř na konci doby toleranční.³⁶⁰

Dle Emanuela Havelky byly v době toleranční založeny následující evangelické školy: helvetské – Čermná (1804), Proseč (1783), Telecí (1785), Chvaletice (1784), Svatouch (1784), Krouna (1790); luterské – Černilov (1785), Trnávka (1785) a Křížlice (1785).³⁶¹ Autor zřejmě reflektoval školy, které vznikly v místechjednotlivýchsborů, nikoliv evangelické školy, jež vznikaly v ostatních vsích.

První kantor, který přišel do Čech, byl již několikrát zmíněný MihályVincencz, který po boku prvního pastora Ference Kovácse měl pracovat coby učitel v evangelické škole při sboru v Krouně: „*kam mitvorbenanntenFrantzKowařzalsSchulmeister, bekamaber (...) einAttestat, daßerzumPastoratetauglichseinundwurde*“.³⁶² Stal se však vhodným kandidátem na místo prvního

---

³⁵⁷ Dvorskými dekrety z 6. března a 23. srpna 1782 bylo povoleno nekatolíkům si zřizovat vlastní školy, ale na svůj náklad (*PolitischeVerfassung der deutschenSchulen k. auch k. k. deutschenErbstaaten*, Wien 1806, s. 184).

³⁵⁸ Emanuel HAVELKA, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, Praha 1910, s. 18 a 35.

³⁵⁹ Dvorský dekret z 30. dubna 1787 (*PolitischeVerfassung der deutschenSchulen k. auch k. k. deutschenErbstaaten*, Wien 1806, s. 184).

³⁶⁰ Dvorský dekret z 2. dubna 1831 (E. HAVELKA, *Protestantské školství*, Praha 1910, s. 36).

³⁶¹ E. HAVELKA, *Protestantské školství*, s. 39.

³⁶² Zpráva vrchnostenského úřadu o pastorech na rychmburském panství zasláná chrudimskému krajskému úřadu 6. ledna 1784 (SOA v Zámruku, Vs Rychmburk, kar č. 33).

pastora ve Svatouchu, kam také po obdržení příslušných listin nastoupil. První kantoři se „rekrutovali“ ze dvou proudů; přicházeli buď z Uher jako absolventi uherských bohosloveckých fakultanebo se jimi stávali místní, příslušníci evangelického společenství.³⁶³ Evangeličtí kantoři museli splnit stejné podmínky jako učitelé katolických škol; ostatně i samotná výuka v evangelické škole byla obdobná, neboť se učilo dle stejných osnov a ze stejných učebnic. Pouze výuka náboženství byla odlišná – tu zajišťoval místní pastor. Pastor sboru, ke kterému evangelická škola náležela, byl současně představeným učitelem.³⁶⁴

Prameny k jednotlivým evangelickým školám jsou dochovány ve vrchnostenských agendách pouze sporadicky.³⁶⁵ Abychom dostali zevrubného výkladu o vztahu vrchností k evangelickým školám, museli bychom projít současně fondy jednotlivých škol.³⁶⁶ To by však bylo nad rámec této práce, a proto se pokusme vztah vrchností vyložit na příkladu vrchnosti rychmburského panství a tamějších „akolických“ škol.

Tak jako v případě pastorů se vrchnosti stávaly prostředníky při uzavření kontraktů mezi kantory a staršovstvem toho daného evangelického sboru. Jeden takový kontrakt byl uzavřen 7. března 1802 na rychmburské vrchnostenské kanceláři mezi staršovstvem sboru ve Svatouchu a učitelem Filipem Bohatýřem, který před tím působil coby učitel v Pusté Rybné.³⁶⁷ Kontrakt vyvedený na kolkovém papíře,³⁶⁸ který přiznává Bohatýřovi sobotáles (služné, plat) ve výši 70 zlatých ročně, který bude rozdělen tak, že od evangelických dětí získá ve formě školeného 45 zlatých a zbylých 25 zlatých mu vyplatí sbor za služby konané při církvi. Bohatýř obsadil školu, která byla obsazena učitelem v letech 1784-1799; po ony dva roky musely děti docházet do katolické školy ve Svatce. Jelikož svratoušský sbor nedodržel kontrakt uzavřený s Bohatýřem, odešel ze školy a na sklonku roku 1802 se ocitla svratoušská evangelická škola opět bez učitele. Svatouští pro zajištění kontinuity své školy uzavřeli na vrchnostenské kanceláři protokol, ve kterém připouštějí svoje selhání. Než však nového učitele Matěje Gersona oznámili kraji, rozhodli se na kanceláři v Rychmburku uzavřít protokol, v němž slíbili Gersonovi sobotáles ve výši 70 zlatých a

³⁶³ E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 251-252; mezi první kantory českého původu patřil například na Vysočině Tomáš Juren, k němu: S. BOLOM-KOTARI, *Tomáš Juren*.

³⁶⁴ E. HAVELKA, *Evangelické školství*, s. 36.

³⁶⁵ V naší vymezeném území se jedná pouze o prameny dochované ve fondu Velkostatek Rychmburk.

³⁶⁶ Písemnosti jednotlivých evangelických škol, pokud se dochovaly, jsou vesměs dochovány po boku pramenů jednotlivých sborů, viz Ústřední archiv ČCE, soupisy archivů farních sborů ČCE.

³⁶⁷ Kontrakt ze 7. března 1802 podepsán představiteli svratoušského sboru (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

³⁶⁸ Kolkovaný papír v hodnotě 15 kr. Kolkovaný papír (Stempelpapier) se používal v českých zemích od roku 1748. Do roku 1802 se papír s kolkem o hodnotě 15 krejcarů používal k vyřízení právních úkonů mezi úřady a „občany“, současně sloužil k podávání předpisů podřízeným úřadům (Michael HOCHEDLINGER, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009, s. 122).

k tomu 40 sáhů dříví na vytápění školy. Současně mu budou dodávat obilí a zajistí pronájem obecní zahrádky, polí a luk.³⁶⁹ Jak vidno, problémy s placením učitelů byly obdobné jako u pastorů.

Vrchnosti však dohlížely na pravidelné financování kantorů ze strany rodičů; ověřovaly si, zda odvádějí sobotáles. Současně se kontrolovala školní docházka žáků. Učitelé byli povinni u katolických i nekatolických škol vyhotovovat pro evangelické žáky školní fassé, v nichž byli přehledně zaneseni žáci dle věku a částka, kterou odvádějí, případně pravidelnost jejich docházky. Fasse byly pak postupovány dále krajskému úřadu, který například v červnu 1813 píše vrchnosti, že na základě zasláné fassenenavštěvovalo jednou ze škol 17 dětí; proto nabádá učitele, aby poctivě vedli „katalog pilnosti“ a jména dětí, která nebudou nadále navštěvovat školy, aby byla zaslána státním úřadům.³⁷⁰ Dle dochovaných fassí navštěvovali nekatolíci krom katolických škol také evangelické školy v Krouně, Svratouchu, Rychnově a Březinách.³⁷¹

---

³⁶⁹ Protokol uzavřený na vrchnostenské kanceláři 23. listopadu 1802; podepsáni představitelé svratoušské církve, pastor Jan Salai, rychtář svratoušský a rychmburský actuarius (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

³⁷⁰ Nařízení krajského úřadu z 13. června 1813 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

³⁷¹ Evangelická škola v Březinách již náležela teleckému sboru na panství města Poličky.

9 DIPLOMATIKA EVANGELÍKŮ DOBY TOLERANČNÍ

Ačkoliv struktura evangelických tolerovaných církví byla vytvořena státem a jistým způsobem byla dána uniformita jejich písemností,³⁷² není od věci seznámit se s písemnostmi evangelíků východních Čech v době toleranční. Evangelíci byli jak producenti písemnosti, tak samozřejmě jejich příjemci; byly jimi především toleranční sbory, jejich pastoři (kazatelé) a staršovstvo sboru. Písemnosti vyhotovovaly tyto složky pro svou vnitřní potřebu nebo je expedovaly úředním složkám napříč strukturou tolerovaných církví a v našem případě vrchnostenským úřadům a dalším státním úřadům (krajské a zemské úřady). První písemnosti evangelíků z doby toleranční představují písemnosti vzniklé ze struktur někdejší skryté církve – vycházejí z pera skupin evangelíků, které do doby vydání tolerance můžeme označovat za tajné. V dalším období se písemná produkce týká členů ustavených sborů, které však ještě neměly pastora, a tak jsou příjemci i producenty písemností představitelé sborů (staršovstvo v čele s kurátorem). Po příchodu pastora částečně staršovstvu ubývá agenda, avšak ne zcela. Poté do diplomatiky evangelíků lze řadit písemnosti vyprodukované z osobní iniciativy pastora či kantora. Nedílnou součástí písemností byly pečeti, ty se vyskytují na písemnostech vzniklých z úřední potřeby církve, tak i na osobních písemnostech tolerančních kazatelů.

9.1 Před ustavením sborů

Typickou písemností evangelíků, kteří se začali aktivizovat po vydání Tolerančního patentu, byla *suplika* (Gesuch, Bittchrift, Memorial, Supplik, Supplikation, Anlagen). Žádosti o možnost zřídit svůj sbor doplněné o možnost povolání pastora a zřídit modlitebnu se objevovaly velmi často a byly podávány jednak vrchnostenským kancelářím (ty je pak postupovaly prostřednictvím krajských úřadů guberniu) anebo majitelům panství³⁷³ a v době zmatků po vydání tolerance také *ab imperatore*, panovníkovi.³⁷⁴ Nutno uvést, že v době Josefa II. si přehršel žádostí vyžádal v panovnícké kanceláři vedení samostatných pomocných knih (Supplikenregister, Bittschriftenprotokolle) a vůbec vydání pravidel, jakou

---

³⁷² Karel BERÁNEK, *Období IV. Tolerované evangelické církve angšpurská a helvetská reformovaná*, in: Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk FIALA – Zdenka Hledíková (edd.), *Česká diplomatika do r. 1848*, s. 274.

³⁷³ Supliky adresované vrchnostenské kanceláři nebo majitelům panství jsou psány zpravidla česky. Např. Suplika rosických helvetů z roku 1783 adresovaná majiteli rosického dominia s následující adresou: „*Vaše osvícenosti kníže křesťanský z Boží Milosti nám za pana řízením Božím volený; Ponížená žádost od nás níže psaných jejich osvícenosti knížecí poddaných*“ (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3).

³⁷⁴ Supliky panovníkovi jsou psány německy a latinsky. Např. suplika evangelíků z panství litomyšlského ze září 1782 na kolkovaném papíře s inskripcí: „*Ibrokais[erliche] könig[liche] Apos[tolicae] Mai[estät]*“ (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 711). Nebo suplika z 5. února 1782 společná pro helvety z panství litomyšlského, poličského a rychmburského o možnost zřídit modlitebny, fary a školy s inskripcí: „*Sacratissimacaesareo-regia et apostolica Majestas*“ (SOA v Zámrsku, Vs Litomyšl, kar č. 344; srov. V. SCHULZ, *Listář*, s. 72-73, č. 56).

má mít taková suplika formu.³⁷⁵ Supliky panovníkovi si vyžadovaly kolkovaný papír,³⁷⁶ který byl používán, což nám dosvědčuje dochovaná suplika s kolkem od litomyšlských evangelíků.³⁷⁷ Doručit supliku na císařův stůl nebylo lehké a, jak jsme již referovali v příslušných kapitolách, českým evangelíkům se to dařilo díky agentům při panovnickém dvoře Jánů Drozdíkovi a Samuelu Nagyovi.³⁷⁸

Další písemností užívanou před vznikem tolerovaných sborů jsou první *toleranční přihlášky* z konce roku 1781 a z počátku roku 1782. Především je třeba vyzdvihnout přihlášky z počátku roku 1782, které byly podávány formou, kterou předepsal dvorský dekret z 2. ledna 1782. Ten uvádí: „*der sich (...) bekennenwill, hatsichentwederbeiseinemWirtschaftsamte, dem Magistrate, oder dem Kreisamte (...) schriftlichzumelden, dasWirtschaftsamte oder der Magistrataber, welche dem sichMeldendeneinenZettelüberdiegeschebeneAnmeldungzugebenhat*“.³⁷⁹ Takovéto písemné přihlášky ve formě *cedule*, která sloužila zpravidla pro jedno číslo popisné, tedy pro celou rodinu a případnou čeleď, známe z panství litomyšlského³⁸⁰ a zdechovického³⁸¹. Na ceduli bylo vypsáno vyznání víry, jak ho cítili přihlášení; každá z litomyšlských přihlášek byla potvrzena ředitelem panství.³⁸²

9.2 Po vzniku sboru

Po vzniku tolerančního sboru a ustavení staršovstva přetrvává *suplika* jako forma žádosti o zřízení modliteben a především o podporu její stavby.

Nové písemnosti jsou však vydávány v souvislosti s příchodem pastorů. Pastor musel získat několik osvědčení, aby mohl být ordinován u sboru. První kazatelé, kteří přicházeli do Čech z Uher, museli získat doporučení od domácí konzistoře, kterou stvrzoval superintendent – tzv. *Attest*. V attestu bylo vypsání kandidátových schopností a často i stručné curriculum vitae. Toto doporučení bylo zpravidla doručeno zemskému úřadu, který v případě, že kandidát na pastora splňoval podmínky, vydal *konfirmaci*. Konfirmací se již pastor mohl prokazovat u krajského úřadu a pak především u úřadu vrchnostenského. Nakonec vrchnost schválila pastora *presentací*. Ve sboru byl pak ordinován (vysvěcen), byla mu vydána *ordinace*. Výše zmíněné písemnosti byly vydávány úřady, samotné sbory

³⁷⁵ M. HOCHEDLINGER, *Aktenkunde*, S. 212.

³⁷⁶ *Tamtéž*, s. 214.

³⁷⁷ Viz suplika evangelíků z panství litomyšlského ze září 1782 (NA Praha, ČG-Publicum, kar č. 711).

³⁷⁸ Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. společenstvo v 18. století. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001, s. 188-190.

³⁷⁹ P. K. JAKSCH, *Gesetzlexikon V.*, s. 77-80.

³⁸⁰ SOA v Zámrsku, Vs Litomyšl, kar č. 755; byly editovány v V. SCHULZ, *Lístář*, s. 58-72, č. 55.

³⁸¹ Přihlášky ze zdechovického panství dochovány ve Farním archivu sboru ČCE v Trnávce, bez sign.

³⁸² K tomu M. SEVERA, *Nekatolíci*, s. 414.

presentovaly pastora tzv. *vokací, vokačním listem* (Vokationschreiben),³⁸³ v němž potvrdily pastora u sboru a zavázaly se zpravidla k finančním a naturálním závazkům vůči kazateli. O samotném vyživení pastora byla uzavřena smlouva mezi pastorem a staršovstvem, kterou nazýváme *kontrakt*. Kontrakt, potvrzený oběma stranami podpisy a současně i přítuštnými pečetěmi, měl být naplňován po celou dobu působení pastora ve sboru. V souvislosti s výplatou služného pastorovi ze strany členů sboru jsou sestavovány za účetní rok³⁸⁴ *repartice*, což je přehled částek, jaké má která ves, resp. její obyvatelé, odvádět svému pastorovi. Repartice byly stvrzovány rychtáři vsí a představiteli vrchnostenské správy.

V souvislosti s prací pastora vznikají *pamětní knihy* sborů, které zahrnují jak pamětní zápisy, tak slouží jako „kopiáře“ důležitých cirkulářů či nařízení jak od krajů, tak konzistoří. Pastoři zpravidla už od doby vzniku sboru vedli *matriky* (narozených/ pokřtěných, oddaných, zemřelých), které sloužily pouze k soukromé evidenci sboru, jejich vedení nebylo vynucováno státem. Veškerou demografickou evidenci do matrik s úřední platností nadále vedli katoličtí duchovní, kteří od pastorů dostávali podklady k zápisům.³⁸⁵ Úřední platnost evangelické matriky nabyly až na základě nejvyššího nařízení z 20. listopadu 1829, kdy již byli kazatelé povinni vést matriky a při vizitacích seniorů a superintendentů je měli předkládat k revizi.³⁸⁶ V souvislosti s matričními úkony produkoval pastor také *matriční přílohy, knihy oblásek, knihy snubních protokolů*, apod. Pastor také vedl *knihy konfirmantů*, resp. *konfirmační knihy*. Kromě toho je třeba reflektovat bohatou korespondenci pastorů se státními úřady či s nadřízenými instancemi církve (senioři, superintendenti, konzistoře). Jako každý novověký úřad si evangelický sbor vedl *kancelářské pomocné knihy*, např. jednací protokoly. Staršovstvo také produkovalo písemnosti, kromě korespondence například protokoly schůzí staršovstva a *účetní knihy*, resp. písemnosti účetní agendy, z nichž je třeba ještě jmenovat *knihy saláru*. Z evidenčních knih to jsou *knihy členů sboru, knihy duší*.

Kromě vlastní produkce byli evangelíci příjemci písemností státních úřadů a konzistoří. Přijímali nařízení, patenty, cirkuláře.

Kromě ryze úředních písemností evangelíci produkovali *modlitby, písně* nebo sepisovali *paměti*.³⁸⁷

---

³⁸³Vokace z 12. ledna 1823 s přítuštnou osobní pečetí pastora (SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 131).

³⁸⁴ Účetní rok, tj. od 1. května do 30. dubna následujícího roku.

³⁸⁵ Podklady k zápisům do matrik byli nuceni pastoři odevzdávat katolickému duchovnímu na základě dvorského dekretu z 19. června 1784 (P. K. JAKSCH, *Gesetzlektion IV.*, s. 133).

³⁸⁶*Sr. k. k. Majestät Franz des ErstenpolitischeGesetzundVerordnungenfürsamtlicheProvinzen des OesterreichischenKaiserstaates, mitAusnahme von UngarnundSiebenbürgen*, 27. Band, Wien 1831, S. 733ff.

³⁸⁷Jan BlahoslavČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781-1861*, I-II, Praha 1933.

9.3 Pečeti východočeských evangelíků v době toleranční

Součástí písemností evangelíků v době toleranční jsou také přitištěné pečeti případně již na počátku 19. století otisky prvních razítek, sloužících jako prostředek ověřovací, v případě pečeti zřídka i s funkcí uzavírací. V souvislosti se studiem pramenů se podařilo shromáždit několik pečeti – pečeti evangelických sborů a osobní pečeti evangelických kazatelů; jedná se však pouze o zlomek, zbytek pečeti jednotlivých východočeských sborů a pastorů zřejmě na své objevení čeká (například v Ústředním archivu ČCE ve fondech českých superintendentů),³⁸⁸ nebo se prostě nedochovaly. Souhrnné zpracování evangelických pečeti dosud v českém prostředí chybí, bádání zahájily dvě studie z nedávné doby.³⁸⁹

Nejčastějšími motivy, které se objevují v pečetích evangelíků, jsou kniha (Bible) a kalich.³⁹⁰ Motiv kříže se objevuje v pečetích luterských sborů. V pečetích sborů, ale i v osobních pečetích pastorů se objevují motivy obilí či hroznů nebo věnce. Boží přítomnost na zemi je zobrazována Božím okem. Tyto motivy shrnul S. Bolom–Kotari ve své studii o moravských pečetích a obdobné motivy se objevují v pečetích východočeských evangelíků.³⁹¹ V jedné pečetě z naší oblasti se zobrazuje holubice s olivovou snítkou - holubice jako symbol křesťanské prostoty, čistoty a lásky a olivová snítka jako mír, klid a odpuštění; motiv vychází z holubice vypuštěné z Noemovy archy, která se vrátila se snítkou v zobáku.³⁹²

9.3.1 Pečeť superintendence

Pečeti superintendencí se staly vzorovými i pro pečeti jednotlivých sborů. Nutno dodat, že pečeti české a moravské superintendence byly téměř identické, lišily se pouze v opisech a v detailech.

Pečeť české superintendence helvetského vyznání

Okrouhlá pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli vyobrazena otevřená kniha, která představuje Bibli s polokurzivním nápisem: *Actor XX28*, což je odkaz na verš novozákonní knize Skutky, který dle Bible kralické zní: „*Budtež tedy sebe pilní i všebo*

³⁸⁸ Fondy českých superintendentů jsou dosud nezpracovanými fondy a tudíž ke studiu nepřístupné.

³⁸⁹ Sixtus BOLOM-KOTARI, *Pečeti evangelíků kolem roku 1800*, in: Archivní časopis 63, s. 229-336; TÝŽ, *Superintendent Michael Blažek and the Protestant Seals around the year 1800*, in: Cogito, scribo, spero : auxiliary historical sciences in Central Europe at the outset of the 21st century, edd. Martina BOLOM-KOTARI – Jakub ZOUHAR, Hradec Králové 2012, s. 121-131.

³⁹⁰ K symbolice kalichu např. Noemi REJCHRTOVÁ, „*Kalich versus kříž*“, in: Křesťanská revue 6, 1991, s. 134-137 nebo Sixtus BOLOM-KOTARI, *Kalich, srdce nebo orel? K evangelické symbolice posledních dvou staletí*, in: Evangelický kalendář, 2012, s. 114-126.

³⁹¹ S. BOLOM-KOTARI, *Pečeti*, s. 230-231.

³⁹² Níže popsání pečeti jsou vyobrazeny v příloze.

stáda, v němžto Duch svatý ustanovil vás biskupy, abyste pásli církev Boží, kteréž sobě dobyl svou vlastní krví“. Verš by měl popisovat práci superintendenta v úřadě, jakási obdoba v úřadu biskupově. Kniha je ověncena dvojí ratolestí, v pravé vavřínovou, vlevo palmovou. Pečetní pole je od opisu odděleno jednoduchou linkou, opis od okraje je oddělen perlovcem. Opis na pečetí je následující:
SIGILL[UM]:SVPERINTENDENTALE.ECCLES[IAE]:HELV[ETIAE]
CONF[ESIONIS]:BOHEMIAE.³⁹³

9.3.2 Pečetí sborů

V rámci východních Čech se podařilo v průběhu studia pramenů pro tuto práci nalézt sedm pečetí tolerovaných sborů z doby toleranční. Některé jsou jedinečné, z ranější doby toleranční, ty pozdnější už mají uniformovaný vzhled a čerpají z podoby pečetí superintendur.

Pečeť helvetského sboru ve Svratouchu (1782?)

Okrouhlá pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku, v pečetním poli kalich s nápisem .SKUCIH.AP.12.24. Odkaz na novozákonní knihu Skutky Apoštolů, který dle Bible kralické zní: *“A slovo Páně rostlo a rozmáhalo se“*. Pečetní pole je od opisu odděleno jednoduchou linkou, opis pečetí je následující:
.SEKRET.CIRKVE.:SVRATO[UŠSKÉ].REFOR[MITSKÉ]. Provedení pečetí po řemeslné stránce není na vysoké úrovni, patrně ji sbor používal od svého založení. Dohledaný exemplář je z písemnosti z roku 1813.³⁹⁴

Pečeť helvetského sboru v Telecím (1784)

Okrouhlá pečeť z červeného španělského vosku. V pečetním poli holubice s olivovou snítkou v zobáku, jako pozadí pečetního pole paprsky slunce. Pečetní pole od opisu odděleno věncem, jako symbol sjednocení. Opis pečetí: .SIGILL[UM]:ECCLE[SIAE]:REFOR[MATE]:TELETZIENSIS.1784, ten je od okraje oddělen jednoduchou linkou.³⁹⁵

Pečeť helvetského sboru v Černilově

Oválná pečeť z červeného španělského vosku. V pečetním poli kalich, kolem kalichu následující opis: CERNILOV:H[ELVETI]:C[A]:EC[C]L[ESI]A:. Opis je od okraje oddělen

³⁹³ SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část. Srovnej s pečetí moravské superintendence: S. BOLOM-KOTARI, *Pečetí*, s. 235-236.

³⁹⁴ SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část.

³⁹⁵ Pečeť použitá na písemnosti z roku 1785 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část.)

perlovcem. Jednoduchá, střízlivá pečeť bez přílišné zdobnosti působí chudě oproti své luterské „sestře“.³⁹⁶

Pečeť luterského sboru v Černilově (1825)

Okrouhlá pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli Bible, kříž, hůl a nade vším vyobrazen kalich. Pod vyobrazením nápis *AUG.WYZ 1825*. Pečetní pole od opisu odděleno jednoduchou linkou, opis od okraje taktéž. Opis je následující: *PECET CYRKWE EWANGELICKÉ ČERNILOWSKÉ*.³⁹⁷

Pečeť helvetského sboru v Klášteře (nad Dědinou)

Oválná pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli je vyobrazena otevřená kniha, která představuje Bibli s polokurzivním nápisem: *Žalm 331 2Sol 1 19*. Žalm dle Bible kralické zní: „*Veselte se spravedliví v Hospodinu, na upřímět' přísluší chválení*“. Druhý odkaz je na část Druhý list Soluňanům na nám neznámý verš. Pod knihou nápis *13. Říjen 1781* upomínající na vydání Tolerančního patentu. Nad knihou slunce jako symbol Boží přítomnosti. Okolo pečetního pole opis, který je od okraje oddělen jednoduchou linkou. Opis je následující: *PECET.EWANGELICKÉ.CÍRKWE.KLÁŠTERSKÉ*.³⁹⁸

Pečeť helvetského sboru v Dvakačovicích

Oválná pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli vyobrazena otevřená kniha, která představuje Bibli s polokurzivním nápisem, z kterého je čitelná pouze číslice *28*. Pečeť svou podobou vychází z pečeti superintendentí a pečeť moravské helvetské superintendence nese odkaz na verš *Actor: XX 28* v novozákonní knize Skutky,³⁹⁹ který dle Bible kralické zní: „*Bud'tež tedy sebe pilní i všeho stáda, v němžto Duch svatý ustanovil vás biskupy, abyste pásli církev Boží, kteréž sobě dobyl svou vlastní krví*“. Verš by měl definovat práci pastora v úřadě, ale možná je jen pouhým přebráním odkazu ze superintendentké pečeti? Kniha je ověncena dvojí ratolestí, v pravé vavřínovou, vlevo palmovou. Opis je od okraje oddělen perlovcem. Opis na pečeti je následující: *SIGILUM PASTORATUS:HELV[ETIAE].CONF[ESI].DWAKACZOWIZIE*.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Pečeť ve své funkci uzavírací na matričních přílohách ve Farním archivu sboru ČCE v Černilově.

³⁹⁷ SOA v Zámrsku, Vs Opočno, nezprac. část; viz Rudolf ŘÍČAN, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K Historii českého luterství 19. století*, Praha 1938, s. 20-21.

³⁹⁸ SOA v Zámrsku, Vs Opočno, nezprac. část.

³⁹⁹ S. BOLOM-KOTARI, *Pečetí*, s. 236.

⁴⁰⁰ SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 4.

Pečeť helvetského sboru v Krouně

Okrouhlá pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli vyobrazena otevřená kniha, která představuje Bibli s polokurzivním nápisem: *Act. XX28.*, což je odkaz na verš v novozákonní knize Skutky, který dle Bible kralické zní: „*Budtež tedy sebe pilní i všeho stáda, v němžto Duch svatý ustanovil vás biskupy, abyste pásli církev Boží, kteréž sobě dobyl svou vlastní kreví*“. Verš by měl popisovat práci pastora v úřadě, ale možná je jen pouhým přebráním odkazu ze superintendentenské pečeti? Kniha je ověncena dvojí ratolestí, v pravé vavřínovou, vlevo palmovou. Pečetní pole je od opisu odděleno jednoduchou linkou, opis od okraje je oddělen perlovcem. Opis na pečetě je následující: SIGILUM ECCLESIE:HELV[ETIAE].CONF[ESI].KRAUNENSIS.⁴⁰¹

9.3.3 Osobní pečeti pastorů

V osobních pečetích pastorů nalezneme nejčastěji monogramy, někdy jsou však více zdobeny, a pokud pastor byl šlechtického původu, objevuje se v pečetním poli rodový znak.⁴⁰² Osobní pečeti pastorů se někdy vyskytují i v úřední korespondenci, pokud nevystupovali jako příslušníci svého sboru, ale jednali sami za sebe. Například kontrakty nebo vokace jsou opatřeny osobními pečetěmi kazatelů. Na pěti dohledaných případech si ukážeme rozličnost osobních pečetí kazatelů, kteří působili ve východních Čechách.

Osobní pečeť Karla Nagyho

Pečeť pochází z Nagyho působení v Dvakačovicích, kde působil v letech 1830-1839. Okrouhlá pečeť vyhotovená z červeného španělského vosku. V pečetním poli obilné klasy na poli, pod nimi oválná kartuše a v ní iniciály „CN“, v pozadí zřejmě slunce. Motivy obilí měly zdůraznit celistvost Večeře Páně podle Evangelia při přijímání chleba i vína.⁴⁰³ Slunce symbolizuje přítomnost Boží.⁴⁰⁴

Osobní pečeť Gersona Szalatnaye

Pečeť pochází doby působení Szalatnaye v Dvakačovicích, kde působil v letech 1814-1824. Okrouhlá pečeť, možná signet, z červeného španělského vosku. V pečetním poli přes sebe majuskulní litery JS v pozdně rokokové kartuši.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část.

⁴⁰² Podobně tomu i na Moravě, viz S. BOLOM-KOTARI, *Pečeti*, s. 232-233.

⁴⁰³ S. BOLOM-KOTARI, *Pečeti*, s. 231.

⁴⁰⁴ Pečeť zde měla funkci uzavírací (SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 4).

⁴⁰⁵ SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3.

Osobní pečeť Jana Košuta

Pečeť pochází z Košutova působení v Borové, kde působil v letech 1805-1815.

Okrouhlá pečeť vyvedená do červeného španělského vosku. V pečetním poli erb; ve španělském štítě ut'atá pravá paže držící meč, na štítě korunovaný helm s příkrývadly. Po stranách koruny majuskulní litery *I K*.⁴⁰⁶

Osobní pečeť Josefa Boriho

Pečeť pochází z roku 1823, z doby Boriho působení v Bukovce. Oválná pečeť vyvedená v červeném španělském vosku. V pečetním poli empírový štít s třemi vztyčenými listy místo klenotu, ve štítě iniciály kurzivní majuskulou *J B* a symbol poštovní obálky. Nad štítem heslo psáno minuskulně kurzivně „*eilebi(...)*“.⁴⁰⁷

Osobní pečeť Josefa Šedivého

Pečeť pochází z doby působení Šedivého ve sboru ve Svratouchu, tedy v letech 1820-1854. Oválná pečeť vyvedená do červeného španělského vosku. V pečetním poli majuskulní iniciály *S J*, nad nimi korunka. Iniciály lemuje palmová ratolest, v dolní části spojená.⁴⁰⁸

* * *

Pečetí jsou vzácným dokladem uměleckého cítění evangelíků, jistá originalita se projevila u prvních pečetí sborů, později, v 19. století, jsou pečetí nahrazovány podle uniformního vzoru vycházejícího zřejmě z pečetí superintendencí, kde hlavním motivem je kniha, jako symbol Písma a v ní vepsaný odkaz na verš v Bibli. Bohužel nám jsou pramenem pouze pečetí přitištěné na písemnostech, o žádném dochovaném pečetidle evangelíků, jak evangelického sboru, tak pastora, nevíme. Možná se nějaké pečetidlo nachází uložené či zapadlé na evangelické faře či v kostele.

---

⁴⁰⁶ Pečeť na písemnosti z roku 1813 (SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část).

⁴⁰⁷ SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 131.

⁴⁰⁸ SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část.

ZÁVĚR

Nekatolíci a vrchnosti, fenomén doby toleranční; kolik popsaných metrů, ba kilometrů papíru, které nám dosvědčují jejich vzájemné vztahy. Dochoval se nám však zlomek původního množství, ale i přes tuto překážku se nám podařilo pomocí dochovaného torza písemností, které mnohdy ještě nebyly ani archivně zpracovány a ani jinak využity v odborné práci, poodhrnout roušku neznáma nad vzájemnými vztahy vrchností a nekatolíků.

Vztahy vrchností – vrchnostenských úředníků a samotných majitelů panství – byly značně limitovány státními zásahy a vůbec výkonem státní správy, jelikož v době toleranční již nelze hovořit o vrchnostenské správě jako správě samostatné, partikulární, nýbrž i přes svou zdánlivou samostatnost se již téměř jednalo o nejnižší složku státní správy. Navíc agenda církevních záležitostí byla na vrchnosti přenesena státní agendou vykonávanou v oblasti *politicum* a *publicum*. Pokud jde o katolické záležitosti, tam měl majitel dominia jistou pravomoc zahrnutou v patronátním právu; u evangelických církví to tak nebylo. V téměř jakýchkoliv záležitostech, které se týkaly evangelíků, se vrchnostenské kanceláře obracely pro naučení ke krajským úřadům, v té době již pevným složkám státní správy. Pokud si nevěděly krajské úřady rady, dotazovaly se u zemského úřadu, gubernia, který byl již pevnou a konečnou rozhodující instancí. Jak již bylo řečeno, vztahy vrchností se ve většině záležitostí odvozovaly od nařízení státních úřadů.

Pokud máme uvažovat o strategiích postojů vrchností k nekatolíkům na panstvích východních Čech, tak o nich lze hovořit pouze v rané toleranční době. Tehdy záleželo, jak se vrchnosti, resp. samotní majitelé panství postaví k té části poddanského obyvatelstva, která si ustavila toleranční sbory. Ačkoliv si nekatolíci měli sami povolati pastora, následně ho i sami živit, ojedinělý případ nastal na panstvích Filipa Kinského. Ten se jako majitel panství ujal iniciativy a povolal pro své poddané nekatolíky pastora, resp. pastory z Uher, které nechal na své náklady dopravit na panství, a přispěl značnou částkou na jejich obživu. Osvícenost šlechtice lze přisuzovat jeho kontaktům na dvůr, byl přítelem Josefa II., ale možná se i pod rouškou osvícenosti jednalo o ryzí pragmatičnost, kterou si pojistil loajalitu jak evangelíků, tak samotného pastora. Podobné podpory se však evangelíci z ostatních panství domáhali marně, ačkoliv na projevené dobro Kinského poukazovali v korespondenci svým vrchnostem. Ostatní východočeské katolické vrchnosti neměly zájem podporovat „kacíře a bludaře“ na svých panstvích, ale některé alespoň přispěly finančně či materiálem na stavbu modliteben. Další příspěvky mohly vrchnosti libovolně poskytovat nekatolíkům při budování škol či přispívat na vyživení učitele evangelické školy.

Ostatní vztahy v pokročilejší době toleranční byly dány státními nařízeními; vrchnosti tedy dohlížely na placení pastorů, neboť salár pastorů byl vybírán kontribučenským písařem, který částku poté pastorovi vyplácel z kontribučenské kasy. Předepsané povinnosti, úkony, již nedávaly vrchnostem mnoho prostoru k projevení svého názoru, podpory či nesouhlasu. Proto je třeba uvést, že strategie vztahů katolických vrchností k nekatolíkům prakticky neexistovaly, neboť agenda tolerovaných církví byla přenesena agendou státní správy a tak vrchnostenské kanceláře vykonávaly vůči státním úřadům-

Ustálení vztahů mezi vrchnostmi a nekatolíky, které byly na počátku toleranční doby mnohdy rozjitřené, se obě strany dočkaly až na konci rané doby toleranční, kdy byla dobudována síť východočeských sborů a ustálila se také judikatura vůči nekatolíkům ze strany státu.

Po prostudování pramenů vrchnostenské správy lze soudit, že vrchnostenská správa na konci 18. a na počátku 19. století je již pod plnou kontrolou státu a ačkoliv se tváří jako samostatná složka, je její vlastní, vnitřní složkou.

Pokud jde o využití pramenů, naplno byly využity prameny vrchnostenské správy, tedy fondů velkostatků a nejvyšší zemské správy - prameny gubernia. Alespoň částečně úspěšné by mohlo být vytěžení pramenů jednotlivých sborů, byť výsledek pro toto téma by byl minimální, neb byly učiněny sondy do některých farních archivů sborů. Pravdou je, že nebyla postihnuta všechna panství východních Čech a vytěžení pramenů ještě čeká na vrchnostenskou agendu panství města Poličky a města Litomyšle, kde také vznikaly toleranční sbory. Pokud jsme došli k výsledku, že vrchnostenská správa byla de facto složkou státu, bylo by nutné ještě prostudovat archiválie krajských úřadů. V souvislosti se studiem vztahů by bylo vhodné sledovat i vztahy katolické církevní správy se správou evangelickou, pročez by bylo nutné prostudovat prameny katolických institucí – prameny uložené ve fondu hradecké biskupské konzistoře, prameny uložené ve fondech vikariátů a jednotlivých farností.

Nabízelo by se také pokračování až do konce doby tzv. provizoria v roce 1861, kdy vyhlášením Protestantského patentu získaly tolerované evangelické církve plná práva.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny nevydané

- › Národní archiv, Praha
České gubernium – Publicum G1/1, kar č. 697-714.
- › Státní oblastní archiv v Zámrsku
Sbírka map
Sbírka matrik Východočeského kraje,
Farní úřad Dolní Újezd, Matrika NOZ 1672-1709, sign. 1248,
Farní úřad Lanškroun, matrika NOZ 1784-1801, sign. 1133.
Sbírka jednotlivin
Sbírka patentů a tisků
Velkostatek Jilemnice, kar č. 281, 283, 286.
Velkostatek Lanškroun, kar č. 159-162, kn. č. 18.
Velkostatek Opočno, kar č. 4, 5 – Hornigova manipulace, nezpracovaná část fondu.
Velkostatek Pardubice, kar č. 36, 131, 231; mapa č. 460/1 a 460/2.
Velkostatek Rosice, kar č. 3-4.
Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, kar č. 33, 36, 37,
nezpracovaná část fondu
- › Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli
Archiv města Litomyšl, Regulovaný magistrát, kar č.
- › Státní oblastní archiv v Litoměřicích – pobočka Děčín
Rodinný archiv Kinských a Preysingů, Sloup, Pamětní kniha panství Rychmburk
(1700-1815).
- › Archiv farního sboru ČCE v Černilově
Dějiny sboru, rukopisy, sign. L-III-D-1.
- › Archiv farního sboru ČCE v Horní Čermné
Szeremleyova pamětní kniha, opis, sign. R-III-B-43.
- › Archiv farního sboru ČCE ve Chvaleticích
Pamětní kniha sboru, sign. R-III-B-1.
- › Archiv farního sboru ČCE v Trnávce
Pamětní kniha sboru a matrika NOZ, sign. R-III-B-1,
Toleranční přihlášky, 1782, bez sign.
- › Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, Praha

Soupisy archivů farních sborů ČCE

- › Archiwum Państwowe w Opolu, Polsko
139/13 Parafia Ewangelicka Grodziec (luterská matrika zemřelých z let 1803-1821)
- › Archiv autora
Listz Archiwum Państwowe w Opolu z 15. května 2015; odpověď na žádost autora této studie, č. j. OEU.6344.185.2015.

Prameny vydané

Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 1. Z let 1750-1782*, Praha 1911.

Karel Václav ADÁMEK (ed.), *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku. Díl 2. Z let 1782 až 1870*, Praha 1922.

Edice tolerančních příblášků. Příblášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančním patentem v letech 1781-1782, země – Čechy, kraj – 15. Hradec Králové, Telč 2004.

Gustav FRANK, *Das Toleranz-Patent*, Wien 1882.

Gustav FRANK, *Toleranční patent císaře Josefa II. Dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů*, Vídeň 1881.

Peter Karl JAKSCH (Hg.), *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religion und Toleranzsache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis ende 1800*, 5. Bd., Prag 1828.

Karl KUZMÁNY, *Urkundenbuch zum österreichisch-evangelischen von Kirchenrecht*, Wien 1855.

Joseph KROPATSCHEK (Hg.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, 2 Bd., Wien 1785

Oratio, in: Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu, 1881, red. Josef Dobiáš, s. 315-316.

Politische Verfassung der deutschen Schulen k. auch k. k. deutschen Erbstaaten, Wien 1806.

Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX., část I., do roku 1810*, Praha 1927.

Antonín REZEK – Vítězslav ŠIMÁK (edd.), *Listář k dějinám náboženských blouznivců českých v století XVIII. a XIX., část II., od roku 1811-1907*, Praha 1934.

Sr. k. k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetz und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen, 27. Band, Wien 1831.

Václav ŘEZNÍČEK (ed.), *Jana Leopolda Haje biskupa královéhradeckého Zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již jako královský komisař roku 1782 z rozkazu císaře Josefa II. vykonal, Hradec Králové 1904.*

Václav SCHULZ (ed.), *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII., Praha 1915.*

Literatura

Karel ANDRLE – Josef CHALUPNÍK – František ŠÁDEK, *Z roboty ducha ke svobodě. Tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru evangelického Krouny a evangelického živilu na bývalém panství rychmburském*, Krouna 1931. Reprint vyšel v roce 2002.

Jan V. BARTHELL, *150-let Krakovan*, Krakovany 1934.

Peter F. BARTON, *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts im Reiche Joseph II.*, Wien 1981.

Peter F. BARTON, *Im Lichte der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts im Reiche Joseph II.*, Wien 1981.

Bedřich B. BAŠUS, *Počátky tolerančního evangelictví, Acta reformationen Bohemicam Illustrantia / IV.*, Praha 1985.

Bedřich B. BAŠUS, *Ztroskotání; Události; Svatba*, Praha 1987.

Zdeněk BIČÍK – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Nasavrky 1686-1946*, inventář, Zámrsk 1964.

Erik BOUZA – Jarmila MORAVCOVÁ, *Velkostatek Jilemnice 1661-1947*, díl I.-II., inventář, Zámrsk 1963.

Věra BEČVÁŘOVÁ – Erik BOUZA – Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Rychmburk 1543-1943*, díl I., inventář, Zámrsk 1962.

František BEDNÁŘ, *Památník českobratrské církve evangelické*, Praha 1924.

Karel BERÁNEK, *Období IV. Tolerované evangelické církve angšpurská a helvetská reformovaná*, in: Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk FIALA – Zdenka Hledíková (edd.), *Česká diplomatika do r. 1848*, s. 274.

Zdeněk BIČÍK – Erik BOUZA a kol., *Velkostatek Pardubice 1494-1952*, inventář, Zámrsk 1963.

Sixtus BOLOM-KOTARI, *Kalich, srdce nebo orel? K evangelické symbolice posledních dvou staletí*, in: *Evangelický kalendář*, 2012, s. 114-126.

Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek. Superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvícenství*, disertační práce FF Masarykovy univerzity, Brno 2013.

Sixtus BOLOM-KOTARI, *Pečeti evangelíků kolem roku 1800*, in: *Archivní časopis* 63, s. 229-336.

Sixtus BOLOM-KOTARI, *Superintendent Michael Blažek and the Protestant Seals around the year 1800*, in: *Cogito, scribo, spero : auxiliary historical sciences in Central Europe at the outset of the 21st century*, edd. Martina BOLOM-KOTARI – Jakub ZOUHAR, Hradec Králové 2012, s. 121-131.

Sixtus BOLOM, *Tomáš Juren - toleranční doba na Vysočině budba srdce*, Tišnov 2008.

Pavla BURDOVÁ a kol., *České gubernium. Díl IX. – Publicum 1748-1805*, Inventář, Praha 1962.

Ilija BURIAN, *Sloupnicko v době temna*, rukopis, 1977.

Ilija BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995.

Věra CIBULKOVÁ – Jaroslava HOFMANNOVÁ – František ZAHŘÁDKA, *Velkostatek Kumburk 1635-1949*, díl I.-III., inventář, Zámbrsk 1965.

Věra CIBULKOVÁ, *Velkostatek Lanškroun (1459) 1540-1930*, inventář, Zámbrsk 1963.

Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Chroustovice 1625-1854*, díl III., dílčí inventář, Zámbrsk 1962

Věra CIBULKOVÁ – Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rychmburk-Chroustovice-Košumberk, oddělení Košumberk 1623-1849*, díl IV., inventář, Zámbrsk 1962.

Jan Blahoslav ČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781-1861*, I-II, Praha 1933.

Václav ČERNÝ, *Vývoj patrimoniálního velkostatku a jeho správy*, in: *Sborník přednášek proslavených na I. sjezdu československých profesorů filosofů, filologů a historiků v Praze ze dne 3. - 7. 4. 1929*.

Das böhmische Dorf in Berlin-Neukölln 1737-1987, Berlin 1987

Josef DOBIÁŠ, *Dějiny evangelicky reformované církve v Bukovce až do roku 1856*, in: : Josef Dobiáš (ed.), *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu*, roč. 1, Pardubice 1881, s. 1-48, 98-114.

Josef DVOŘÁK – Velimír DVOŘÁK, *Českobratrské Prosečsko*, Benešov 2005.

Ondřej FELCMAN – František MUSIL (eds.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 19-24.

Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha 2011.

HAAS (red.) *Archivní příručka. Sborník přednášek o archivní praxi*, Praha 1948.

Jan Leopold HAY, *Kurze Geschichte des imvorigenJahreimChrudimerKreiseangebrochenen Deismus*, in: *Ephemeriden der Menschheit*, Bd. 2, Leipzig 1783, s. 449-461.

Emanuel HAVELKA, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, Praha 1910.

Emanuel HAVELKA, *Světlo na horách. Ze života pastýře chudých*, Praha 1939.

Josef Alexander HELFERT, *O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II.*, in: *Časopis Musea království Českého* 1877, s. 201-227, 533-557 a 1879, s. 212-258.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu do současnosti*, Praha 2007, s. 229-238.

Michael HOCHEDLINGER, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009.

Ferdinand HREJSA, *Evanj. církev a. v. v Trnávce*, Chotěboř 1900.

Ferdinand HREJSA, *Jan Věgh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930.

Miloslav HROMÁDKA – Jarmila MORAVCOVÁ, *Velkostatek Litomyšl (1513) 1553-1949*, inventář, Zámrsk 1960, s. I-XLVII.

Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Rosice 1662-1928*, inventář, Zámrsk 1959.

Miloslav HROMÁDKA, *Velkostatek Zdechovice 1608- 1939*, inventář, Zámrsk 1957.

Helena CHUDOBOVÁ, *Evangelická vrchní církevní rada Vídeň (1807) 1861-1918 (1919)*, Inventář, Praha 1965.

Marcela JANOUCHOVÁ, *Dějiny evangelických sborů Krakovany a Chvaletice a porovnání jejich vývoje*, Bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2014.

Emanuel JANOUSEK, *Přednášky o patrimoniální správě*, Praha 1955

Radomil JINDRA, *Historie evangelické církve v Čermné*, Horní Čermná 2008.

Jiří JUST-Ondřej MATĚJKA-Zdeněk R. NEŠPOR, *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009.

Ludvík Bohumil KAŠPAR, *Památník reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evangelických h. v. v Čechách a na Moravě v jubilejním roce 1881*, Praha 1881.

Ludvík Bohumil KAŠPAR, *Almanach jubilejní obsahující popsání všech českých sborů evangelických H. i A. V. r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících*, Praha 1881.

Eva KOWALSKÁ, *Evangelické a. v. společenstvo v 18. století. Hlavné problémy jeho vývoje a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001.

Bohdan KUTLÍK, *Zrcadlo Křížlické, neb Dějiny církve evanj. aug. vyznání v Křížlicích. Na 100 letou památku tolerančního patentu vydal Bohdan Kutlík*, Praha 1881.

Jan KLETVÍK, *Evangelíci v Libštátě (1783-1945). Tři kostely v jedné obci by něco neobyčejného bylo*, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011.

Miroslav KUČERA, *...a přišli k nám kázat slovo Boží. Životopisy kazatelů u sboru Českobratrské církve evangelické v Bučíně*, Bučina 2006.

Jaroslav LÁSKA, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze 16. a 18. století*, in: Orlické hory a Podorlicko. Sborník vlastivědných prací 9, 1999, s. 96-122.

Markéta MACHOVCOVÁ-Milan MACHOVEC, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha 1960.

Josef MARTÍNEK, *Reformovaného sboru Páně v Telecím založení a trvání od 13. října 1781 do října 1881. Na památku stoletého jubileum*, Telecí 1881.

Ondřej MACEK, *Poznamenání všelijakých a rozličných památek... Andrese Slouka zápisník písmáka jako pramen pro vznik nosislauského reformovaného sboru*, in: Martina BOLOM-KOTARI a Věra NĚMEČKOVÁ (edd.), *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*, Hradec Králové 2011, s. 269-286.

Marie MACKOVÁ, *Úředník lichtensteinských panství druhé poloviny 18. století. Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravské Třebové*, in: *Theatrumhistoriae*, 2011, s. 273-283.

Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.

Rudolf MEDEK, *Doba toleranční ve sboru bučinském*, in: *Reformační sborník IV*, 1931, s. 59-90.

Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999 a 2013.

Amadeo MOLNÁR – Josef SMOLÍK, *Čeští evangelíci a toleranční patent*, Studie a texty Komenského evangelické bohoslovecké fakulty č. 6, Praha 1982.

Bohumil MOLNÁR, *Počátkové luterských sborů v Čechách v době toleranční*, in: Josef Dobiáš (ed.), *Časopis historický se zvláštním zřetelem k duchovnímu vývoji našeho lidu*, roč. 1, Pardubice 1881, s. 215-222.

Gustav Adolf MOLNÁR, *Stručné dějiny evang. sboru v Trnávce, Valašské Maziřiči* 1924.

Ladislav NEKVAPIL, *Kraj „náboženských blouznivců“ v době rané tolerance: Rychmbursko kolem roku 1781*, in: *Východočeský sborník historický* 22, Pardubice 2012, s. 207-238.

Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Praha 2007.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Praha 2006.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství v 19. století. Nej církevnější století nebo období zrodu českého ateismu?*, Praha 2010.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů 1849-1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, in: *Religio: Revue pro religionistiku* 10, s. 175-196.

Teréza NOVÁKOVÁ, *Kamenité stezky*, Hradec Králové 1978.

Milan NOVOTNÝ, *Reversy navrátilců do církve. Nekatolíci ve farnosti České Heřmanice v sedmdesátých letech 18. století*, in: Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 183-190.

Milan NOVOTNÝ, *Sbírka matrik Východočeského kraje*, in: *Sborník prací východočeských archivů* 11, 2007, s. 369-379.

Jaroslav PÁNEK, *Der Weg nach Rixdorf*, in: *Unitas Fratrum* 19-20.

Památník česko-bratrského evangelického sboru v Klášteře n. D., Klášter nad Dědinou 1928.

Památná místa české reformace, Pardubice 1995.

Po stopách památek reformace v České republice, Praha 2011.

Richard PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962.

Luděk REJCHRT, *Na horách ležící. Dějiny evangelického sboru v Křížlicích*, Praha 1978 a 2004.

Noemi REJCHRTOVÁ, *„Kalich versus kříž“*, in: *Křesťanská revue* 6, 1991, s. 134-137.

- Gustav REINGRABNER, *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation*, Wien-Köln-Graz 1981.
- Antonín REJZEK, *Památnosti farní osady Sloupnické*, in: Sborník Historického kroužku 4, 1903, s. 97-101, 145-149, 216-220.
- Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory české národnosti církvi AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918*, Praha 1983.
- Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory české národnosti církvi AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918*, 1. část, druhé vydání, Telč 2008.
- Antonín REZEK, *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy*, Praha 1887.
- Václav ŘEZNÍČEK, *Přivtělení kraji čáslavského a chrudimského k diecesi královéhradecké r. 1782*, in: Časopis Musea Království českého 81, 1907, s. 229-235.
- Rudolf ŘÍČAN, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K Historii českého luterství 19. století*, Praha 1938.
- Michal SEVERA, *Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haje po Chrudimském kraji na jaře roku 1782*, in: 350. výročí královéhradecké diecéze, Hradec Králové 2015, s. 405-422 (v tisku).
- Tereza SIGLOVÁ, *Struktura a platy zaměstnanců komorního panství Pardubice v roce 1741*, in: Východočeský sborník historický 8, 1999, s. 99-115.
- Tereza SIGLOVÁ, *Soudobé zisky nenesou. Spory obyvatel měst a městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011.
- Milan SKŘIVÁNEK, *K otázce tolerance a lidové spirituality ve východních Čechách od konce 18. do poloviny 19. století*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska 6, 2005, s. 110-145.
- Bedřich SMETÁNKA, *Úzkou cestou. Nástin dějin Českobratrského evangelického sboru v Dolní Sloupnici*, Dolní Sloupnice 1931.
- J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870
- Jana STEHLÍKOVÁ – Luděk ŠTĚPÁN, *Nasavrcké panství a slatiňanští Auerspergové*, Slatiňany 2014.
- Stephan STEINER, *Rückkehrerwünscht. Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und breuropäischer Kontext*, Wien-Köln-Weimar 2014.
- Hana STOKLASOVÁ, *Evangelický sbor ve Dvakačovicích a stavba jeho kostela v 19. století*, in: Východočeský sborník historický 20, 2011, s. 93-124.

Josef Gust. Ad. SZALATNAY, *Bilderaus der Toleranz-Zeit im Königreich Böhmen*, Barmen 1890.

Justus SZALATNAY, *Paměti evangelického reformovaného sboru v Černilově*, Praha 1886.

František ŠILAR, *Náš rod II.*, Ústí nad Orlicí 2001.

Bohuslav TEPLÝ, *Československý evangelický sbor ve Chvalčovicích*, s. d.

Aleš VALENTA, *Velkostatek Chlumec nad Cidlinou od konce 17. století do roku 1740*, in: *Východočeský sborník historický* 11, Pardubice 2002, s. 85-104.

Aleš VALENTA, *Finanční poměry panství Litomyšl v polovině 18. století*, in: *Časopis Národního muzea. Řada historická* č. 3-4, 2003, s. 151-166.

František ZAHŘÁDKA, *Velkostatek Smiřice-Horňáves 1588-1918*, inventář, Zámrsk 1969, s.

Václav ŽÁČEK, *Náboženské hnutí nekatolíků na Jilemnicku po vydání tolerančního patentu*, in: *Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv* 23, 1936, s. 17-31.

Internetové zdroje

<http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/browse/ephemeridenmenshh/21783.html>
(21.10.2014).

<http://veritas.evangnet.cz/> (6.12.2014).

<http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/19500> (17.4.2015).

<http://www.vistafilm.cz/novinky/CESKY-RIXDORF-1737-65> (21.5.2015).

(<http://horni-cermna.evangnet.cz/historie.php> (24.5.2015)).

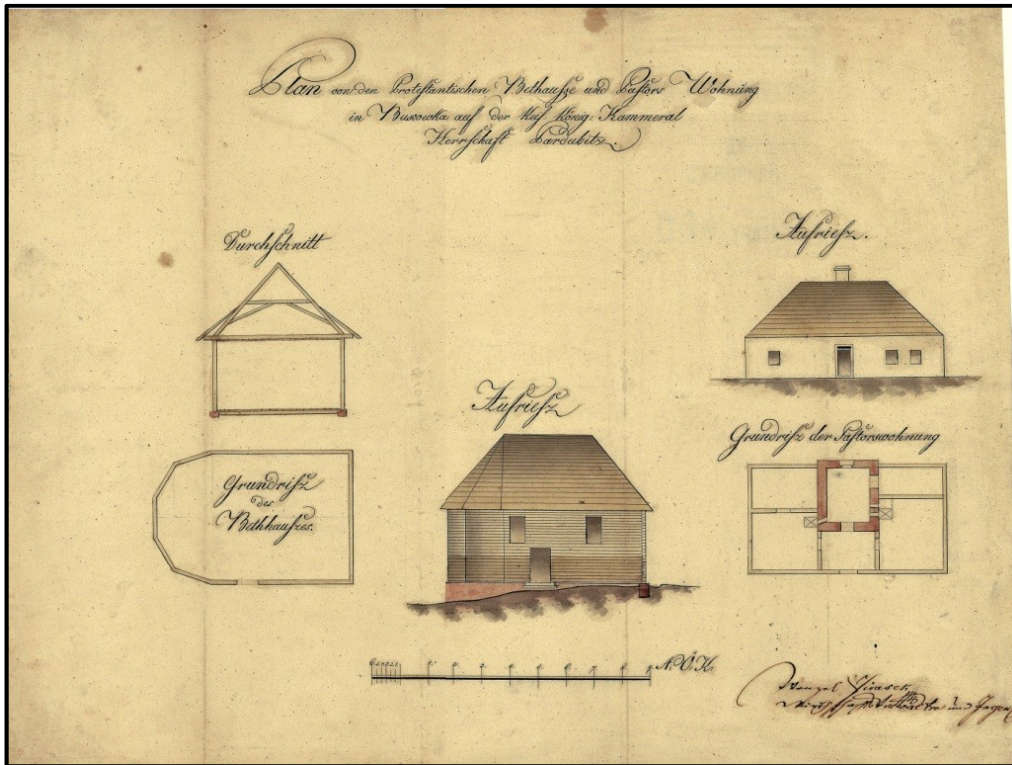

SEZNAM PŘÍLOH⁴⁰⁹

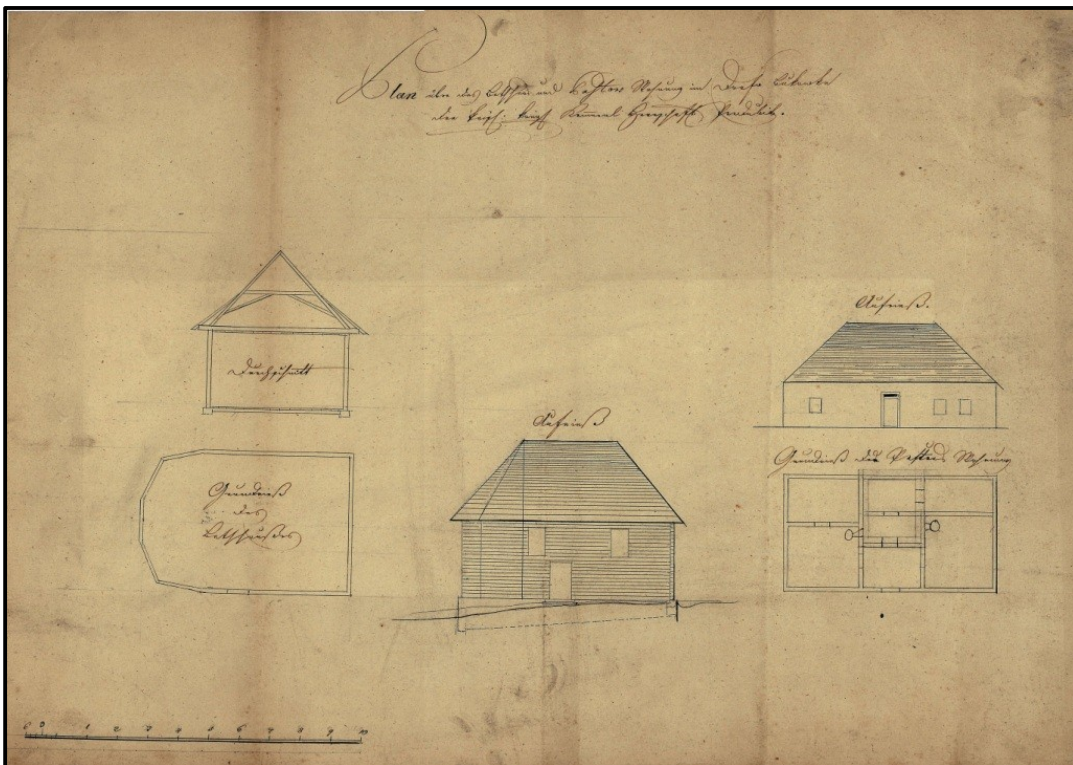
1. Stavební plán dřevěné modlitebny a fary v Bukovce
(*SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, plán č. 460/1*)
2. Stavební plán dřevěné modlitebny a fary v Bukovce
(*SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, plán č. 460/2*)
3. Stavební plán zděné modlitebny v Bukovce
(*SOA v Zámrsku, Vs Pardubice, kar č. 131*)
4. Stavební plán fary v Dvakačovicích
(*SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3*)
5. Pečeť české superintendence helvetského vyznání
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
6. Pečeť helvetského sboru ve Svratouchu (1782?)
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
7. Pečeť helvetského sboru v Teletím (1784)
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
8. Pečeť helvetského sboru v Černilově
(*Farní archiv sboru ČCE v Černilově*)
9. Pečeť luterského sboru v Černilově (1825)
(*SOA v Zámrsku, Vs Opočno, nezprac. část*)
10. Pečeť helvetského sboru v Klášteře (nad Dědinou)
(*SOA v Zámrsku, Vs Opočno, nezprac. část*)
11. Pečeť helvetského sboru v Dvakačovicích
(*SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 4*)
12. Pečeť helvetského sboru v Krouně
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
13. Osobní pečeť Karla Nagye
(*SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 4*)
14. Osobní pečeť Gersona Szalatnaye
(*SOA v Zámrsku, Vs Rosice, kar č. 3*)
15. Osobní pečeť Jana Košuta
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
16. Osobní pečeť Josefa Boriho
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)
17. Osobní pečeť Josefa Šedivého
(*SOA v Zámrsku, Vs Rychmburk, nezprac. část*)

---

⁴⁰⁹ Snímky pořídil autor práce.

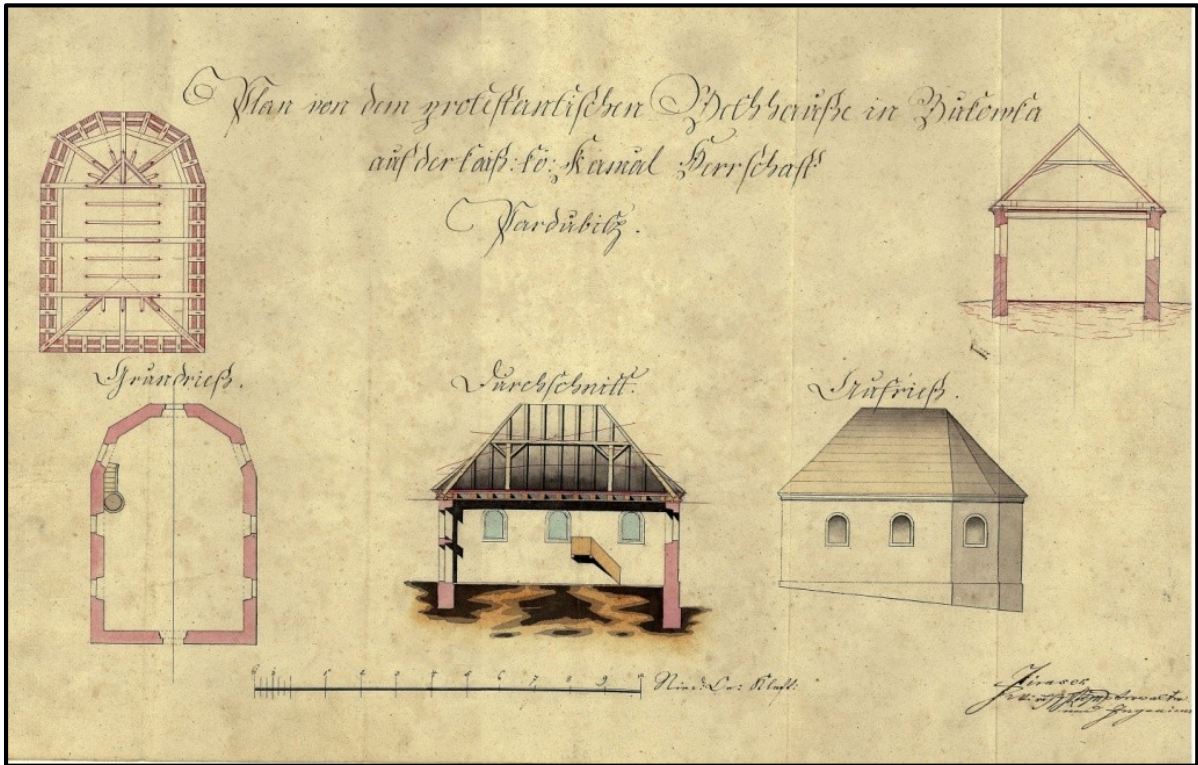

1. Stavební plán dřevěné modlitebny a fary v Bukovce

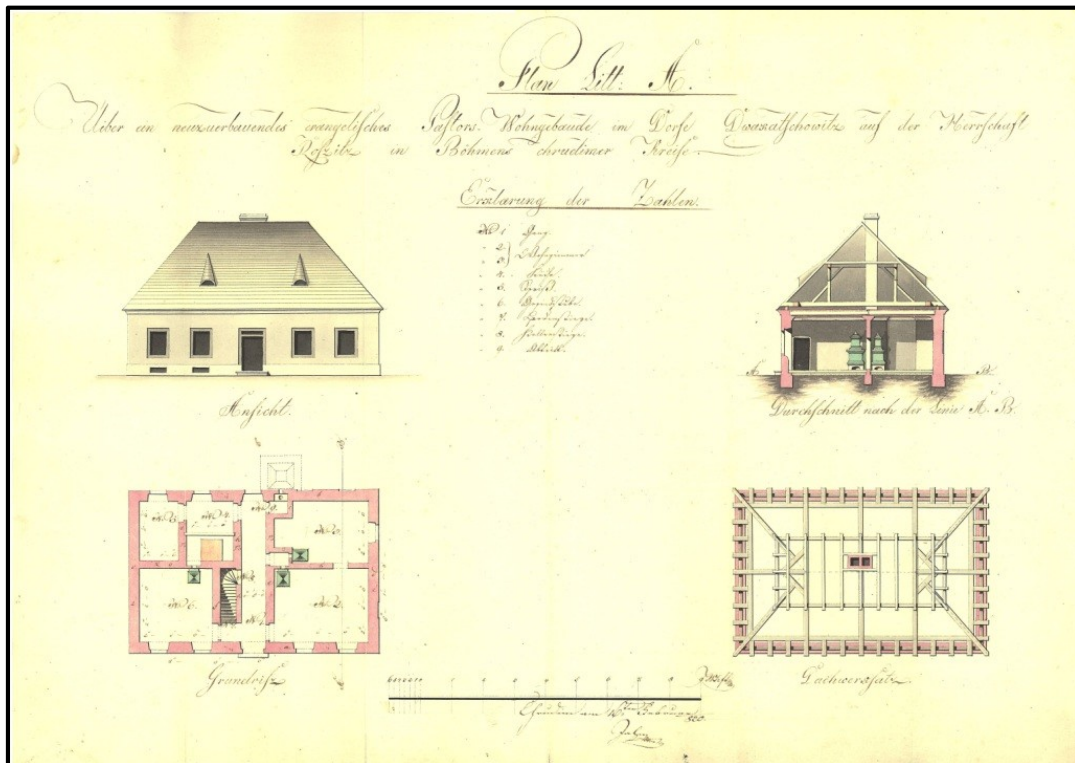

2. Stavební plán dřevěné modlitebny a fary v Bukovce

3. Stavební plán zřděné modlitebny v Bukovce

4. Stavební plán fary v Dvakačovicích

5. Pečet' české superintendence helvetského vyznání

6. Pečet' helvetského sboru ve Svratonchu (1782 ?)

7. Pečet' helvetského sboru v Teplíc (1784)

8. Pečet' helvetského sboru v Černilově

9. Pečet' luterského sboru v Černilově (1825)

10. Pečet' helvetského sboru v Klášterě (nad Dědinou)

11. Pečet' helvetského sboru v Dvakačovicích

12. Pečet' helvetského sboru v Krouně

13. Osobní pečet' Karla Nagye

14. Osobní Pečet' Gersona Szalatnaye

15. Osobní pečeť Jana Košuta

16. Osobní pečeť Josefa Boriho

17. Osobní pečet' Josefa Šedivého